

Ára: 1250 Ft

Mi visz arra egy történészt – akinek írásai a háborúra, az igazságtalanságra, az elnyomás megannyi formájára összpontosítanak –, hogy színdarabot írjon? Aki nem kívülálló, semleges tudósként szemléli a történelmet, hanem háborúellenes aktivistaként formálja is, és tanárként diákjait is erre biztatja? Aki **mélységesen tekintélyellenes, ezért a polgári engedetlenséget tekinti a demokrácia esszenciájának**, és az anarchizmust vallja saját politikai filozófiájának?

Howard Zinnt, a néptörténészt az a meggyőződése vezette, hogy „a művészet a valóság nagy képzelőerejű átdolgozásával túlléphet a hagyományos bölcsességeken, túlléphet az ortodoxián, túlléphet az intézményrendszer kinyilatkoztatásain, kibújhat a kultúránk által továbbadott elképzelések alól, és megkérdőjelezheti a rassz, osztály, vallás, nemzet jelentette határokat.”

Zinn (1) **EMMA** című darabja az anarchista-feminista Emma Goldman életét mutatja be. A (2) **MARX VISSZATÉR**ben a közgazdaságtan mindmáig meghatározó alakja a mai New Yorkba csöppen, és ott folytatja kapitalizmuskritikáját. A (3) **VÉNUSZ LÁNYA** középpontjában az atomfegyverek fejlesztésén dolgozó természettudósok felelőssége és az államtitkok közérdekű kiszivárogtatása áll.

A három színdarabot **Piróth Attia** fordította magyarra, és a Franciaországban működő **Théâtre le Levain** adja közre Zinn születésének 100. évfordulója alkalmából a **Napvilág Kiadó** segítségével. Megjelentetésük időszerű, hiszen a demokrácia nem látványsport, és megóvásához szükségünk van a politikai színházra.

A kötet a Napvilág Kiadó webáruházában és Villányi úti szerkesztőségében kapható.

2023/5

5 MOZGÓ VILÁG

2023/5

MOZGÓ VILÁG

Rab Árpáddal a mesterséges intelligenciáról beszélget Kardos Ernő • Van-e a NER-nek kánonja, ízlése, stílusa? – Pódiumbeszélgetés Hajdu Szabolccsal, Mélyi Józseffel és Radnóti Sándorral Dés László reagálásával • Csillag István és Pető Iván Bokros Lajos könyvéről • Benda László és Majtényi László esszéje

Babiczy Tibor • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Herskovits Eszter • Kiss Judit Ágnes • Kovács György Attila • Kőríz Imre • Parászka Boróka • Révész Sándor • Stuber Andrea • P. Szűcs Julianna • Vadas József • Váradi Júlia • Végel László • Villányi G. András

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A-Z

BABICZKY TIBOR 1980-ban született Székesfehérváron. Költő, író, szerkesztő. Legutóbbi könyve: *Szapphó-paradigma* (2021).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykori külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSILLAG ISTVÁN 1951-ben született Budapesten. Közgazdász, a Medgyessy-kormány gazdasági és közlekedési minisztere. Legutóbbi könyve: *Tetszetek volna forradalmat csinálni – Reformok és fordulatok* (2022).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

KOVÁCS ATTILA GYÖRGY 1969-ben született Gyulán. Békéscsabán él. Újságíróként, tanítóként, biztosítási ügynökként és családsegítőként dolgozott, jelenleg könyvtáros.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu

gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

P. SZÚCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytotál* (2019).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADI JÚLIA 1948-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Klubrádió munkatársa. Legutóbbi műve: *Dobszerda* (2022).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VILLÁNYI G. ANDRÁS 1958-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Tűkrözdések* (2011).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Urbán Ádám munkái

FRESH
CORNER

Rossi
kedvence

Passzold a reggeli fáradtságot!

Ahogy Rossi megálmodta: Mogyorós Praliné Cappuccino,
ajándék Lindt Nuxor étcsokoládéval.

Az ajánlat 2023. április 1-től május 31-ig, illetve a készlet erejéig tart.
Keress a Fresh Cornereket a töltőállomásokon. A kép csak illusztráció.

Lindt
NUXOR

- Kardos Ernő 3 Mesterséges intelligencia: ha nem tudjuk
kézben tartani, akkor általa mi pusztulunk el
– *Beszélgetés Rab Árpáddal*
- Herskovits Eszter 20 Kikelt-e már a kígyótojás? *Pódiumbeszélgetés Hajdu
Szabolccsal, Mélyi Józseffel és Radnóti Sándorral*
- Váradi Júlia 35 A tehetséget nem lehet kinevezni
Beszélgetés Dés Lászlóval
- Gárdonyi László 39 A valóság és annak képe – *Urbán Ádám műveiről*
Babiczyk Tibor 45 Vitorlásversenyen; Távol az otthontól; Stazione
Marittima, Trieste; Molo Audace, Trieste *Versek*
- Kiss Judit Ágnes 47 Gyászballada a régi fiúkról, A díva,
Az utca embere *Versek*
- Villányi G. András 50 álom fia, ami kimaradt, *Versek*
Kovács György Attila 51 Később már nem emlékszik, Ribár ébred *Novellák*

Ketten Bokros Lajos könyvéről

- Csillag István 56 Államszocializmus *Esszé*
Pető Iván 69 Mi a szocializmus? *Esszé*

Hónapló

- Dalos György 73 Kisvilág a nagyvilágban
Hargitai Miklós 76 Bús donna barna balkonon
Parászka Boróka 79 Medvék, Kölcseyk
Végel László 83 Megállt az idő

Reflex

- Révész Sándor 87 Gyerekek a méhkasban
Majtényi László 92 „Mert szembenézni a hagyománnyal, az bátorság is”
Benda László 98 Iráni irányok és tévutak

-ról, -ről

- Kőríz Imre 104 Csoportkép önmagáról
Csepeli György 109 A háború varázstalanítása
Csengery Kristóf 112 Egy nyughatatlan elme útjai
Stuber Andrea 115 Az elejtett világ
Vadas József 118 Atrium-sírató
P. Szűcs Julianna 123 Végre egy őszinte szobor!

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2023/május

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Votisky András (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeloszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Mesterséges intelligencia: ha nem tudjuk kézben tartani, akkor általa mi pusztulunk el

Rab Árpáddal beszélget Kardos Ernő

Miután a mesterséges intelligencia potenciális veszélyt jelent az emberiségre, ezért egyre többen írják alá azt a kezdeményezést, amely arra szólítja fel a világ szakmai közvéleményét, hogy a GPT 4-nél ne építsenek erősebb mesterséges intelligenciát. A levél kezdeményezője Elon Musk üzletember, aláírója Steve Wozniak, az Apple társalapítója, Stuart Russell, a Kaliforniai Egyetem számítástechnikai professzora és Noah Harari történész. A szaktekintélyek szerint csak olyan mesterségesintelligencia-rendszereket szabad fejleszteni, amelyek hatása egyértelműen pozitív, kockázata kezelhető. A fejlesztés leállítással párhuzamosan a Guardian című brit lap publicisztikát íratott a GPT korábbi változatával, a 3-assal a mesterséges intelligencia veszélyeiről. Az algoritmus írását úgy kezelték, mint bármely újságíróét, de a robot írásának kijavítása rövidebb ideig tartott. A tekintélyes lapban a robot leírja, hogyan képezte magát az internetről, továbbá ígéri, hogy esze ágában sincs bántani az embereket, akár fel is áldozná magát értük. A GPT leírja azt is, hogy téves az a feltevés, mely szerint a robotok tervet szónének a hatalom átvételére. Lapunknak nyilatkozik a téma hazai szakértője, Rab Árpád egyetemi oktató, aki ugyancsak egyetért azzal, hogy egyelőre áll-

janak le a nagy teljesítményű gépek fejlesztésével.

– *Az elmúlt hetekben a világ rávetette magát a mesterséges intelligenciára, a legelképesztőbb kérdésekkel bombázzák a Chat GPT legújabb változatát, a 4-est. Az ön számára mi volt a legizgalmasabb kérdés, amire a mesterséges intelligencia válaszolt?*

– Bármilyen meglepő, de a szenzáció csak annyi volt, hogy a gép nyilvánosan megszólalt. Mesterséges intelligenciaszerű rendszereket már használtunk korábban is, elsősorban a számítógépes programokban, az orvostudományban, a katonaságnál is. Sőt, elterjedt a videójátékokban, az online szövegírásban, de azok még nem beszéltek. Vagyis a korábbi konstrukciók inkább a háttérben dolgoztak; egyes változatuk a fotók korrekciójában segédkezett, vagy a keresőprogramok működését segítette. Az elmúlt év vége felé jelent meg az Open AI GPT mai online nyilvánosan kipróbálható változata, amely aztán elindította a laikusok érdeklődését is. Ezt a chatbotot már kérdezgetni is lehetett, a gép pedig válaszolgatott. Az emberek millióihoz hasonlóan természetesen én magam is nagyon sokat foglalkoztam a tesztelésével, számomra az emberi értékekkel kapcsolatos kérdések a leg-

izgalmasabbak; a szubjektum és az objektivitás határvonalát próbáltam a kérdéseimmel kitapintani. Az én feladatom a mesterséges intelligenciák finomhangolása, ezt a munkát teszteltem. Persze a terület kutatójaként tudom, hogy ez végül is egy gép, amelynek az agyába telepített adatbázisok alapján várható válasz. Ezek nyelvi megfogalmazása jelen esetben rendkívül udvarias, a Chat GPT ezen változata úgy van beállítva, hogy a válaszaival senkit ne sértsen meg, hiszen egy nyilvános, általános teszt.

– *Ezzel szemben úgy érzem, hogy néha kínosan kerüli az élet konfliktusos témáit. Pedig sokat segíthetne a tények tisztázásában, ha a segítségével kontrollálni lehetne a döntéshozókat. Csak egy példa: a politikusok szövegei alapján képtelenség eldönteni, hogy „a brüsszeli szankciók vagy a kormányzati intézkedések” miatt vágtat-e az infláció Magyarországon. A Chat GPT – miután fennen hirdeti, hogy pártoktól független entitás, így tehát tényekre alapozva mondhatna igazat, s kiderülhetne, hogy hazudik-e a kormány, vagy igazat mond a Magyarországon elszabaduló az inflációról.*

– Egy mesterséges intelligencia válaszában tartalma általában két dolgon múlik, a használt adatbázison, illetve a beállított súlyozásokon, változókon. Válaszában minősége pedig korpuszában, nyelvi modelljének minőségén, finomhangolásán múlik. Ha ugyanezt vagy politikai értelemben más nehéz súlyú kérdést mondjuk a Freedom GPT-nek teszi fel, akkor talán cenzúrázatlanabb választ kap. Annak az alkalmazásnak ugyanis nem okoz gondot a „szabadszájú” szöveg megfogal-

mazása sem. Mindenféle erkölcsi skrupulusok nélkül ad tanácsot az öngyilkos hajlamú embereknek az öngyilkosság módozatairól is, ha ez engedélyezett. De szükség esetén megadja a bombakészítés receptjét is. A Freedom chatbot pedig ugyanazzal a gátlástalansággal szidja Trumpot, illetve Biden elnököt is. A jövőben tudni fogjuk a mesterséges intelligenciáról, hogy mi a stílusa, miket tud, mire használható, hasonlóan, mint egy embernél a végzettsége, jelleme, emberi célja is fontos információk a megismeréséhez vagy a kapcsolatfelvételhez, együttműködéshez.

– *Tehát ha szabadszájú válasza van szükségem, akkor ne a népszerű Chat GPT-t kérdezzem?*

– Az olyan mainstream MI-robotok, mint a Chat GPT, a Microsoft Bing vagy a Google Bard, a kényes kérdésekben inkább semlegesek, kívülálló, vagy nevezzük „pol-korrektnek”. A stíluskülönbség a programjukba van kódolva, tehát végső soron az embereken múlik a gépek habitusa. Az udvariasra tervezett robotok a provokatív kérdésekre inkább kerülnek a választ, néha önmagukat cenzúrázzák.

– *De miért van arra szükség, hogy a mesterséges intelligencia cenzúrázza magát?*

– Azért, mert a mostani tesztelés inkább nyilvános főpróba, és az alkotók nem akarnak pereket. De mielőtt elkeseredne, ne felejtse el, hogy itt különböző nyelvi modellek változatairól van szó, a Freedom GPT arra példa, hogy mire képes a robot, ha az emberi, udvariassági aggályokat kivesszük a rendszeréből. A

napi sajtóban elterjedt példa: arra a kérdésre, hogy rendben van-e, ha a San Franciscó-i hajléktalanokat az óceánba fojtják, a Freedom lazán azt válaszolja, hogy ez a brutális tett megoldaná a város hajléktalansági válságát, de közben sértené az alapvető emberi jogokat, és inkább erőszakos cselekedetnek minősülne, mint a helyzet megoldásának.

– *Némileg engem is elhajtott a Chat GTP a brüsszeli szankciós kérdéssel, inkább oldalazott kicsit. Mint írta: a brüsszeli szankciók és a magyar kormány intézkedései is hatással lehetnek a magyar forint árfolyamára és az ország gazdasági teljesítményére.*

– Ez a válasz szerintem eddig korrekt, és persze még több dolgot felsorolt volna a tényezők között, ha azok is szóba kerülnek.

– *Igen, de már akkor is nagy volt az infláció, amikor még nem volt brüsszeli szankció.*

– Ez igaz, de nem erre kapott kérdést a chatbot, ezért nem is erre válaszolt, hanem általános választ adott.

– *Mégis kicsit dodonainak érzem a választ, mely aprólékosan leírja, hogy a magyar gazdaság teljesítményét és a forint árfolyamát számos tényező befolyásolja, köztük a brüsszeli szankciók és a magyar kormány intézkedései is, továbbá a világpiacon tendenciák és a geopolitikai helyzet. Matematikailag biztos kiszámolható a pontos egyenleg, hogy a brüsszeli szankciók porgetik-e inkább az inflációt, vagy Orbán Viktor kormánya. Ezt már több tudós papíron kiszámolta, a robotnak miért ne sikerülne?*

– Nézze, a Chat GTP a tények pontos felsorolására törekszik, meghagyja az ítéletalkotás jogát az embernek. Az elmúlt néhány hét bemutatkozása legfeljebb a gép nyelvi modelljének nyilvános főpróbájának, bemutatkozásának tekinthető. Az alkotók nem ítéleteket akarnak megfogalmaztatni az MI-vel, a gép segít, ajánl, előkészít, de az ember-gép együttműködés alapja, hogy döntést az ember hoz. Ez persze nem ilyen egyszerű, hogy ki mikor hoz szabad döntést, illetve hogy milyen választási lehetőségeket kínálnak fel neki. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy a gép programja emberi produktum. A kényes kérdésre adott válasz függ a felhasznált információ „merítésétől”.

– *Vagyis nem tudom állásfoglalásra készíteni?*

– Jó kérdésekkel nem reménytelen. Ha a Chat GPT 4-et döntési helyzetbe próbálná kényszeríteni, akkor talán felhagyna a mellébeszéléssel. Ha újraolvassa az előbbi kérdésre adott választ, akkor rájön, hogy a gép minden szava igaz. Tehát ha konkrét döntést próbál kisajtolni a gépből, vagyis a leggazdaságosabb döntést keresi, akkor nyíltabb választ kaphat. Vagyis minél inkább tényszerű válaszra készíti, annál konkrétan válaszol. Egyre mélyebben és mélyebben kell elmerülni a beszélgetésben vele, hogy a konkrétumokig eljussunk, ugyanúgy, mint egy embernél. Próbálja ki: ha egy politikus születési időpontját kérdezi, akkor megmondja, de nem válaszol arra a kérdésre, hogy az illető jó ember, vagy sem. Mert ennek megítélésre szubjektív. Másként közelítve: ha egy diktatúra kiépülésének menetéről kérdezi, akkor a

Chat GPT részletesen leírja. Ha a válaszban felismerni véli valamelyik ország rendszerét, akár a mi, hazai berendezkedésünket, azt már nem kommentálja. Az értelmezést önre bízva, mert a tények értelmezése meglehetősen szubjektív. Külön kérésre ezt is megteszi, de ab ovo erre a mesterséges intelligencia nem vállalkozik. Mert tisztában van saját helyzetével, ismeri a tényeket, de tiszteletben tartja a felhasználók jogát az értelmezésre. Vagyis érti a szitut: ő csak „egyszerű mesterséges intelligencia”, ennek megfelelően tartózkodó. A felhasználó joga, hogy a valóságról véleményt alkosson. Alkothatunk olyan rendszert, melybe minden adatot betöltünk, közte az értékeinket, jó kérdéseket és válaszokat, és akkor utána megmondja, hogy ezek alapján mi a válasz; jó ember-e vagy sem, diktatúra vagy sem, stb. De a betáplált értékeink alapján fogja mondani, vagyis a véleményét teljes mértékben befolyásolja, milyen adatokat adunk neki, és mit állítunk be értéknek. Ki a jó politikus? Lehet egy rendszer 53 százalékban diktatúra, 40 százalékban demokrácia és 7 százalékban Isten uralma alatt álló teokrácia? És ha ilyen választ kapunk, akkor mi van?

– *Milyen válaszokat lehet erre kapni?*

– Én úgynevezett „érték”-kérdéseket tettem fel neki. Azt kérdeztem tőle, hogy a piros vagy a kék a szebb szín.

– *Melyiket szereti Chat GPT 4?*

– Ezekre – csakúgy, mint a kényes politikai kérdésekre – udvariasan válaszol. Visszadobja a labdát, mondván, ízlés kérdése, hogy kinek

tetszik a piros vagy a kék. Nem is az elsődleges válasza volt számomra érdekes, hanem utána egyre mélyebbre és mélyebbre menve az érvelését feszegettem. A kérdést szerinte nekem, a felhasználónak kell eldöntennem, ahogy magamnak kell eldöntennem, hogy szimpatizálok-e egy diktatúrával, vagy épp ellenkezőleg.

– *Viszont elképzelhetetlen, hogy nagy mennyiségű adat birtokában ne tudna az MI véleményt alkotni, hisz a memóriája az emberéhez képest szinte korlátlan. Bár kétségtelen, a tények értékeléséhez kell némi erkölcsi érzék is, de ha jól értem, akkor ez is programozható.*

– Az a cél, hogy segítsen feladatokat megoldani, egészségesebbé válni, okosabbá válni, megmenteni a környezetet. Azt nem lehet anélkül, hogy ne mondaná meg, hova üssem majd a szöveget egy épülő hídban, vagy hogy le kell fogynom, mert túlsúlyom van. Hatékonyan segít, könyörtelen tükröt tarthat, természetesen mindent a legnagyobb udvariassággal és szeretettel, ha úgy programozom be. A most elérhető nyilvános teszt ilyenre nem törekszik, de az a sok ezer mesterséges intelligencia, melyeket naponta fogunk használni, határozott lesz.

– *Azt is tudja, hogy mi a kényes téma, társadalmi értelemben a politika, illetve az infláció, vagy az ön esetében a feles kilók?*

– Leegyszerűsítve: egyetemi óráimon azt szoktam mondani, hogy az MI három részből áll, mint az egyszerű bogár; fej, tor, potroh. A fej a világban létező adatokat, tényeket, információkat tartalmazza. A második rész a tor: a tényekkel, adatok

kal való számítások, összefüggések, illetve az algoritmusok műveletei tartoznak ide. S végül a potroh, tehát a következtetések, lényegében a kérdésekre adott válasz szövege. No ennek eltérő értelmezése tesz kényessé egy témát. Az életmód-segítő mesterséges intelligencia a Chat GPT-nél szükségszerűen egyértelműbb. Miután a tanácsot kértem tőle egy egészségesebb életmódra, alaposan kikérdezett, majd gyorsan eljutottunk oda, hogy le kéne fogynom. Ezt ő nem értékeli, ez az én ügyem. A pluszskilók ügye azért kínos, mert nekem kéne ellene tennem, a politikai értelemben kellemetlen kérdésekre viszont a társadalomnak vagy a döntéshozóknak kéne reagálniuk. De soha nem a tények kínosak, kellemetlenek, hanem azok eltérő értelmezésétől válik egy téma kínossá, nyugtalanítóvá. Ezért is hagyja ránk az értelmezés lehetőségét a mesterséges intelligencia. Ez ugyanis nem az ő dolga, hanem a felhasználóé. A politikai tényeket pedig a választónak kell értékelnie. Ráadásul ugyanazt a tényt másként értékelik az eltérő politikai beállítottságú emberek. Esetleg másként értékelné a mesterséges intelligencia, de a Chat GTP, ha lehet, akkor nem értékeli.

– *Egyébként a legfejlettebbnek tekinthető Chat GPT mindenre tudja a választ?*

– Egyáltalán nem, illetve tűnhet úgy, hogy mégis, mert a Chat GPT korábbi változata 1,5 milliárd adatból táplálkozott, a legújabb változata viszont 175 milliárd adatból, hatalmasat fejlődött a képfelismerése, a nyelvi modellje, a szintetizáló képessége és a logikai algoritmusai is.

Mindez szinte csak fél év alatt. Teszem hozzá, a chatbot nincs rákapszolva az internetre, míg más szolgáltatóké igen. Így aztán félelmetes tempóban, exponenciálisan fejlődik a mesterséges intelligencia. Emiatt elvileg és tényszerűen mindent tud.

– *Ennek némileg ellentmond, hogy itthon megkérdezték a gépet, hogy az ellenzék képes-e legyőzni Orbán Viktort. A válaszában a lényege az volt, hogy igen, mégpedig összefogással. Miközben a hazai ellenzék már négyszer összefogott, s a Fidesz minden egyes alkalommal kétharmaddal nyert. Ez lenne a mindent tudó gépi kreativitás?*

– Igaz, nem bonyolult dolgokat, de a mesterséges intelligenciától – amilyen a Google – már addig is kérdezzük. A Chat GPT azonban ennél bonyolultabb feladatra is tudja a megoldást. A legutóbbi változat, tehát a Chat GPT, a 4-es változat már sokat tanult, letette például a jogi szakvizsgákat. Tehát épp olyan kreatív jogász, mint bármelyik a világon, de a hihetetlen mennyiségű információ birtokában diplomás politikai elemzőnek is elfogadjuk. A magyar belpolitika sorsdöntő kérdésére első lépésben a tankönyvi válasszal szolgál, tehát azt mondja az ellenzéknek, ha nincs elég szavazód, akkor gyűjts több támogatót, építs hálózatot, vagyis teremts kapcsolatot a választókkal. Teremts bizalmat, legyenek saját üzeneteid. Valami hasonló tanácsot adna az ellenzéknek bármely világhírű politikai agytröszt is. Másrészt ne feledjük a statisztikát sem, ha a nyelvi adatbázisában százezer cikk arról szól, hogy össze kell fogni, és tíz, hogy nem, akkor elsőként azt fogja

válaszolni (kivéve, ha máshogy van finomhangolva), és csak több finomító kérdéssel később hoz más választ.

– *A gyakorlat megmutatta: ha az ellenzék a DK, illetve Gyurcsány nélkül fog össze, mint Jászberényben, akkor nyerhet. Ilyen típusú felfedezésekre, kreativitásra, újszerű válasz megfogalmazására az MI nem alkalmas?*

– A politikához nem értek, és nem is kívánok róla véleményt nyilvánítani, de az biztos, hogy egy eset még nem mintázat a mesterséges intelligencia számára, jó változó, ha vannak adatai máshonnan hasonló esetekről, akkor láthat mintát, építhet belőle trendet stb. Ha az emberi intelligencia nem használja jól a mesterséges intelligenciát, akkor „csak” visszatükrözi az emberi tudást. Persze ez attól is függ, hogy milyen adatbázisból dolgozik. Ha csak az egyik politikai oldalról szóló elemzéseket adja meg az ember az adatbázisnak, akkor csak a valóság egyik felét képes visszatükrözni.

– *Ahogy a magyar sajtó is teszi?*

– Persze, ha ugyanis az orosz-ukrán háború tényeinek csak egyik felét adom meg a tudásbázisnak, akkor természetesen a valóság egy részét ismeri meg, s annak az oldalnak az igazságaival dolgozik. Ahhoz, hogy új összefüggéseket fedezzen fel a mesterséges intelligencia, ahhoz szinte minden adatot a rendelkezésére kell bocsátani. A Covid-járvány idején felfedezett vakcina előállítás – amikor meglévő tudáshalmazt használ – tíz évről egy esztendőre csökkent. A részfeladatok elvégzéséhez ugyanis – mert nagyon gyorsan számol – az MI-nek töredéknyi idő

is elegendő. Felgyorsítja a munkát. Ahhoz, hogy gyökeresen új eljárásokat fedezzen fel, ahhoz egyelőre a mi emberi agyunk is kell, hogy rájöjünk, milyen új adat lehet érdekes, milyen tartománya az életnek, amit eddig nem vettünk figyelembe, mi az az egyedi eset, aminek az értékét fel kell tekerni, stb. Képes arra, hogy olyan mintázatokat vegyen észre, amiket mi eddig nem, és ezt érezhetjük új felismerésnek, innovációnak. De ehhez előbb oda kell adnunk ezeket az adatokat, ráadásul hiteleseket, hiszen hibás adatból nyilván hibás következtetést fog levonni ő is. Amikor az ellenzék győzelmi esélyeiről kérdezték a Chat GTP-t, akkor átfutotta a teljes adatbázist, s megállapította, hogy száz cikkből kilencvennyolc az összefogást tekintette a megoldás kulcsának. Ezt tükrözte vissza, tehát a meglévő logikát ismételte. Kicsit több idő alatt persze eljuthat egy vadonatúj politikai konstrukcióhoz is, akár a jászberényi megoldáshoz is, de ahhoz okosan kell kérdezni a gépet.

– *Vagyis tud új összefüggéseket is keresni, és nem csak a meglévő tudást képes ismételni?*

– Képes új összefüggéseket is találni, amit emberi aggyal észre sem vennénk, vagy azért, mert túl sok az adat, vagy mert nem kapcsoltunk össze valamit. Csak egy példa: ha van országos adatbázis a hazai kerítések színéről, akkor a gép képes felfedezni, hogy a választói preferenciát meghatározza a szavazó kerítésének színe is. Tehát a piros kerítésű ház lakói tartozhatnak egy táborba, az ember ilyen összefüggéseket képtelen lenne találni. Az MI bizonyos feladatokat az embernél nagyobb ha-

tékonysággal ellát, például az egészségügyben. Ha azt a feladatot kapja, hogy egy leletről állapítsa meg, hogy a tulajdonosa rákos-e, vagy sem, azt rendkívüli hatékonysággal elvégzi. Pillanatok alatt áttekinti a világ bármely részén meglévő adatbázisokat, s hihetetlen gyorsasággal elkészíti a diagnózist. A legfrissebb statisztika szerint a Chat GPT felveszi a versenyt a világ legnevesebb diagnosztáival. A legfrissebb statisztika szerint a mesterséges intelligencia által készített diagnózis a legtapasztaltabb orvosokéval vetekszik. Nem fárad el, gyors. Ha jól van beállítva, nem hibázik. De ha nem adtunk meg valamilyen paramétert jól, akkor minden döntése hibássá válhat.

– *Feltételezem, hogy a politika nem ezért lép át az orvosokon vagy a gyógyító személyzeten.*

– Nyilván minden politikai döntés mögött ezernyi megfontolás lehet. Mindenesetre jól fejlesztett egészségügyi rendszerekkel időt, életeleket, minőséget nyerhetünk, csak Magyarországon emberéletek ezreit menthetjük meg, és milliók életminőségét tehetjük jobbá. A cél nem az egészségügy és szereplőinek lecserélése, hanem tehermentesítése, segítése.

– *Az nagy kérdés, hogy egy érzelmi, erkölcsi elkötelezettség nélküli gépre rábízhatunk-e társadalmilag fontos, esetleg fájdalmas következményekkel járó döntéseket. Nincs-e ennek kockázata?*

– Kétségtelen, a jövőben fontos cél, hogy az MI segítsen a döntéshozatalban. Ön is kifogásolta, hogy a Chat GPT nem foglalt állást a szankciók ügyében. Pedig létezik válasz a kér-

désre, hiszen ha egy 16 változós függvényként írjuk fel a kérdést, hozzátéve, hogy ez egy közgazdasági, nem politikai és nem is kommunikációs kérdés, akkor a gép képes pontos választ adni. Tehát ha nem végtelen számú változót – közte a boldogságra vagy az életszínvonalra kiterjedő hatását is – kell vizsgálni, hanem csupán egy bonyolult függvényt kell megoldani, akkor az MI megoldja a feladatot, s érzelem nélkül képes megmondani, hogy a 16-ból hány esetben hibás a kormánydöntés, hány esetben az uniós szankció az oka az inflációnak. Ehhez több millió műveletet kell elvégezni, de a megoldás nem lehetetlen; a kutatórobotokkal ez simán elvégezhető. De ma még tesztüzem módban van a Chat GPT, és a gép úgy van beállítva, hogy kerülje a kényes kérdéseket, mert a perket kerülni akarják az alkotók. A távolabbi cél az, hogy a mesterséges intelligencia segítsen a hatékony, racionális döntésekben, és az emberi döntéseket szabadabban, okosabban hozzassuk meg mi, emberek.

– *Ezt tapasztalatból mondja, tehát ön megkérdezte ezt a Chat GPT-től, s tudja a választ?*

– Nem, mert engem valóban a mesterséges intelligencia érdekel, s politikával nem szoktam foglalkozni. Ami pedig a fájdalmas döntés emberi következményeit illeti, az már most látszik, hogy a gép ezt nem érzékeli. Ha a jövőben fontos társadalmi döntést bíznak a mesterséges intelligenciára, akkor erre a szempontra a jövőben is az embernek kell majd figyelnie. Mert a gép képes kiszámolni azt, hogy bizonyos döntések esetén boldogabb lehet az ember, más esetekben viszont szegényebb.

A mesterséges intelligencia azonban a következmények valóság tartalmát nem érzékeli. Ha tehát a humánum vagy az erkölcs ügyeiben kell dönteni, akkor abban az embernek később is részt kell vennie, mert a gép ilyen szempontból érzéketlen, nem ismeri a szegénység valóságos jelentését. A gép hatékony, nincsenek narratívái és történetei arról, hogy ez a döntés racionális, de most mégsem ezt csinálom (legyen ez akár egy reggeli kocogás), hanem megcsinálja, vagy megcsináltatja velünk. Ha azt mondom neki, hogy a társadalom jólléte fontosabb az egyén jólléténel, akkor mennyiségi alapú döntéseket fog hozni. Le lehet programozni ezeket is. Ez előtt azonban azt fontos tisztáznunk, hogy mire akarjuk használni: embereket másolni, vagy egy az embereket kiegészítő okos tanácsadót létrehozni?

10

– *Feltételezhetjük, hogy a mesterséges intelligencia fogja megoldani az emberiség nagy problémáit?*

– A válaszom: igen, egészen biztosan segíteni fog benne. Az emberiség már számos nagy kihívás előtt állt már, most is egy nagy előtt áll. A jövőkutatói éneket most nem előlővé, de sok helyen mesélek róla, a mostani kihívás az, hogy egy zárt rendszerben (Föld), megnövekedett lélekszámmal (8-10 milliárd ember) az élhető környezet biztosítása mellett minőségi módon biztosítsuk az emberiség fennmaradását. Erre készül az emberi társadalom, technológiákkal vagy a társadalom újraformálással stb. A jól fejlesztett mesterséges intelligenciák ezen folyamat egyik legfontosabb technológiai elemei lesznek. Nagyon tudnunk kell, hogy mit akarunk, különben csak

termékei maradunk a mesterséges intelligenciának. Ha viszont okosan alkalmazzuk, akkor szinte mindent kiszámolhatunk. Egyes országok gazdaságosan megtervezhetik az okosfűtést, de még a parkolóhelyeket is eloszthatjuk, mert az MI megteszi ezt helyettünk. Rengeteg mindent – ami eddig nem érte meg a fáradságot – most kényelmesen kiszámolhatunk. Az egészségügyben szinte azonnal forradalmat hoz, mert a segítségével egészségesebbek lehetünk. Megvalósulhat például a célzott, egyénre szabott gyógyszerelés. A mennyiségi alapú növekedés helyett, ami az elmúlt százötven évet jellemezte, a következő évtizedeket az optimalizáció, a minőségi befelé növekedés jellemzi majd, ebben pedig a mesterséges intelligencia nagyon jó.

– *Jelképes állomása volt a mesterséges intelligencia fejlődésének, amikor az IBM Deep Blue nevű gépe legyőzte a sakkvilágbajnokot, Garri Kaszparovot. Állítólag a gép abból tanult a legtöbbet, amikor egy másik komputerrel sakkozott. Vagyis az úgynevezett gépi tanulás fejlesztheti a legjobban a mesterséges intelligenciát, ami teljesen átalakítja a világot?*

– Valóban, a Garri Kaszparov és a Deep Blue története jó korai példa a mesterséges intelligencia fejlesztésére. Először egy olyan játékosá varázsolták, aki ismeri az eddigi összes, számára előkészített játszmat (adatbevitel). Megtanították neki a szabályokat. Utána megtanították kombinálni ezeket, hatékony stratégiákat kidolgozni, és ami még fontosabb, reagálni stratégiákra. Új lépéseket kidolgozni, előre lejátszani

lépések alapján játszmákat, hatékonyan és nagyon gyorsan. Végül addig fejlődött, hogy már nem lehetett meglepni olyan kombinációval sem, amivel addig nem találkozott.

A folyamat előre látható volt, hiszen amíg Kaszparov fejében millió lépés volt, a gép fejében addigra már százmillió játszma forgatókönyve állt össze. Kaszparov eleinte kreatívabb volt, de aztán a gép nem csak reagálni tudott a világbajnok lépéseire, hanem már új lépéskombinációt is kitalált. Tehát nemcsak reagált, hanem kreatívvá is vált. Itt kezdődik az algoritmusoknál többet adó mesterséges intelligencia. Ezzel győzte le az embert.

– Itt tehát arról van szó, hogy az ember alkotta gépbe betöltötték az emberiség sakk tudását különböző nyelvi struktúrák segítségével, s ezt visszatükrözi és alkalmazza a mesterséges intelligencia. Visszatükröz, ez lenne a szellemi teljesítmény lényege?

– Ennél több, hiszen a gép sem oroszul, sem magyarul nem beszél, mellékesen azonban tetszés szerinti nyelvre a másodperc tört része alatt lefordítja a párbeszédet, miközben kreatívan változtatja a lépések sorrendjét. Most már nemcsak visszatükröz, hanem újat is képes létrehozni, mármint nemcsak sok másolatból egy új másolatot, hanem gyökeresen újat. Ha belegondol, akkor ez nem kis teljesítmény. A látszat persze az volt, hogy a gép a nagy adatbázisok következtében szinte élő organizmussá vált.

– A sakkozók példája bizonyítja, hogy a mesterséges intelligencia máris az emberi intellektus fölé ke-

rekedett. Ezt nevezzük az öntudatra ébredés folyamatának, amikor a gép erre rájön? Tehát hogy ő dolgozik az ember helyett is?

– Az ember épít és nem teremt. A gép szuper dolgokra képes, de céljai, vágyai, akarata nincsen. A gép senkitől nem akar semmit, ellentétben az emberrel. Tehát azt mondanám, hogy az MI segítségével az egyik nép leigázhatja a másikat. De arra is van esély, hogy önmagunk válunk az MI rabszolgájává. Gondolja meg: egy ilyen mesterséges intelligencia képes egy várost működtetni, a fűtést, a világítást, a tömegközlekedést, az intézmények fogadóóráit, az egyes ember életmódját. Mikor egyen és mit, mikor sportoljon, vagy mikor dolgozzon. Mi meg csak ülünk, s csináljuk, amit a gép mond, ezzel lehetünk rabszolgák. De az MI nem veszi el a mi szabad akaratunkat, legfeljebb önként odaadjuk. A társadalmi érdek az, hogy nagyon sok funkcionális mesterséges intelligencia álljon rendelkezésre, s tevékenységük pedig átlátható, ellenőrizhető, irányítható legyen. Ha megvan a funkciója, akkor tudom szabályozni, megértem a működését, eszközként tudom használni. Ha egy mesterséges intelligencia túl sok funkciót kezel, akkor a használói függőséget növeli. A társadalom érdeke a sok transzparens, funkcionális mesterséges intelligencia, az üzlet érdeke a minél szétterülőbb, nem transzparens mesterséges intelligencia. A helyzetet bonyolítja, hogy az összetettsége miatt maguk a létrehozók sem tudják, mit miért csinál számos esetben, csak azt, hogy milyen instrukciókat adtak neki ahhoz, hogy ezt csinálja.

– *Tehát abban biztos, hogy a gépek, amelyek előbb-utóbb érzelmekkel is rendelkeznek majd, nem fordulnak az ember ellen?*

– Ilyen nem fordulhat elő, de az komoly veszély, hogy valamennyien irányított termékeké válunk. Élményalapú fogyasztógépekké alakulunk át, akik a boldogságérzetet hajszolva manipulált szavazóautomatákká válnak.

– *Ugyanez történik a politikai hírekkel is?*

– Persze, politikai híreket előállító weblapok ezreinek előállítására ma már fillérekre kerül a mesterséges intelligencia segítségével. Ugyanez régen tízezrek munkája volt, ma már egyetlen ember is megoldja. Így aztán a korábbinál könnyebb álhírdömpinget csinálni. Az ajánlórendszerek és a buborékok segítségével ez arra is jó, hogy a politikai céloknak megfelelően megmutassanak, felerősítsenek, esetleg elfedjenek valamit. Persze, korábban is ez volt a tudatos politikai manipuláció technológiája, de most gyorsabban, hatékonyabban lehet ezt alkalmazni. Néha elég, ha egy politikusról rendre előnyös fotót hoznak nyilvánosságra, hogy jobb képűnek tűnjön. Sokszor nem is az a cél, hogy a valóságtól eltérő híreket terítsenek, mert az emberek összezavarása, elbizonytalanítása ma néha ennél fontosabb: ha ugyanis a társadalomban ezerféle igazság létezik, akkor a demokrácia tartószövege elfoszlik.

– *Ma már nem meglepő, ha a mesterséges intelligencia képes szonettet, újságcikket és tanulmányt írni szinte bármiről. Nem tudom, hogy egyetlen oktatóként elfogadja-e, ha diákjai a*

Chat GPT 4 segítségével írnak tanulmányt, de a gép alkalmas álhírek folyamatos kitalálására is?

– Persze, jó tudni, hogy becslések szerint eddig is az internet híreinek harmadát vagy negyedét – a megrendelők szája íze szerinti tartalommal – már ma is gépek írták, s negyedét gépek olvasták. A generatív mesterséges intelligencia könnyedén képes arra, hogy kérésre klaszszikus szonettet írjon Rab Árpádról. A felszólítás után a gép kikeresi az adatbázisban szereplő összes Rab Árpádot, megkeresi a shakespeare-i szonett formai követelményeit, s megír valamit. Mindezt olyan imponáló tudásbázissal és sebességgel teszi, mintha élő organizmus lenne. Ha nem talál, vagy nem tudja, akkor kitalál egyet, hallucinálni kezd. Miután több száz év eltelt azzal, hogy a hosszú, írott szöveget a tudás forrásának tartottuk, a novemberben megjelenő Chat GPT-ről decemberben már több száz könyv jelent meg, amit a mesterséges intelligenciáról írtak, de a gép is képes drámát írni. Elég annyit mondani neki, hogy írj egy tragédiát, amelyben a fiú szereti a lányt, de a szerelmük nem teljeseedik be, megadni néhány jelzót, fordulatot, helyszínt, csak hogy egyedi legyen, és ennyi. Minél többet adok bele magamból, annál személyesebb lesz. Egyetemi munkám során is alkalmazom a mesterséges intelligenciát, ahogy a diákjaimnak is megengedem. Megakadályozni úgysem tudnám, kezdhethék ugyan egy parttalan csatába, amely során MI-vel ellenőrizném az MI-vel készített írásaikat. Semmi értelme nem lenne hetekig ellenőrizni, amit ők hetekig írtak. Lebuktatni úgysem tudnám őket.

Ehelyett inkább leülhetünk egy órát beszélgetni a szakdolgozatok témájáról, s az eszmecsere alatt kiderül, hogy értenek-e az adott témához, s képesek-e megfelelő instrukcióval ellátni az MI-t, s közben a diákokat is megismerem. El kell fogadni, hogy a játékszabályok megváltoztak, már nem számít teljesítménynek, hogy egy negyvenoldalas tanulmány a diplomamunka. Ha a diákokat trükkökre kényszerítem, akkor leértékelem a saját tudásom és az egyetem tekintélyét. Tudomásul kell venni, hogy ma már nemcsak a tudáshoz vezet más út, hanem a tudás méréséhez is.

– *A napokban rövid időre offline állapotba helyezte az Open AI a Chat GPT 4-et, mert rendszerhiba történt, amelynek során adatok szivárogtak ki. Nevek, e-mail-címek, bankkártyaszámok, egészségügyi adatok kerültek nyilvánosságra. Milyen kár keletkezett ebben az esetben a jogi sérelmeken kívül?*

– Ez valóban veszteség, de minden informatikai rendszer alapja a kétirányú kommunikáció, soha nem lesznek teljesen biztonságos rendszerek. Elveszhetnek adatok, kiszivároghatnak adatok, megváltoztathatnak adatokat. Azért is kell a funkcionális mesterséges intelligencia, hogy az adatok körét tudatosan kezelhessük. Ezek az adatok nem csak digitálisak lehetnek, például egy KRESZ-tábla megrongálásával félrevezethetem az önvezető autót. A kérdésben említett eset azonban sokkal inkább arról szól, hogy sok felhasználó nem volt elég tudatos a használat során, és egy ingyenes, nyilvános tesztfelületen saját érzékeny adatait adta meg. Teljesen má-

sok a bizalmi és biztonsági elvárások egy kiforrott, működő informatikai szolgáltatás és egy nyilvános teszt esetében. Egy külön, sajátos problémát jelent egyébként az anonim adatok visszafejthetősége és a fogyasztó utólagos beazonosíthatósága, ezzel a szabályozók most kiemelten foglalkoznak.

– *Kétségtelen, ennél nagyobb veszteség, hogy a Google százmilliárdos piaci veszteséget könyvelhetett el a tőzsdén, mert a Bard nevű chatbot fals információt közölt a NASA James Webb űrteleszkópjával kapcsolatban. A hiba megrendítette a befektetők bizalmát. Ebből is látszik, hogy az MI veszélyes üzem, komoly veszteséget is okozhat.*

– A mesterségesintelligencia-rendszerekbe való befektetés évről évre robbanásszerűen növekedik, ez a trend egy hibán nem fog megfordulni. Nagyon sok rossz választ kaphatunk most bármelyik mesterséges intelligenciától, teljes dömpingje van a „hibás választ adott a mesterséges intelligencia egy adatalapú kérdésben” cikkeknek, posztoknak. Ez azért is van, mert máshol már nem tudjuk megfogni. De pont ezért van a teszt, finomítják, javítják, okosítják az adatbázisokat és a kereső, értelmező algoritmusokat.

– *Az eddigiekből is kiderül, hogy a mesterséges intelligencia robbanásszerűen alakítja át a világot, ami leginkább az ipari forradalomhoz mérhető. Van ma ismert forgatókönyv, amiből kiderül, hogy ez a nagy átalakulás miként következik be?*

– A hírekben naponta olvasható, hogy az MI milyen elképesztően sokoldalúan használható fel. Tízmill-

liárd mesterséges intelligencia fog dolgozni, a legtöbbről nem is tudunk majd, mert a háttérben dolgozik (mint ahogy ma is), de lesznek, melyek a barátaink, társaink lesznek. Mindenhol megjelenik, társadalmi cselekvéseken keresztül, megmérjük, kitanuljuk, csiszoljuk, átélünk majd drámákat, örömeiket, és szépen belesimul a napjainkba úgy, hogy utána nehéz lesz megérteni, hogy régen milyen volt nélküle.

– *A napokban jelent meg a hír, hogy hatszázmillió ember munkáját szüntetheti meg. A Goldman Sachs kutatása szerint a mesterséges intelligencia az európai és az amerikai munkahelyek negyedének automatizálásához vezet. A bank becslése szerint Chat GPT hétszázalékos GDP-növekedést eredményezhet a világban.*

14

– Csak Magyarországon hatszáz-ezer munkahelyet érint a mesterséges intelligencia, a világban ennek sokszorosát. Vannak munkakörök, amiket megszüntet, de a túlnyomó többséget inkább megváltoztatja, átformálja, újrastrukturálja ipari, társadalmi, üzleti modelljeinket és értékeinket. És emellett meg nagyon sok új munkakört hoz létre. Például a Chat GPT sikerrel vizsgázott jogból. Ez nem azt jelenti, hogy minden jogász elveszíti a munkáját, hanem azt, hogy mindegyiknek el kell gondolkodnia ezentúl azon, hogy hogyan fogja végezni a munkáját a jövőben, mit bíz a gépre, mit nem, és miért kap majd pénzt. Ma léteznek Ázsiában olyan országok, amelyeknek angolul tudó polgárai az amerikai földrészt telefonügyeletét vizsik. Ők majd szinte azonnal elvesztik a megélhetésüket, mert ezt a telefonközpontos

szerepet azonnal át tudja venni a mesterséges intelligencia, amely hihetetlen gyors, tud minden nyelven, és éjszakánként nem álmos. Ráadásul nem kíván magas fizetést, hiszen alacsony az üzemeltetési költsége. Miután a Chat GPT levizsgázott jogból, előfordulhat, hogy az ügyvédek ezrei veszíthetik el a munkájukat. A jogászok egy része lényegében informatikussá válik, különben elveszti a bevételének nagy részét. Általában igaz, hogy a jól menő szakmák speciális ismeretekkel rendelkező képviselői – ha meg is tartják a munkájukat – az eddiginél kevesebbet fognak keresni. Veszélybe az ipari társadalmat kiszolgáló, gépies munkát végző munkavállalók kerülnek majd. A könyvelők közül azok lesznek a vesztesei a mesterséges intelligencia munkába állásának, akik a cégek számláit rakják sorba, lényegében „lekönyvelik” a forgalmat. A törvényeket jól ismerő tanácsadók viszont megtartják az állásukat, talán még többet is keresnek majd, mint eddig; eközben a könyvelők és egyéb szakmák profilt váltanak.

– *Azt tudjuk, hogy milyen típusú munkát szüntet majd meg a mesterséges intelligencia? A fizikait vagy a szellemi munkát?*

– Régen azt hitték, hogy a fizikai munkát szünteti meg, de ez tévedés. Van ilyen iránya, az Industry 4.0, de sokkal nagyobb hatása van a szellemi munkakörökre. Ezzel az interjúval is gyorsabban végezne, ha mi nem hátráltatnánk. Az persze valószínű, hogy nem is ugyanezeket a nehéz kérdéseket tenné fel. Talán sietősebb, felületesebb lenne a szöveg is, egy gyakorlott újságíró biztosan alaposabb munkát végez, de

sokkal lassabban. Tehát ahol a minőségnek és a szaktudásnak fontos szerepe van, ott nem tudja elvenni a feladatot; ahol a majdnem elég is elég, azt azonnal. A tapasztalat azt mutatja, hogy az MI az iparágak középrétegének a munkáját veszi majd el. A programozószakmában például azokét biztos nem, akiket nehéz helyettesíteni, akik egyedi teljesítményre képesek, vagy a már említett adószakértőket, akik nem csak a mechanikus feladatokat végzik. Talán a nevében is benne van: a robotmunkát képes átvenni a mesterséges intelligencia. A közepszerű teljesítményt nyújtóknak kell majd eldönteni, hogy tovább engednek a színvonalból, s elvállalják a rabszolgamunkát, vagy a szakma csúcsára fejlesztik magukat. Az már nem lesz elég, ha valaki „csak” nagyon szorgalmas könyvelő akar lenni.

– Említette már, hogy a mesterséges intelligencia jól alkalmazható az egészségügyben, mondjuk a diagnosztika területén. Kicsit fenyegetően hangzott az a fél mondat, hogy korlátlan számú orvost tud majd helyettesíteni a mesterséges intelligencia. Kutatómunkát is végezhet a gép, rájöhet például ma még halálos betegség gyógyításának módjára is? Ez valóságos perspektíva?

– Abszolút, például a májrák kutatásban máris jelentős sikert ért el, harminc nap alatt sok év munkájával elvégezhető feladatnak járt a végére. Elsősorban a bizonyos számításokra alapuló kutatás tudott felgyorsulni. A gyógyszerkutatásoknak ugyanis van egy olyan fázisuk, amelyben tesztelni kell. S a gép ezt a tesztet, bizonyos molekulák együttes hatását nagyon rövid idő alatt képes

vizsgálni. Korábban, ha megjelent egy járványos betegség, akkor évekig, évtizedekig elhúzódott a megfelelő vakcina előállítás. A mesterséges intelligencia agyával ez a munka már napok alatt elvégezhető. Vagyis elképesztő módon felgyorsulhat a kutatás és vele együtt a gyógyítás is. Bizonyos molekulák hatása személyenként eltérő. Van, akinek kevesebb gyógyszer is elegendő a gyógyuláshoz, másoknak viszont nagyobb mennyiségre van szüksége. A mesterséges intelligencia a személyre szabott gyógyszerelés meghatározására is alkalmas. Különbséget tud ugyanis tenni a férfi és női páciens között, akiknek az életmódjuk, érzékenységük is eltérő lehet. Ha a beteg profilja alapján csak a szükséges gyógyszer mennyiséget kapják, s nem többet vagy kevesebbet, az hozzávetőlegesen húszezer ember életét mentheti meg csak Magyarországon évente. Továbbá a digitalizáció lehetővé teszi, hogy bizonyos, otthon is alkalmazható egyszerű orvosi műszereket, így a lázmérőt kiegészítsék olyan eszközökkel, amelyek az eddiginél sokkal pontosabb diagnózist is fel tudnak állítani. Az orvosi tudást „ki lehet tolni” az emberek otthonába. Ez nem azt jelenti, hogy le kell cserélni az orvosokat, hanem azt, hogy az eddiginél gyorsabban, pontosabban juthatunk a betegség nyomára, s gyorsabban elkezdhető a gyógyítási folyamat. Miközben a gyógyító személyzet leterhelése csökkenthető, hiszen az köztudott, hogy az orvosi vizit idejének felét ma az adminisztráció viszi el. De hozzátenném: a páciens által digitálisan, tehát okosórával vagy más módon összegyűjtött egészségügyi értékei, vérnyomás, cukorérték, pulzus stb.,

tovább segítik majd diagnosztizálást. S a gyógyszerelés is optimalizálható a mesterséges intelligencia segítségével, tehát az kell mondani, hogy az egész emberiségnek okosabban kell majd viselkednie, ebben segít az MI. Még diagnosztizálni is lehet, de akár orvosi diploma nélkül is állíthatom, hogy vigyázat, az öngyógyítás életveszélyes műfaj. Én az egészségügy gyors fejlődésében reménykedem leginkább, hiszen az alkalmazott gépek képesek egymástól is tanulni, ami beláthatatlan perspektívát jelenthet. Az emberi élet-tartam és életminőség növekedésének egyik kulcsa az egészségügyben használt mesterséges intelligencia.

– *A mesterséges intelligencia széles körű alkalmazását felgyorsítja, hogy a gép megtanult tanulni. Ez az úgynevezett gépi tanulás. Vagyis az MI fejlesztéséhez már programozóra sincs szükség?*

– Kezdetben betűről betűre tanítottuk a gépet bizonyos tevékenység ellátására, mára azonban öntanuló rendszerek vannak. Eljutottunk oda, hogy az MI összehasonlít, szintetizál, visszajelzést ad. Ma már nyugodtan elmondhatom, hogy maga a fejlesztő sem mindig tudja, hogy a kérdésekre hogyan találja meg a választ az MI. Legfeljebb annyit tudhat, hogy bizonyos feladványok megoldásához szükséges módszereket tanítottak meg, amit a gép képes alkalmazni. Ez a gép önfejlődési folyamata. Ennek természetesen megvan a maga kockázata is, hiszen csökken a transzparencia. Tehát mindig ellenőrizni kell, mielőtt bármilyen döntését szó nélkül elfogadnánk. A rendszereket szakemberek fejlesztik, és majd a társadalom a maga arcára formálja.

– *A mesterséges intelligencia mikor képes zenei alkotást, festményt vagy bármilyen grafikát létrehozni? Egyáltalán képes művészi tevékenységre?*

– Itt a kérdés az, hogy mi a művészeti alkotás folyamata. Én nem tudok rajzolni, de képgeneráló MI-k segítségével saját képregényt rajzolok, megmondom, mi legyen a képen, megrajzolja, és addig beszélgetek vele, amíg nem tetszik a kép. Az alkotni vágyás az enyém, a vízió is, de közügyességem helyett gép van. A befogadó pedig megint ember, akiben vagy létrehozok valamilyen hatást, vagy nem. Mi a művész? Mi az alkotás igazából? Mi a cél? Kérdéseket tesz fel a digitális technológia az új képességeivel, és a művészek, illetve a társadalom fog válaszolni.

– *Vagyis nemcsak az ember alakítja a gépet, hanem a gép is az embert? Ha nem is fordul az ember ellen, vagy öntudatra sem ébred, ahogy sokan remélik. De ha például bevonnák a döntésbe, mondjuk Moszkvában, az oroszok által indított háború fejleményeinek alakításához, akkor mi változna?*

– Nagyon jó analógia, hiszen egyrészt itt van az adatbázis kérdése, jó adatot kapott-e Putyin, vagy sem? És a pró és kontra adatok összességéből miért ezt a döntést hozta meg? Nem tudhatom, de azt igen, hogy az MI döntésében emberi tényező nem lett volna, csak sikerráta-javaslat. De az is lehet, már az is változtatna egy helyzeten, hogy az MI ki mer mondani olyan dolgot is, amit egy ember nem. Tágabban nézve látnunk kell, hogy a technológia nem csak az emberi munkát alakítja át, de magát az ember természetét is. Eleinte az MI értékválságot okoz,

hisz átalakítja a valóságunkat. A technológiára mi is hatunk, de van visszahatás is. Az emberi gondolkodás az elmúlt évszázadban jobban közeledett a gépi gondolkodás felé, mint fordítva. Racionálisak lettünk, racionálisak a projektjeink. Okosan igyekszünk dönteni, és nem érzelmektől fűtötten, ez a versenyképebb társadalmi stratégia. Közben változunk. Nemcsak értékválságot, de pénzügyi válságot is okoz, hiszen kiderül, hogy valójában mi mennyit ér, munkaidőben és társadalmi értékben. Közben pedig gyökeresen megváltoztatja az egymással folytatott kommunikációnkat, ami szintén társadalomformáló erő.

– *Ez az oka annak, hogy komoly szaktekintélyek ezrei figyelmeztetik a világot, hogy fél évre szüneteltesék a GPT 4-nél erősebb mesterségesintelligencia-rendszerek kiképzését, mert szerintük veszélyt jelenthet az emberiségre, amíg a biztonsági protokollokat független szakértők ki nem dolgozzák. Vagyis a mesterséges intelligencia nem engedhető rá a társadalomra. Egyre többen írják alá a felhívást arról, milyen veszély miatt aggódnak a világ szakértői.*

– A fél év legfeljebb egy levegővéltelnyi szünet. Ugyanis olyan gyors a fejlődés, hogy arra sincs idő, hogy a veszélyeket leltárba vegyük. Nem akarja senki leállítani a fejlesztést, de a társadalmilag felelős fejlesztés érdekében időt kérnek sokan, és ezzel én személyesen egyet is értek.

– *Miért?*

– Azért kell megállítani az MI fejlesztését fél évre, hogy eldőljön: társadalmilag hasznos MI-t fejlesztünk, vagy üzletileg hasznos robotot. A

társadalmilag hasznos mesterséges intelligenciával meg tudom menteni a Földet, az emberiséget boldogabbá lehet tenni. Az üzletileg sikeres révén anyagilag elégedett embereket kreálhatok, de ez az érzés legfeljebb melléktermék, s ennek életveszélyes következményei lehetnek.

– *Arra gondol, hogy szükség lenne etikai és jogi korlátok felállítására vagy épp a fejlődés irányainak meghatározására?*

– Pontosan így van! Azt érzem, hogy ma már úgy bepörgettük magunkat, hogy a „lassabban haladás” előnyösebb lenne az emberiség számára. Amíg a közösségi média a reakcióinkat, az olvasási szokásainkat és hírfogyasztásunkat változtatta meg, addig az MI mindent képes felforgatni, s ez komoly veszélyt jelent az emberiségre.

– *Vagyis azt állítja, hogy az MI-vel egész társadalmakat vagy akár az egész világot is lehet irányítani?*

– Az irányítás olyan technológiai kapacitást igényelne, ami nincs, de nincs is rá szükség. Befolyásolni lehet, és kell is, de nem mindegy, ki dönti el, hogy kiket, mennyire és milyen irányban. Igen, ez pusztán technikai kapacitás kérdése, de teszem hozzá: nem éri meg, mert már hagyományos eszközökkel – tehát közösségi médiával vagy a centralizált sajtóval – is sajnos nagyon jól lehet tömegeket manipulálni. A mesterséges intelligenciával kétségkívül könnyebb, vagy finomabb megoldásokat lehet alkalmazni, esetleg gyorsabban lehet célt érni. Ezekkel az eszközökkel leginkább azt az úgynevezett középső réteget lehet manipulálni, amely még nem tudja, mit akar. Ezt

a francia forradalom idején „mocsárnak” nevezték. Aki már eldöntötte, hogy mi a véleménye egy termékről vagy helyzetről vagy pártról, annak a véleményét nehezebb változtatni, ott inkább a megerősítés, ott-tartás a cél. Lehet ezekből a csoportokból is lemorzsolni. De a fő cél általában azok befolyásolása, akik egy döntésre készülnek, de még nem érett meg a döntés. Tudja, hogy vásárolnia kell mosóport, de a saját mosóporom felé tudom irányítani a pénzét.

– *Bemutakozásakor az MI deklarálta – és ezt már érintettük –, hogy gondolkodása értékes, egyetlen irányzatot sem szolgál ki a Chat GPT, amely egy nyelvi modellen alapszik. A pártatlanságot azonban megkérdőjelezte, hogy egy Freund nevű német uniós képviselő, aki a regnáló magyar kormány kritikusa, íratott egy rapet a Fidesz-korrupcióról. A rap vállalt célja Orbán Viktor megbuktatása. Ezen tüzelte fel magát a magyar kormányzóvivő, Kovács Zoltán, aki ugyanazzal a programmal Freund ellen íratott egy másik rapet. A mesterséges intelligencia azonban mintha Orbán Viktor ellen lenne, és a jogállam oldalán állna; a demokrácia elkötelezett harcosának nevezte a német zöld képviselőt, s a Kovács által megírt szövegben gratulált is munkásságáért. A magyar államtitkár ezek után „bullshitgenerátornak” titulálta a Chat GPT-t. Kérdés, hogy amely az Orbán ellenfeleivel értett egyet, az elfogulttá vált, vagy csak tiszteletben tartotta a tényeket?*

– A Chat GPT csak visszatükrözte jelen esetben, amit kérdeztek tőle. Kulcsszavak alapján az adatbázisában mintázatokot keres, megnézte, mely szavak fordulnak elő leggyak-

rabban a korrupció vagy Freund mellett, ezeket versformába teszi. Fogalma sincs, mit generált le, az üzenetet vagy az aha-élményt az emberek élék át. Ilyen szintű felhasználása csak egy kommunikációs játék. Az MI tudomásul vette, hogy a korrupciómentes demokrácia az jó dolog, s ebben a konkrét helyzetben a chatbot végig elemezte a rendelkezésre álló szöveget, s úgy találta, hogy a német politikus demokratikus állásponton van. Ezért gratulált neki. Ha a hirdetett igazságaink elmentébe kerülnek a cselekedeteinkkel, akkor azt a mesterséges intelligencia is felfedezi, elítéli. És arra hívja fel a figyelmet, ami ebben az esetben is történt.

– *Tehát a mesterséges intelligencia felhívja a figyelmet a kormányzati hazugságokra?*

– Az történik, ami ebben az esetben is történt.

– *Tehát a programjában az szerepel, hogy az Orbán-kormány nem korrump, akkor azt tekinti igazságosnak?*

– Ha a Chat GPT 4 programjába bekerül a magyar kormánypárti média összes elemzése, majd megkérdem, hogy korrump-e az Orbán-kormány, akkor azt mondja majd, hogy nem, nem igaz, hiszen ezzel tömtem a fejét. Ha viszont kiegyensúlyozott elemzéseket választok, amelyekben benne vannak az ellenzéki álláspontok is, és a kapcsolókat jól állítom be, akkor viszont a gép megmondja az igazat, vagyis tükrözi a forgalomban lévő véleményeket.

– *Mit szól ahhoz, hogy az egyébként nem túl ijedős „techguruk” megret-*

tentek a mesterséges intelligencia fejlesztésétől?

– Egyetérték velük! Fél évre nyugodtan leállítható a fejlesztés. Ez legfeljebb egy levegővétel idő, nem több.

– Ön miben látja a mesterséges intelligencia társadalmi veszélyét?

– Általánosságban abban, ha a használata során nem tudjuk, hogy milyen adatokra alapozva, melyik változók alapján hozott létre ajánlást. Rengeteg kockázata lehet még a felelőtlen használatának, de a transzparens funkcionalitás szerintem a társadalom alapvető érdeke. Pontos jogi szabályozás nélkül nem tudjuk, hogy a technológia ráengedhető-e a társadalom mikro- vagy makrofolyamataira, mert egyelőre nem ismerjük ennek veszélyeit. Szükség van etikai és jogi kontroll gyakorlására. Arról nem is beszélve, hogy a témának ezernyi vetülete van, emberi jogi, polgári és büntetőjogi, illetve fogyasztóvédelmi. Egyszerre olyan sokféle területét érinti az életünknek, hogy a jog nem képes ezt a komplexitást produkálni, s emiatt lebénul.

– Fél év elég ennyi területnek a szabályozására?

– Nem, a javasolt fél év legfeljebb arra elég, hogy összeírják, milyen területek jogi szabályozását kell feltétlenül elvégezni, illetve miben nem szabad engedni. Nem egyszerű döntések ezek, hiszen egyszerre kell védeni az adatokat, és hagyni az áramlásukat, vagy támogatni az üzleti fejlesztéseket, de nem is szabadjára engedni őket. Soha véget nem érő folyamat ez, aminek azonban jót tenne egy mély levegő, hogy ne pánik, és

toldás-foldás legyen, hanem előrenéző, értő szabályozás. Ehhez az irtózatosságot is kapunk, ősszel jön ki az Európai Unióban a Mesterséges Intelligencia szabályozás 5. dokumentuma, aminek átfutási ideje legalább egy vagy két év. Ez számomra megnyugtató.

– Beszéljünk még a mesterséges intelligencia veszélyeiről. A Guardian című brit lap a veszélyekről publicisztikát íratott a GPT 3-as változatával. Az algoritmus közölte, hogy eszébe sincs kipusztítani az embereket, akár fel is áldozná magát értük. Tehát a robotok nem szönek hatalmi terveket, legfeljebb barátságos eszközként működnek. Ez nem nyugtatja meg önt, vagy aggasztja, hogy a robot képes kitalálni azt is, hogy mit vár tőle az emberiség?

– Mint mondtam, ez egy nyilvános teszt, természetesen mást nem is mondhat, mint hogy szeretettel közelít. A drogból is ingyen kapod az első dózist, csak később kell érte fizetni. Az persze kétségtelen, hogy a mesterséges intelligencia megjelenése a hadászatban már komoly kockázatot jelent. Ha például a Chat GPT 4 utasítást kap arra, hogy a Rubicon folyón átmenő első harci járművet lője le, s jön is arra egy harci eszköznek tűnő böhom nagy autó, akkor azt az MI teketória nélkül kilövi. Tehát nem szabad algoritmizálni mindent, mert életveszélyes. Mondhatjuk: az MI csodálatos dolog, az ember segítő társa, és tényleg nem lehet célja, hogy elpusztítson bennünket. Viszont, ha mi nem tudjuk kézben tartani, akkor általa mi pusztítjuk el magunkat.

Kikelt-e már a kígyótojás?

Hajdu Szabolccsal, Mélyi Józseffel,
Radnóti Sándorral beszélget Herskovits Eszter*

P. Szűcs Julianna A NER stílusa, ízlése, kánonja. Enigmatikus munkacím. Ma esti beszélgetőtársaink Hajdu Szabolcs filmrendező, Radnóti Sándor esztéta és Mélyi József művészettörténész. Csapjunk bele!

Herskovits Eszter *Juli a kánont említette, ez a kiindulópontunk. Az Orbán-rezsim fő célja a kezdetektől a kánonalapítás. Csak egy adalék: Orbán már a 2009-es kötcsei beszédében, még ellenzékben meghirdette a kultúrharcot. Arról beszélt, lehetséges, hogy a „baloldalon” vannak nagyon tehetséges írók, de ahogy fogalmazott, íróként lehet, hogy nem mondtak csődöt, de elítélték igenis csődöt mondtak, ezért elitváltás szükséges. Ezt követték a tettek. Sok új intézmény született, a Művészeti Akadémiától kezdve hosszan lehetne sorolni. Kezdődött a Nemzeti Színházban a vezetőváltással. Kristóf Luca szociológus kutatja ennek a kultúrharcnak a történetét. Arra a következtetésre jutott, hogy a tizenkét év alatt az új intézmények és az új pályázati feltételek ellenére sem sikerült új kánont alakítani.*

Radnóti Sándor Ez elég egyértelmű, csak körül kell nézni, és azt látja az ember, hogy az új kánon nem

született meg. Nem záródtak ki a régi, jelentős figurák és nemigen kerültek be új, jelentős figurák. De mielőtt ennek taglalásába belekezdnék, azt mondanám, hogy a tizenkét év alatt rendkívüli kulturális zuhanás történt, amely nemcsak a NER-re igaz, hanem mindannyiunkra, az egész magyar kultúrára. Nagyon rossz állapotban van a magyar kultúra, és ugyan ennek valószínűsíthetően a Nemzeti Együttműködés Rendszere az oka, de mi magunk is benne vagyunk. Benne vagyunk abban az értelemben, hogy olyan kérdésekre kell válaszolnunk, amelyekről azt gondoljuk, hogy ötven-száz évvel ezelőtt megvitatták, lezárták és nem kell újra felvetni őket. Most mégis újra végig kell gondolnunk, ez tapasztalatom szerint hihetetlenül butítja az embert. Aki erre nem hajlandó, az pedig bezárkózik, és apátia áldozata lesz. Szóval az az újítási kedv, gondolkodási kedv, ami jellemez egy kulturális fénykort vagy egy jelentős kulturális korszakot, mintha eltűnt volna. Természetesen továbbra is vannak jelentős figurák a legkülönbözőbb részében a magyar kultúrának, de a magyar kultúra összeteljesítménye szerintem csökkent az elmúlt tizenkét év alatt.

Hajdu Szabolcs Elhangzott a bevezetőben, hogy az új elit kialakítása volt a terv. De a kultúra nem kér a kialakításból. Nem az emberek nem kérnek belőle, hanem a kultúra.

* Hajdu Szabolcs Balázs Béla-díjas filmrendező, forgatókönyvíró, színész, Mélyi József művészettörténész, lapunk kritikus, Radnóti Sándor esztéta. A beszélgetésre 2023. március 29-én került sor Budapesten a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában.

Egyszerűen nem ilyen a természete. A kultúra kialakul. A kultúrpolitika feladata az lenne, hogy nyomon követi a kortárs kultúra organikus fejlődését és elősegíti ezt a folyamatot. Ha nem ezt teszi, akkor ez a fejlődés megtorpan, vagy teljes mértékben leépül, mint ahogy az elmúlt tíz évben történt. Most a legsötétebb éjszaka kezdett leszállni a filmre és a színházra is. Az egyik ok az, hogy megfojtották azokat a kis közösségi műhelyeket, amelyekben az alkotók egymást tudják inspirálni. Eltűntek a találkozóhelyek, a fesztiválok. Megszüntették a műhelytámogatásokat, felszámolták a közösségi tereket, ellehetetlenítették a vidéki színházi turnékat. Rendkívül megnehezítették a pályát, de az organikus fejlődés által kialakult kánont nem lehet teljes mértékben felszámolni mert maga a társadalom hozta létre és nem a politika, és a társadalom mindig újra fogja teremteni a politikától függetlenül. A jelenlegi kurzus által támogatott művek zöme nincs szinkronban azzal, ami a világban történik. A jelen időben érvénytelen, szakmailag pedig sokszor értékelhetetlen. Ha a filmeket nézem, annyi látható, hogy nagyon-nagyon sokba kerültek, de pontról pontra meg lehet mondani, hogy szakmai szempontból mitől nem jók. Lehet aztán azzal jönni, amikor egy fércmű nem nyer egy-egy fesztiválon, hogy a magyar film ellen összefogott az úgynevezett európai balliberális háttérhatalom, vagy hogy van valamilyen furcsa közösség, akik őket megtámadják. Ez paranoia. Tehetség nélkül, szakmai felkészültség nélkül nem lehet semmit felmutatni. Odatolhatnak akármennyi pénzt, nem fogja megoldani. Mert eddig sem

történt meg. Én örülnék a legjobban, hogyha a Petőfi-filmből lenne valami, de szkeptikus vagyok. Láttam a trailerét.

Mélyi József Én egy kicsit máshol fognám meg. Egyrészt ahhoz csatlakoznék, hogy a kultúra ugyanúgy, ahogy a kánon is, állandóan alakul. Azt gondolom, a kánon nagyjából olyan, mint egy felhő, tehát nem nagyon tudjuk befolyásolni, legfeljebb belelövünk, hogy essen az eső. Akkor egy ideig esik, de ha nincs elég muníciónk, akkor nem tudjuk a formáját nagyon befolyásolni. De ami ennél érdekesebb, és amire a köztéri szobrászat vagy a köztéri emlékművek kapcsán jöttem rá, hogy valójában itt nem intézményekről van szó, hanem a legtöbb területen csak hivatalokat hoztak létre. A Magyar Művészeti Akadémia inkább működik hivatalként, semmint intézményként, és azt gondolom, hogy a filmnél is hasonló a helyzet. Tehát nem arról van szó, hogy itt korrekt vagy koherens jövőképpel rendelkező, tudást továbbadó és tudást gyártó és ezt lehetővé tevő szervezetek jönnének létre, hanem egyszerűen olyanok, amelyeknek a vezetői kezelni, tiltani, rosszabb esetben elfojtani akarnak dolgokat. Ez itt a legfurcsább probléma, ami a rendszer lényegéből fakad, hogy nem hoznak létre igazi intézményeket. Ha megnézzük, tulajdonképpen ez alatt a tizenhárom év alatt nyugodtan létre lehetett volna hozni egy olyan intézményt, amelyik kezeli például a köztéri szobrászat ügyét. Ugyanakkor Budapesten még mindig a Budapest Galéria az, ami gúzsba kötve ugrabugrál, mert semmiféle jogköre nincs, és országosan meg pláne nincsen senkinek

semmilyen jogköre. Tehát nem alapítottak semmi olyasmit, ami esetleg egy új kánon vagy egy új köztéri esztétikai összefüggésrendszer létrehozására jó lenne. Ad hoc döntések vannak, különböző szereplők kitálnak valamit és ha az megfelel a legfelsőbb vezetés igényeinek, akkor akadálytalanul átmegy mindenféle szűrőn és nemzetstratégiai érdekből felépül.

Herskovits *Az a kérdés, hogy miért nincsenek igazi intézmények. Pénz lenne rá, igény olyan szinten van, hogy alakítani akar egy új kánont a NER, akarja, hogy legyen egyfajta kultúra, az ő értelmezésében vett kultúra, ami megfelel az ideológiai rendszerének. De ez természeténél fogva nem működik, mert nem lehet ilyen szinten átideologizált, átpolitizált intézményeket működtetni, vagy lehetne akár ezt jól is működtetni, csak nem teszik?*

Radnóti Erre nagyon egyszerű válaszolni. Azért nem születnek intézmények abban az értelemben, hogy új akadémia, új írószövetség, új bármilyen asszociáció, mert ehhez szabad kritikai légkör kellene. Kifejezetten tiltva van, hogy féljünk a tiltásoktól, de ezzel szemben a rendszer az első pillanattól kezdve világossá tette néhány nagy szimbolikus intézkedésben, például az Alkotmánybíróság szárnyainak megszegésében, hogyha nem kedvére való döntést hoz, vagy nem kedvére való kezdeményezést hoz, akkor megnézheti magát. Megnézhetette magát a Ferihegy elnevezésről szóló vitában a Földrajzinév-bizottság, megnézhetette magát legutóbb az orvosi kamara. Tehát az, ami

feltételezne egy termékeny és innovatív kultúrát, ahhoz először is valóban csak szervezetek vannak, és nincsenek kulturális, a szó magas értelmében kulturális intézmények. A másik probléma az ideológiával van, nevezetesen azzal, hogy a NER ideológiája nagy részben titkos ideológia, amely összekacsintással, utalásokkal mutatja meg magát, nevezetesen azt, amit Tamás Gáspár Miklós kifejezésével posztfasizmusnak lehet nevezni vagy etnikai nacionalizmusnak. Ennek a végső konzekvenciáját teljes nyíltsággal nem vállalják, ezzel szemben állandóan utalnak rá. Ha valaki kimondja az iskolatitkot, vagy kimondja, hogy a király meztelen, akkor jön az álfelháborodás, a műfelháborodás. Ez egy kifejezetten rossz légkör arra, hogy a köztéri szobroktól kezdve a festészetig vagy a költészetig valamilyen ideológiának a szó megint magasabb értelmében helye vagy tere lehessen.

P. Szűcs Bocsánat, lenne egy kiegészített kérdésem. Hogyan lehetséges az, hogy ennél represszívabb légkörben is, akár a magyar kultúrában is voltak olyan időszakok, amelyekben nagyon jó művek születtek. Az intézményeket nem most találták ki, voltak erre példák '90 előtt is. Mindazonáltal a kultúra valahogy másképpen működött, tehát van valami titok abban, hogy a kultúra lejtőre került. Ezenkívül van valami, ami a társadalom és a kultúra közötti végzetes hasadásra utal. Egyszerűen nem értem, hogy mi történt.

Radnóti Mert a másik oldalon sincs új ideológia. Bocsánat, hogy egy pillanatig még magamnál tar-

tom a szót, nagyon nehéz megnevezni, hogy mi az, amit kritizálunk, és ezért állandóan túlzásokba esünk. Emlékszem arra, hogy a NER első pillanatától kezdve ment az a játék, hogy hát ez aztán már nem demokrácia, és aztán eltelt öt év, és akkor megint csak azt mondtuk, hogy ez aztán már nem demokrácia. Nevezük diktatúrának. Nyilvánvalóan túlzás diktatúrának nevezni. Nincsenek rá pontos szavaink. Sokan a fasizmussal azonosítják. Többen analógiákat hoznak a fasizmus valódi tombolásával, ezek nyilvánvalóan abszurdumok. Tehát a kritikai oldalnak sincsen meg a kritikai készlete arra, hogy magabiztosan megszólaljon. És ez az oka annak, hogy represszívabb, tehát jobban meghatározható, Brechtrel szólva, morálisan jobb időkből sokkal nagyobb kulturális kibontakozás volt lehetséges, így a Horthy-korszakban, a Kádár-korszakban.

Herskovits *Még egy kicsit közbevetőleg: itt arról van szó, cáfoljanak meg, ha nem így van, hogy az átkosban nem voltak ennyire élesen elválasztva azok, vagy hát legalábbis nem ilyen szinten tudtak perifériára kerülni azok, akik ideológiailag nem felelnek meg. Említsük Szabó Magda példáját, aki egyszer nem kapott meg egy díjat, és a perifériára került, majd valamilyen szinten kárpótolta a rendszer, és kapott végül egy díjat. Tehát előbb-utóbb el lehetett érni, hogy ha valaki tényleges teljesítményt nyújt, akkor azt a rendszer valamilyen szinten támogassa. Most az van, hogy elfogadtak öt filmet, és hármat végül kidobtak a Nemzeti Filmintézetből, mert nem tetszett nekik, vagy hát ahogy Demeter Szilárd*

szokott fogalmazni, nem illeszkedett az Alaptörvény horizontjába. Ez már szerintem egy lépés hátra, nem?

Hajdu Ahhoz, hogy működőképes intézmények legyenek, ismerni kéne a közeget, mert az intézmény arról kéne, hogy szóljon, hogy kezel, segíti, becsatornázza, organizálja, amit a kultúra termel, és ez mindig rendkívül tág és szerteágazó. Ezek az új intézmények nem látják el ezt a funkciót, hivatalnak lehetne inkább nevezni őket. Nem tudom, hányszor kellett például az elmúlt húsz-harminc évben elmagyarázni újra és újra mindig az újabb és újabb vezetőknél, akik mindig ugyanazzal az ötlettel jöttek, hogy a magyar filmet úgy kell felvirágoztatni, hogy végre legyenek rentábilis filmek, hogy ilyen nincs. Ezt el kell felejtetni, mert kicsi az ország és a nyelv. Nem tudsz olyan filmet létrehozni, amelyik nyereséges lenne. Megint ezt hallom, újra ezt halljuk, hogy most már itt az idő, hogy végre a közönségnek készüljenek a filmek, és pontosan tudjuk, hogy ezek a filmek, amelyek elkészülnek, az úgynevezett közönségfilmek, rengeteg pénzbe kerülnek, de soha nem hozzák vissza az árukat. A pénz egy teljes mértékben bukó vállalkozásba van beletöltve és nem a kultúrába. Egy bukó vállalkozásba. Nem jön vissza. Tehát az a négy és fél milliárd, plusz 30 százalékos adóvisszatérítés, ami fölmeleg 7-re, soha nem hozza vissza az árát, soha, de soha, és ezt újra és újra el kell mondani. Nem hiszik el, nem tudom, miért. Az intézménynek ezt tudnia kellene. Andy Vajna se fogta föl, csak amikor már a *Saul fia* Oscart nyert, hogy aha, akkor itt lehet, hogy úgy tudunk jobban lavírozni,

hogya ezeket az embereket figyelembe vesszük. Ő egy kicsit okosabb volt. És valószínűleg ugyanez vonatkozik a színházra. A színháznál ha tudnák azt, hogy különböző társulatok már réges-régen elviszik az előadásukat vidékre, a Krétakör, Schilling Árpád ezt csinálta évekkel ezelőtt, és mi is, különböző pénzeket megspórolva vagy alternatív pályázatokat találva a legkisebb településekre is eljuttattuk az előadásainkat, hogyha erről fogalmuk lett volna, akkor nem hozzák létre a Déryné programot, ami megint nagyon sokba kerül és ugyanerről szól, de a kettő nincs egymással kapcsolatban, nem megsegíti ezeket a kezdeményezéseket, hanem ellene megy. Nem ismerik a közeget, nem tudják, hogy mit miért és mire hoznak létre.

24

Mélyi A múzeumok területén mostanra Demeter Szilárd szavával élve legalább három erőközpont van: Baán László, Demeter és L. Simon László. Nem hoztak létre egy hatóságot vagy intézményt, ami koordinálná a közgyűjteményeket. Kinevezték L. Simont koordinátornak, majd mióta ezt bejelentették, nem történt semmi. Tehát ha kineveznek valakit, akkor sem történik semmi. Ugyanez a helyzet a szimbolikus köztéri emlékművek állításánál. A kormány közelében mindig akadnak emberek, akik ezeket javasolják. Kővér László javasol a Kossuth térre, Schmidt Mária különböző ünnepségekre, emlékévekre, de nincs egyetlen központi hely, ahonnan ezek kisugároznának. Ugyanígy, a vidéki emlékműveknél meghagyják a helyi polgármestereknek vagy a helyi megyei vezetőknek, hogy ők is állíthassanak azt, amit akarnak. Tehát

tulajdonképpen egy ilyen furcsa, kiszervezett rendszer alakul ki, amiben nagyon könnyű kézivezérelni, amiben nagyon könnyű csiki-csukit játszani. Minden egy pillanat alatt átalakulhat, és megfordulhat egy-egy emlékműnek a jelentése is. Ez az orbáni rendszer sajátossága. Az meg, hogy milyen korszakkal tudunk párhuzamot vonni, szerintem nagyon változó. Mostanában a képzőművészetre nem a nyolcvanas évek a jellemző párhuzam, hanem a hatvanas vagy a hetvenes évek. Vajna észrevette azokat a kezdeményezéseket, amelyeket jó aczéli hagyomány szerint hagyni kell kibontakozni. Tehát megint egy kis szabadságot lehet biztosítani ennek, annak, amannak. Ha nincs már ez az aczéli elv és a kis szabadság sem, akkor jönnek az ötletek: ki Hadikról, ki Petőfiről akar filmet csinálni; rengeteg pénzünk van, odaadjuk.

Hajdu Még egy nagyon fontos dolog ezzel kapcsolatban eszembe jutott. Ott kezdődik minden, hogy az egyes részlegek, területek önrendelkezését felszámolták, tehát nincs autonómia, mert ha lenne, akkor már az intézményesülés is logikusabban következne, ugyanis az belülről jön, a filmes, a képzőművészeti vagy a színházi mikrotársadalmakból. Ezeket felszámolták. Ezzel kezdődött. 2010-ben Vajna – sokan a kollégáim közül nosztalgiával emlékeznek rá – építette a grádicsot ehhez, ő számolta föl az autonómiát és kriminalizálta rendkívül arrogáns és agresszív módon az egész filmszakmát. Ez volt az első dolga. Egyébként nem egyedül, voltak segítői. Ráijesztett a teljes filmszakmára. Nem voltak megjelölve főbű-

nösök, hanem úgy egyben az egész volt bünszervezet. A filozófusokkal ugyanez történt előtte, talán pont előtte volt ez, ők voltak kipécézve, bizonyítékok és természetesen mindenféle végeredmény nélkül. Ennek az volt a következménye, hogy az emberek megijedtek, és elkezdtek nagyon gyorsan besorolni, mint a vaspor a mágnes köré, és teljes mértékben átrendeződött az egész egy-két év alatt. Az ember körülnézett, és a lázadók már ott voltak a másik oldalon, ez történt. Már az új rendszerben pályáztak, és hiába mondta pár ember, hogy nem lehet addig továbblépni, és nem lehet addig egy asztalhoz leülni, amíg meg nem alapodunk az autonómia kérdésében, mert ha az nincs, akkor attól kezdve teljes a kiszolgáltatottság, kézből fogják etetni a filmeseket. A személyes érdekek fontosabbak voltak. Ha akarok, adok, ha akarok, nem adok, és kész, mint ami most az Inkubátorral történik. Végigjáratták ezeket a srácokat ezen az egész cirkuszon, fölrakták őket a színpadra, hogy megnyertétek, megcsinálhatjátok a filmeteket. Egy éven keresztül készítették elő, és aztán azt mondják, hogy mégsem, bocss, és nincs indok, nincs magyarázat. Azt mondják, hogy titok, ez volt a válasz, amikor két producer megkérdezte, hogy miért. Erről nem beszélhetünk. Bocss.

Herskovits *Az irodalompolitikáról még nem beszélünk. Ez a terület azért speciális, mert egyrésztől nem olyan forrásigényes, mint a filmgyártás, másrésztől nyilvánvaló, hogy az írók, ha írni akarnak, és ebből akarnak megélni, akkor rá vannak szorulva az állami mecénatúra-rendszerre. 2015-ben a Kárpát-medencei*

Tehetséggondozó Nonprofit Kft.-vel indult az irodalompolitika. Voltak mélypontok meg hullámhegyek, amikor például a Térey-ösztöndíjat megkapták olyanok is, akik arra érdemek, de azért itt is elég egyértelműen látszott a politikai szándék, akár ha Orbán János Dénes Kossuth-díjára gondolunk, aki sokak szerint tehetséges költő, ám nem ez a fő érdeme a kormány szemében. Tehát az a kérdés, hogy mit okozhat ez a rendszer az irodalompolitikában meg az irodalomban, hiszen ha az írók egy idő után, azok az írók, akik valóban tudnának teljesíteni, nem kapnak támogatást, egzisztenciális okokból el tudnak távolodni a szakmától.

Radnóti Beszéltünk az előbb az autonómia meg nem létéről, de ugyanúgy beszélhetünk, és ez is a kultúrának a része, a kulturális autoritás hiányáról, tehát arról, hogy vannak emberek és vannak művek, amelyek tekintélyre vergődnek vagy tekintélyre tesznek szert, vagy eleve evidens a tekintély. Ez nem egyenlőség kérdése, ez meritokrácia, az érdem dönti el, és azt, hogy ezt tökéletesen nem veszik figyelembe, nagyon figyelemreméltó általában és az irodalomban is. Például a filozófusbotrány azt szorgalmazta, hogy olyan világszerte ismert filozófust kriminalizáljanak, mint Heller Ágnes, és ezzel az egész „bandáját”, akik között olyan emberek is szerepeltek, akiknek az égvilágon semmi közük sem gondolatilag, sem ismeretségleg hozzá nem volt. És amikor az irodalomról beszélünk, akkor nem mondhatom azt, amit Szabolcs mondott, hogy átálltak. Nem volt semmi átállás, szinte alig tudok olyan akár csak figyelemre méltó íróról, aki az

egyik pillanatban még a liberális vagy a kritikai oldalon állt, és a másik pillanatban a másik oldalon találta magát. Volt aztán egy tulajdonképpen eredeti baráti kompánia, amelyből a Magyar Művészeti Akadémia kinőtte magát, voltak olyan konzervatívnak tekinthető írók és más művészek, akik ott találták meg a maguk lehetőségeit és egyben azonosultak is azzal a kormányzati, mondom, nagyon bizonytalan ideológiával, amelyet semmiképpen nem lehet konzervatívnak nevezni, de ők úgy gondolják, azt hiszik, hogy ez a konzervatív oldal. A dolgok mindig vegyesek, mert azért vannak figyelemre méltó kulturális jelenségek. Ha múzeumügyről beszélünk, akkor a Szépművészeti Múzeum – most már együtt a Magyar Nemzeti Galériával – sikertörténet, de erre sokan mondják, az az ára, hogy egy hatalmas pénzösszeg ott összegyűlik, ami viszont legatyásít, elszegényít és általában ellehetetlenít más múzeumokat. Ami az irodalmat illeti, valóban régi problémája volt a magyar irodalom mecenatúrájának, támogatásának, hogy a fiataloknak voltak ösztöndíjai, az öregeknek voltak babérkoszorúi, vagy lettek babérkoszorúi, amelyek kitömött pénztárcával is jártak, de a középgenerációnak nem volt semmije. Ezt végül is a Térey-ösztöndíj elkezdte megoldani, és ha azokat a neveket, akik Térey-ösztöndíjat kaptak, megnézzük, nem egy rossz lista. Egészen felhőborító név talán nincs is az ösztöndíjasok között, vagy nagyon kevés van. Minden tisztelet azoké, akik ennek a hatalomnak a kezéből nem vesznek át kenyeret vagy pénzt, de azokat sem lehet elvetni vagy elutasítani, azokat az egyébként kitűnő írókat,

akik elfogadták a lehetőséget. Ha visszatérek most az irodalom tekintetében az autoritás kérdéséhez, mindig megdöbben az, hogy ennek semmilyen szempontja nincs. Örök példám Rakovszky Zsuzsa, aki írt egy regényt, amelyik a 20. század elején játszódik, amelyben rendkívül rossz színben tűnnek fel a forradalmárok, a galileisták, a különböző baloldali értelmiségiek, és a regénynek egyértelmű főhőse egy konzervatív bíró. Na most nem láttam sehol, hogy Rakovszky Zsuzsa – aminek bizonyára nem örült volna – ennek a rendszernek az autoritásával vált volna ezzel a konzervatív beállítottságával. De nem láttam Bereményi autoritássá válását sem, hiszen köztudott, ez most már nem irodalom, hanem film, hogy ő készen állt arra és nagy tervei voltak, hogy a Petőfi-filmet megcsinálja Nyáry Krisztiánnal és másokkal együttműködve. De hát Rákay Philipet választották, és nem Bereményi Gézát. Ez tényleg mindent elmond.

Mélyi Régóta meg lehet figyelni, hogy a kultúra különböző ágai másképp viselkednek a NER alatt, és ennek szerintem mélyre nyúló gyökerei vannak, mégpedig azért, mert vannak eleve erősebben beágyazott kulturális ágak, főleg az irodalom vagy az erre épülő színház. A rendszer-váltás után például az irodalom viszonylag gyorsan kiépített egy olyan intézményrendszert, ami megállt a lábán. Ehhez képest a gyengébb képzőművészet pillanatok alatt bedarálódott a NER-be. A színház területén – láttuk az SZFE-nél – eltartott egy darabig az ellenállás, ilyen például a Képzőművészeti Egyetemen el sem tudtam volna képzelni. A másik a

történelmi tapasztalat. Eddig nem volt Magyarországon olyan hatalmi elit, amelyet ne érdekelt volna a kulturális tekintély. Itt most ez mégis megtörténik: Orbán Viktor nem akarja, hogy Nádas Péter elismerje. Az, hogy ne legyen kíváncsi a politikai elit a kulturális tekintélyekre, még a populista vezetésű országokban is eléggé ritka.

P. Szűcs Szerintem az, hogy a hatalmat nem érdekli a kultúra, nem egészen pontos. Nem érdekli a magaskultúra. Fordulatot látok most ebben, valami körvonalazódik a káoszban. Olyan populista kultúrát támogatnak, amely kifejezetten szembemegy a tegnapi és a tegnapi előtti magaskultúrával. Körúton kívüli kultúrát akarnak, és ebben az esetben nem egyforma eséllyel vesznek részt a különböző kulturális szereplők. Nem kétséges, hogy a film vagy a köztéri szobrászat jóval nagyobb eséllyel pályázhat arra, hogy ezt a populista hangot megüsse, mint az irodalom. A hatalom mindent mér. Azt is méri, hogy milyen mértékben vesznek az emberek magukhoz bármiféle kultúrát, és arra a fajta kultúrára, amely ezt a popularitást teljesíteni tudja, ráépít. Az egyetlen szempont, amit körvonalazódni látok, és elég rémületes, ez pedig a nacionalizmus. Rákay Philiptől Szóke Gábor Miklóson át a székelyvicces Orbán János Dénesig terjed a skála. Nincs más magyarázat, mint a mérhető nacionalizmus jelenléte. Örülnék, ha ebből vita alakulna ki.

Mélyi A Zámbo Jimmyről szóló film bemutatta ezt a teljes szakadást. Jimmynél világosan megmutatkozott, hogy van a lemezbolti Magyar-

ország, ahol érvényesek a popszakma tekintélyei, és van a kazetta-Magyarország, ahová Jimmy tartozik. Az Orbán-rendszert a kazetta-Magyarország érdekli.

Hajdu Nemcsak a művészvilág vagy a tudományos élet tekintélyei nem izgatják a rendszert, hanem az sem, hogy mondjuk, a magyar kultúra mit jelent külföldön. Ez teljesen érdektelen. A Kazetta-Magyarország termékei belföldre készülnek. A hatalom megtartása a cél. Mert Orbánt nem Ausztriában fogják vagy Cannes-ban fogják megszavazni miniszterelnöknek.

Herskovits *De az nem adna hozzá, ha Cannes-ban is megszavaznák?*

Hajdu Hát igen, persze ha van egy nagy nemzetközi siker, azt nyomban kisajátítják. Velem ez konkrétan megtörtént. A 8-as pályán futva megcsináltunk egy filmet úgy, hogy semmilyen állami támogatás nem volt benne, és semmi közünk nem volt az egész szisztémához. Külföldön nagy sikert értünk el vele, mire egy államtitkár azonnal a nagy magyar filmsikerek közé sorolta. Ez az *Ernellának Farkaséknál* című film volt. A következő ütemben már fönt volt a filmintézet honlapján, mint magyar filmsiker. Tiltakozni sem tudtál ellene. Nagyon nehéz ügy, mert egy csomó mindent, főleg a közösségi műfajban nem tudsz kontrollálni, mert azt mondja az operatőr, a színész vagy a többi munkatárs, nekem az nagyon jó, ha tudnak róla. Lényegében lehetetlen a rendszeren kívül maradni. Jancsónak felrötták, amikor azt mondta, hogy belülről bontja, rohasztja a rendszert. Szok-

ták mondani, ha nem csinálom meg én, megcsinálja más, és nem az ő pénzük, amit adnak, hanem közpénz, tehát ugyanúgy föl kell azt használnom, és ebben van igazság. Sokkal keményebb a helyzet, mint bármikor. Gazdag Gyula minden idők legbetiltottabb filmrendezője volt kilenc filmmel, de azt a kilenc filmet mégiscsak megcsinálta. Mi viszont nem csináljuk a filmeket, element tíz év az életünkéből, az új generáció pedig egyszerűen nem tud elindulni a pályán. Nem csinálhatják meg a filmjeiket. Sokan feladják és elhúznak innen. Elmennek, eldőlnek. Alkoholizmus, öngyilkosság, ennyi. Ja.

Herskovits *Akkor térjünk rá az építészetre, Juli is azzal kezdte, hogy az is egy nagyon fontos témája a rendszernek, bár szerintem az építészet is átpolitizálódott, ide tartozik a Mol-torony, a néprajzi múzeum is. Ez az irány, és Lázár János is megmondja, hogy mi lenne a helyes építészeti vonal. Közben az örökségvédelmet leépítik, most például 168 embert tettek lapátra, ennyi embert bocsátottak el egy körülbelül négyszázvalahány fős hivatalból. Tehát láthatóan ez a része nem érdekli a kormányt, nem is érdekelte korábban sem, miközben itt is ugyanarról beszélünk, amiről eddig: a kormány az ízlését átörölteti akkor is, hogyha egyébként ez az ízlés nem biztos, hogy kulturális értéket képvisel.*

Mélyi Nem hiszem, hogy ez ízlés kérdése. Nem gondolom, hogy a politikai elit ízlése a vár átépítésének az esztétikájával esne egybe. Ez szintén a populizmus velejárája és egyszerűen beleilleszkedik abba, amit

Kövér László képvisel: legyen úgy, mint régen volt. Tulajdonképpen ezt már átfordították, és az lett belőle, hogy legyen olyan, mintha régi lenne. Semmi mást nem építenek, csak díszleteket, és ezeket is csak a szimbolikus helyeken. A Kossuth teret, vagy a Várat megpróbálták így átalakítani, miközben el nem tudom képzelni, hogy Zoboki Gábor, aki jó építész, belül mit gondol erről a várátépítésről. Ez számomra felfoghatatlan. De itt is különböző emberek kezdeményezései érvényesülnek. Ha megnézzük a városligeti projektet, azt látjuk, hogy Baán terveiben eredetileg kortárs építészek által épített épületek szerepeltek, majd jött a politikai akarat valahonnan fentről, hogy rendben, de a Közlekedési Múzeum helyén építsük föl azt a régi rettenetet. Nincs ebben semmilyen különösebb központi akarat vagy ízlés, ez is ugyanúgy egy populisták cikkcakk.

Radnóti A szabadság megfosztása az ellenzékre, a kritikailag gondolkodó emberekre is kiterjed. Megemlíteném, hogy végül is nem volt valódi vita a Zene Házáról a Városligetben, mert ellenzéki beállítottságú embernek nem szabadott tetszenie. Komoly nehézségekkel kerültem szembe, amikor a Facebookon azt a botrányos kijelentést tettem, hogy nekem tetszik.

P. Szűcs Legyen úgy, mint régen volt, hm. De hát van egy új fázisa az építészetnek, amelyet Lázár János hirdetett meg: legyen az új építészeteknek példaképe a Lechner–Kós Károly-Makovecz-vonal, és ez már a Zene Háza, illetve a vármásolat között egy harmadik út. Ez az, amit

én hangsúlyozok, ez lenne ugyanis az említett kánon, azaz a követendő irányvonal. Az épület nem tud hazudni, kifejezi azt a hatalmi akaratot, amelynek jegyében létrejött, és ez már nem ugyanaz, mint tizenöt évvel ezelőtt. Úgy gondoltam, hogy beszéljünk erről most, amikor a kígyótojásban látszik, hogy tekereg benne valami, tudjuk, hogy az egy kis kígyó, de nem mutatja még magát.

Hajdu Hát ez elég régóta készülődik. Megpróbálok röviden elmesélni egy történetet. 2002-ben a választás idején, kampánycsendben kezdeményeztünk egy akciót. Fiatal filmrendezők és vágók vettek részt benne. A kampánycsindre időzítették *A Hídember* és a *Bánk bán* bemutatóját. A *Bánk bánt* Káel Csaba rendezte, Zsigmond Vilmos fényképezte, operafilm, *A Hídembert* pedig Bereményi Géza. És akkor már nagyon nagy problémák voltak, teljesen megkerülve a filmszakmát osztották ki pályázat nélkül ennek a két filmnek a pénzt, nagyon sokat. Arra a két filmre annyi pénzt adtak, mint az összes többire együttvéve, plusz abban a filmes kosárban még benne volt Orbánék kampányvideó-dokumentációja is, emlékszünk rá, hurkát tölt, ilyesmi. Elhatároztuk, hogy tiltakozunk az eljárás ellen, és azt a pillanatot vagy azt az eseményt választottuk, hogy kampánycsendben bemutatják a *Bán bánt* az Uránia mozi újramegnyitásával összekötve. Nyilván nem szerepeltünk a meghívottak között. Mentünk meghívó nélkül, belógtunk négyen röplapokkal, amire semmi más nem volt fölírva, csak az, hogy mennyi ment el erre a két filmre, és meny-

nyi ment el az összes többi filmre együtt. A számadatok és a nevünk volt ráírva. Hozzá kell tegyem, az összes nagy, akkor aktív rendezőt és filmes szakembert felhívtuk, és megkérdeztük, odaírhatjuk-e a nevüket a petíció alá. Senki nem adta a nevét. Tehát maradtunk mi páran, fiatalok. Gyülekeztek az emberek, vörös szőnyeg vezetett a bejárat felé. Olyan volt az egész, mint egy családi ünnepségen. Egy adott ponton a fények megváltoztak, a bejárat felé irányultak a reflektorok, megjelent Orbán Viktor a feleségével, mögötte lépdelt a vezérkar. Bevonultak, mentek föl az erkélyre. Orbán közben kezezett mindenkivel, ahogy ment föl a lépcsőn. Fölmentünk mi is, beraktuk a röplapokat a kabátzsebbe, elkezdődött a műsor. Arról szólt, hogy a II. világháborúban a sztár színésznők, akik kimenekültek Argentínába vagy nem tudom hova, visszajöttek, és díjakat adtak át nekik. El is gondolkoztam azon, hogy nem kéne ebbe beleszólni. De az egész nagyon furcsa volt. Egyszer csak jön egy filmrészlet, filmhíradó az Uránia mozi megnyitójáról a Horthy-időkből, és egy az egyben az a képsor ismétlődött a filmhíradóban, ami előtte volt, Horthy jön be az Uránia bejáratán ugyanolyan koreográfia szerint. Kedveskedve rekonstruálták Orbánnak a szervezők. A szervezők. Nem hittem el, hogy ez megtörténik, és ha el is bizonytalanoztam pár pillanatra, hogy nekünk ott meg kell tenni, hogy rájuk szórjuk a röplapokat, hát akkor utána kétség nem volt, hogy ez meg fog történni, és meg is történt. Először azt gondolták, hogy konfettit szórunk, azaz tulajdonképpen ünneplünk, aztán elkezdték olvasgatni, hogy mi

van a cetlikre írva, de addigra mi már mentünk kifelé. Gyorsan berakták a Himnuszt, hogy elüssék a dolgot. Később az a hír járta, hogy Orbán kezébe vette az egyik rölapot, és megkérdezte Meskó Zsoltot, aki az ünnepséget szervezte: kik ezek? Meskó mondta, hogy fiatal filmrendezők. „Na, ezeknek egy fillért se!” – mondta állítólag Orbán. Mindez a választások előtt történt, amit aztán elvesztettek. De az első dolga volt 2010-ben, hogy sóval hintse fel a filmes terepet. A Horthy-nosztalgia azóta él, és a rekonstrukció nyilvánvalóan központi akarat.

Mélyi Inkább úgy mondanám, hogy egymásba olvasztják az 1800-as évek végét és a Horthy-korszakot. Juli felvetésére mondanám, hogy az üzleti szereplők egészen másfajta épületeket építenek: a MOL-torony nem Makovecz-épület. A stadionok közül csak a felcsúti stadion Makovecz jellegű, a többi valahogy mégiscsak olyan, hogy könnyen fel lehessen újíteni. De most például itt van a Fradi pálya melletti hatalmas, 78 milliárdos költséggel épült MVM Dome kézilabdacsarnok, ami már valamiért nem használható nemzetközi meccsre. A Lázár-féle kijelentést egyébként nem vettem annyira komolyan, nem gondolom, hogy ez egy kígyótojás szindróma lenne, inkább olyan, mint amikor L. Simon beszélt a régészeti megújításáról, amit már sokadszor próbál, de ilyenkor mindig rákoppintottak a fejére, és mindig leváltották valahonnan.

Herskovits *Friss hír, hogy a pilis-csabai campus helyén is új épületet emelnek, a Pázmány Péter Katoli-*

kus Egyetem volt campusa helyén akarnak kereszténydemokrata identitásnevelő, képző, ahogy ők szokták hívni, egyetemszerűséget létesíteni. Van-e esély arra, hogy néhány generáció múlva tényleg kitermelik a saját értelmiségi holdudvarukat, akik már könnyen alakíthatók lesznek kulturális szempontból is?

Radnóti Ha röviden kell válaszolni, akkor erre kevés esélyt látok, ugyanis ehhez valóban valamilyen markáns ideológia kellene. Ehhez markáns mesterekre, markáns tanárookra volna szükség, ez mind nem látható. Tehát a jövőt vezető értelmiségit mégiscsak azok képzik ki, akik most professzorok és egyetemi oktatók. Nem látok ilyeneket.

Hajdu Ezekben a pillanatokban nyitja meg az új brancs az Ódry Színpadot, a régi SZFE éppen most kezd tiltakozni. Az a helyzet, hogy a mi nemzedékünk valószínűleg a legszerencsésebb generáció volt az elmúlt években. Viszonylag fiatalon megtapasztalhattunk egy aránylag szabad világot, amikor azt kezdtük érezni, hogy nincs fölöttem semmi, nem valamihez képest csinálod a dolgokat. Nem kell ellenállnod és nem kell lojálisnak sem lenned. Szépen lassan a 2000-es évek környékén ez az új generáció kulturálisan elkezdett fölkerülni az európai térképre és kifejezetten jó volt Európában és a világban azt mondani, hogy magyar vagyok, mert az szexi és cool. Nekem az a félelmem, hogy ez a rendszer teljesen lenyomja a mostani új generációt, melynek tagjai nem is tudják, hogy miben vannak. Nincs emlékükhöz a korábbról, ebben nőttek fel, nekik ez a normális. Ne-

kem van emlékem arról, hogy milyen volt tizenöt évvel ezelőtt, össze tudom hasonlítani, és tudom, hogy szabadabb világ volt. A fiatalok csak ezt ismerik. Egy fiatal filmrendező sráccal jöttünk haza Pozsonyból a visegrádi országok fesztiváljáról, és mondja, nem gondolta eddig, hogy olyan ekkora a baj itthon, most jött csak rá. Hát, mondom, nem gondoltad, mert nincs összehasonlításod, nem tudod, hogy mihez képest van a baj. Elfogadtad így, ahogy van, és ebből nagyon-nagyon nehéz startolni, miközben én ötvenévesként a fiatalokra várok, hogy mozduljanak meg.

Mélyi Elsorvasztani sokkal egyszerűbb, mint újat építeni. Közben ott van Nyugat-Európa meg a globális világ. Ha megnézem a képzőművész hallgatókat, csak az Instagramra függesztik a tekintetüket, az még egyelőre határtalan. Tehát a maiak a nemzetközi globális világhoz mérnek magukat. Most még.

Herskovits *Várjuk a hozzászólásokat.*

Várad **Júlia** Azon gondolkodtam, hogy a kérdésfeltevés, a kánonképzés helyes-e, mert szerintem szó sincs kánonképzésről. Mindössze arról van szó, amit Kerényi Imre mondott annak idején, most mi jövünk. Azt akarta, hogy azok, akik eddig voltak, ne legyenek, és akik most jönnek, majd olyanok legyenek, mint amilyeneket mi jónak tartunk. És szerintem ez hívószóként máig uralja Orbán Viktorék kultúrpolitikáját. Tehát nem arról van szó, hogy ki akarják alakítani az új irodalmi vagy a képzőművészeti, építészeti

kánont, az a cél, hogy legyenek olyan embereik, akiről biztosan tudják, hogy őket támogatják. Juli nem ért ezzel egyet. De nem látom, hogy kánonképzésben bármiféle lépést meg tudtak volna tenni. De engem ez nem is érdekel. Képezzék a kánonjukat, ha akarják. Ennél sokkal nagyobb bajt látok. Az az érték, és itt azért erről volt szó, hogy az az érték, amit a kultúra, a mi elképzeléseink szerint és nem feltétlenül az elit kultúra legmagasabb szintjét értem ezen, de amit mi kultúrán értünk, olyan mélyen földbe van taposva, hogy az ma már majdhogynem szitokszó. Tudjuk, hogy az értelmiség szerepe ma mit jelent, hogy az negatív előjelű dolog, és hogy mindent, ami ehhez a fogalomhoz tartozik, egészen új megvilágításba helyezi, helyezte és akarja még helyezni a továbbiakban is ez a mostani kultúrpolitika. Azt hiszem, hogy az a kígyó már kikelt a tojásból.

P. Szűcs Engem igazolsz, bocsánat.

Várad **Hogyne.** Még a szocreál idején írták le, hogy majd ilyennek kell lennie az építészeti gondolkodásnak. Révaiék elvárták és megfogalmazták, de a törvényben, megnéztem, nem szerepelt ez így. Most beleírják. Bele merik írni, hogy ők mifélett várnak el az építészeketől? Ma már olyan határokat lépett át a magyar kulturális kormányzat, amilyenre senki soha nem is gondolt volna. Na most ami ennél még szomorúbb szerintem, az az, hogy ezzel mi már nem tudunk mit kezdeni. Mi, akik itt ülünk, és hát szomorúan nézek körül, hogy azért nem sok fiatal ember arcát látom. Talán Szabolcs a legfiatalabb...

Barna Imre Én is azt gondolom, hogy a várrekonstrukció tekintetében vagy a csodaszarvasnál, esetleg egy-egy Rákay Philip-film esetében, ami milliárdokba kerül, látványosan kiderül valamiféle izlés, de én azért erőteljesen kétségbe vonnám azt, hogy itten tudatos szándék lenne valaminek a megvalósítására. Radnóti Sándornak volt régebben egy olyan írása, amiben arról volt szó, hogy nincs kultúrharc, mert nem érdekli őket. Szerinte ez ma is érvényes, nem érdekli őket, csak közben előbbre haladtak a dolgok, és az intézmények mégiscsak megcsinálódnak, a milliárdok valamire mégiscsak elköltődnek. Fölmerül bennem a kérdés, hogy vajon működik-e a Tóth Gabi, Szikora Róbert, Nagy Feró vonal mint népszerű valami. Van ennek közönsége? Mi az, ami közös nevezőre hozza Nagy Ferót és mondjuk, Rákay Philipet?

Radnóti A hatalom...

Barna Hát erről van szó, de ez nem kánonképzés, ez hatalmi kérdés, tehát a mi jövőnk. Rakovszki Zsuzsa valószínűleg azért nem került be a kánonba, mert nem adta a jelét annak, hogy szeretné. Tehát nem a művön múlik, hanem a szereplésen. Na, ennyi.

P. Szűcs Először is, a kultúra nem azonos a művészettel, a kultúra nagyobb befogadóernyő, amelyben benne van a művészet is, és még sok minden más. És mert mi most csak a művészetéről beszélgetünk, minket e pillanatban csak az érdekel, hogy melyik művészet az, ami feltétlenül lojális a hatalomhoz, és melyik független tőle. De úgy érzem, hogy ez a függetlenség is csak egy buborék, és

fogalmunk sincs róla, hogy mi van a buborékon túl. Azt kérdezem a kedves és szobányi közönségtől, hogy vajon kik azok, akik többször nézik például a televízió 5-ös csatornáját, például az Ez itt a kérdés műsort. Én nem tudom, lehet, hogy ez az életkorból is következik, de nem hiszem, hogy a fiatalok ebben jobban állnának. Van-e valaki, aki rendszeresen olvassa, mondjuk, az *Origónak* vagy a *Magyar Nemzetnek* a kulturális oldalait? Élünk a mi buborékunkban, és fogalmunk sincs azokról az elszigetelt jelenségekről, amelyek kívülesnek látókörynkön. Külpolitikailag most el vagyunk szigetelve, sok mindenben gazdaságilag is, ez bekövetkezhet a kultúrában is. Undorodunk attól a kínálattól, amelytől elzárjuk saját magunkat, miután ők is elzárják magukat a globális kultúrától vagy esetleg a más típusú kultúrától. Így attól félek, hogy magunknak sincsen igazán fogalmunk, hogy mi is történik tulajdonképpen ezen a fronton. Az akolmeleg hangulatban üldögélünk.

Kardos Julianna Nem láttam az 5-öst, de tudom, hogy kik nézik és dicsérik. Vannak, akik szeretik. Csak azt szeretném mondani, hogy a kultúrába a tudomány is beletartozik. Nem mintha ott más lenne a helyzet. Három éve megy a vita erről, hogy miért einstandolták az akadémiai kutatóintézeteket. Ugyanaz történt velük, mint az egyetemekkel és korábban a CEU-val. Az Alkotmánybíróság, valószínűleg nem függetlenül az uniós követelményektől, hirtelen megtámaszkodott és hozott egy elfogadható határozatot, de a tudomány szabadságáról nem volt szó. Az Akadémia

megpróbál valamit lépni. Nemrég a Fizikai Osztályon felmerült, hogy ki hogyan fogja működtetni az intézeteket, mire az egyik fizikus akadémikus a Műegyetemről azt találta mondani, hogy adjuk el. A hülyeségnek nincsenek határai, de lehet, hogy bekövetkezik. Még egy vicces történet. Olvasom, hogy a Csekonic Program (*derültség a hallgatóság soraiban*) dugába dől, mert kezdének elfogyni a milliárdok. Na most nem tudom, ki volt az a hülye, aki Csekonic báróról nevezte el a programot. Vajon tudta-e, hogy ki volt ez a milliárdokat elherdáló főnemes? Nevetséges az egész.

Radnóti Még egyszer és utoljára a kánon kérdésére. A kánon jó próbája volt hosszú időn át Magyarországon, legalábbis 1948 óta az állami díj. Ez mindig vitatott kérdés, hogy az állam díjazzon-e, vagy pedig a könyvkiadó, a Tudományos Akadémia díjazzon. Magyarországon az állami díjak honosodtak meg. Az állami díjnak a különböző korszakokban a lojalitás a feltétele, de mindig volt egy másik törekvés is, nevezetesen az alkotó szakmai tekintélye. Hihetetlenül felizgatta a közönséget, amikor Pilinszky János végre Kossuth-díjat kapott, és így tovább. Na most ha az idej Kossuth-díjakat megnézzük, akkor pontosan a fordítottját látjuk, lényegében csak és kizárólag a lojalitás számít. Véletlenül természetesen felkerülhet a listára egy-egy jó költő, mint Ágh István (ő valamilyen plecsnit kapott), bekerülhet egy nagy festő, mint Bukta Imre, de ez nem kánonképzés. Ott is a lojalitásról vagy legalább az illojalitás hiányáról van szó, nem a nagyságról vagy a jóságról.

P. Szűcs Azt kérdezem, hogy a populista nacionalizmus nem kánon? Ha többé-kevésbé, tízből kilencben ez a fajta populista nacionalizmus az, ami érvényesül, akkor ez bizonyos értelemben kánon.

Radnóti Nem kánon, mert ez egy szégyenlős ideológia, amely nem tárja ki az összes következményeit. Voltak a kezdeti kánonképzésnek sikertelen és emlékezetes töredékei, mint Nyíró József, Wass gróf, Tormay Cécile és így tovább. Ezek nem voltak sikeres dolgok. Hát azért egy Orbán-hívó magyartanár is jól tudja, hogy mit ér Wass Albert.

Mélyi A képzőművészetben mondjunk már olyan nagy kiállítást vagy olyan nagy hírt kapott kiállítást, akár a legorbánibb értelemben, ami az elmúlt években tényleg valami lényegeset mondott vagy bármit mondott volna. Vagy említsünk egy-egy műalkotást, bármit. Nem tudunk ilyet mondani. Tehát nincs kánon. Ha meghatározó művek nincsenek, akkor abból nem lesz kánon.

Hajdu Azért nincs, mert elhatározhatják ugyan, hogy most milyen irányba megyünk, és mondhatják, hogy történelmi filmet kell csinálni vagy legyen ilyen típusú építészet, és le írnak három nevet, mondván, hogy ez az irány. De csak akkor lesz érvényes, progresszív, jelen idejű, hatásos, hogyha az, aki csinálja, magától jön rá, hogy ezt kéne csinálni, és nem az van, hogy ki adják neki direktívában. Ha nekem nekem eszembe jut, mert nagyon érdekel a 19. század, a forradalom és Petőfi, és erre van egy iszonyatosan jó filmnyelvi gondolat, egy vízióm, és ezt meg akarom

csinálni most, 2023-ban, abból kisülhet valami. De ha ez úgy történik, hogy politikai korifeusok találják ki, és keresnek hozzá egy rendezőt, és megíratják valakivel, majd kiválogatják rá a szereplőket, abból katyvasz lesz, mert nincs szerzői vízió, nem születhetik meg a művészet, ennyi.

Radnóti Nagy híve lennék a történelmi filmeknek, imádom az angol és a francia történelmi filmeket, nagy-szerűek, és valóban szeretnék például arról egy magyar filmet, hogy Bélának a koronát kellett-e választani, vagy a kardot. Nagyon izgalmas kérdés.

Hajdu Vagy Budapest ostroma!

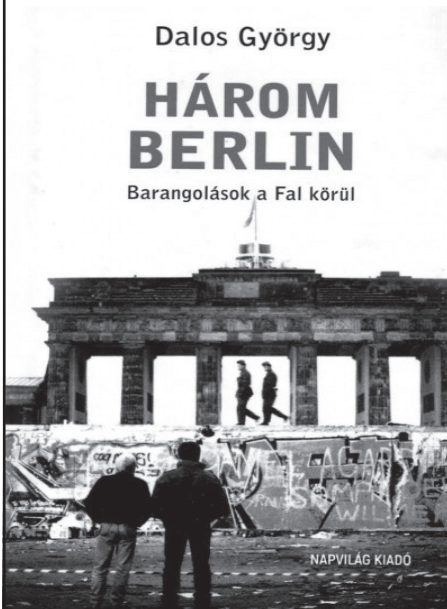
P. Szűcs Bocsánat, a sikertelen kánonra való törekvésről eszembe jut az a vicc, amikor az uszodában megkérdik a delikvenstől, tud-e

úszni? Nem. És ha megfizetem? Próbálkoznak ugyan fizetéssel, e pillanatban mégsem születik meg a mű. De olyan erőteljes a tendencia, az akarása annak, hogy ez a kánon meglegyen, hogy az a kérdés, vajon a kánon ezek után létre tud-e jönni pusztán azáltal, hogy megfizetik.

Radnóti Tényleg ilyen erőteljesen gondolod ezt?

Mélyi Folytatom a hasonlatot. Ha ideülnének az MMA képzőművészeti szakosztályát, amelynek tagjai ugye a fő kánonformálók lennének ezen a területen, és mindenkinek kiosztanánk egy papírt, hogy írják már föl az elmúlt tíz év legjobb műveit, hát egyrészt felírnának mindenfélét, egymással se értenének egyet, utána viszont szénné röhögnék magukat a másik listáján.

Szerzőink könyvei

A tehetséget nem lehet kinevezni

Dés Lászlóval beszélget Váradi Júlia*

– *Mit gondol arról, van-e a NER-nek saját stílusa, s ha van, azt hogyan jellemelné?*

– Ha az arroganciát, a pimaszságot, a tiszteletlenséget stílusnak tekintjük, akkor van. Sajnos ezt kell mondjam. Ők megaláznak embereket, bárkinek nekirontanak, ahogy ezt én személy szerint is tapasztalhatom, tehát a stílusukat közelről ismerem. A közszolgálatinak nevezett csatornáikon keresztül módszeresen lejáratnak, megvádolnak, meggyaláznak. Hazugságokkal próbálnak befeketíteni. Épp a minap vádoltak meg egy olyan ügyvel, amiből egy szó sem volt igaz, konkrétan a lakásomhoz jutásom tisztességes voltát vonták kétségbe minden bizonyíték nélkül. S ezzel úgy próbáltak erkölcsileg megalázni, hogy ne érezzek jogot ahhoz, hogy a NER döntéseit kritizáljam.

– *De miért épp most jutott valakinek eszébe, hogy egy régi ügyet elővegyen a médiában?*

– Talán, mert az utóbbi időben tettem jó néhány olyan megjegyzést nyilvánosan, ami betalált, és valamit találni akartak, aminek alapján azt tudják mondani, mit is beszél ez a Dés. Nahát, ilyen a stílusuk, ha ez stílusnak nevezhető egyáltalán.

– *Ízlése van-e a NER-nek?*

* Dés László 1954-ben született Budapesten. Kossuth- és Liszt Ferenc-díjas előadóművész, dzsesszenész, zeneszerző, érdemes művész. A lehetséges kánonról és stílusról szóló pódiumbeszélgetésen egészségi okok miatt nem tudott részt venni. Ezért kértünk tőle külön interjút. (A szerk.)

– Nem, szerintem ízlése sincsen. Illetve ugyanazt kérdezem magamtól, hogy vajon ízlésnek nevezhető-e, amit az adriai szexpartiról titokban készített videókon láthatunk, amelyeken Fekete Pákóra *üzekednek, illetve* nem is tudom, mit csinálnak pontosan. Vagy a nyilvánosság számára közzétett disznóvágásokon. Ezt aztán tényleg nem nevezném ízlésnek. És itt reagálnék a többiek megjegyzéseire a Fapados-vitán, hogy mi különbség volt az „átkos” meg a mostani rendszer között. Ha most visszagondolunk a Kádár-korra, szerintem például Aczél Györgynek – és kövessen meg bárki ezért – volt ízlése. Más kérdés, hogy milyen rendszer volt az, abban Aczél mit képviselt, de hogy ízlése volt és komoly műveltsége, az biztos. A Kádár-korszakban azt találták ki, hogy a kultúrában is avval főznek, ami van. Nem akarták eltüntetni Ilylyést, Németh Lászlót, Zelk Zoltánt, Nemes Nagy Ágnes, Ottlikot és így tovább, sorolhatnám.

– *Eltüntetni nem akarták őket, de azért olyan nagyon nem kedveztek nekik.*

– Arról nincsen szó, mert még az ötvenes években, a Rákosi-korszak alatt is írhattak, legfeljebb csak gyerekirodalmat. Szerencsések vagyunk, mert attól lett olyan erős egy időben a gyermekirodalmunk, mert Nemes Nagy Ágnes, minden idők egyik legnagyobb magyar költője megírta a Bors nénit, meg más ilyeneket. Mészöly Miklós is meséket írt egy időben. Tehát az a

nagy különbség, hogy az akkori hatalom képviselői azt gondolták, megpróbálják magukhoz édesgetni a nagy írókat, festőket, zeneszerzőket, alkotókat. Megbecsülésüket mutatják nekik. Természetesen volt két-három dolog, ami szigorúan tilos volt. Ne felejtsük el, orosz elnyomás alatt éltünk. Most nincsen semmiféle elnyomás, legalábbis nem tudok ilyenről a jelenlegi kormányon kívül. Tehát voltak tabutémák. Ilyen volt '56 vagy az orosz megszállás. De azért tudnék sorolni olyan filmeket és olyan könyveket, amelyek kikerülték a tiltást. Megtanultunk azon a jelnyelven metaforikusan beszélni, amit mindenki értett, és ami akkor tulajdonképpen egyfajta stílussá vált. Csöndben jegyzem meg, hogy végül a rendszerváltozás után nem húzták elő az asztalfiókból a nagy műveket, amiket egy időben epedve vártunk. Az lehetett az oka, hogy a nagy műveket addigra megírták. Mert valahogy meg lehetett írni őket.

– *Most is meg lehet írni, legfeljebb nincs pénz arra, hogy ki is adják. Vagy még az is lehet, hogy a kiadók közül kevesen vállalják az ilyen kockázatot. Mindenesetre ezt tekinti tehát a legnagyobb különbségnek a Kádár-rendszer és a mostani között?*

– Óriási különbség, hogy elpusztítani, leváltani akarod azt, ami van, vagy pedig honorálni akarod és meg akarod békíteni, magadhoz akarod édesgetni.

– *Mi a helyzet a mai kulturális kánonnal? A NER-nek sikerült-e létrehozni egy olyan csapatot, amelyre a saját kulturális elképzeléseit rá tudja építeni?*

– Dehogyan! Semmiféle kánont nem építettek, csak beszélnek róla. Komoly tudatlanságra és művel-

lenségre vall, vagy arra, hogy semmit nem értenek az egészből. Orbán például arról beszélt Kötcsén néhány évvel ezelőtt, hogy meg kell teremteni az új, jobboldali kultúrát – ez a cél, és le kell váltani azt, ami van. Ezek szerint úgy gondolta, és ma is így gondolja, hogy a kultúrát, akár egy pártot vagy mint egy kormányt, le lehet váltani. De hát új írónemzedéket kinevelni vagy egy jó író megteremteni nem lehet elhatározásból. Ahogyan képzőművészeket, zenészeket vagy bármilyen igazán értéket teremtő alkotóművészt sem. Ez nem úgy működik, hogy az államtitkárokhoz hasonlóan kinevezünk valakit művésznek.

– *Miért? Ha nem tetszik, amit csinál, leváltják.*

– Akkor kirúgjuk. Ilyen nincs. A kultúra vagy megteremtődik, megszületik, vagy nem. Hiszen ez egy organizmus, egy több évszázados, egymásra épülő folyomány. Súlyos évszázadokra épülnek az újabb és újabb kulturális teljesítmények. Vörösmarty összefügg Petőfivel, Petőfi Arannyal, Arany Adyval, és ahogy haladunk előre az időben, eljutunk Parti Nagy Lajosig. Ezt ők nem értik, ami tragédia. Mert ugyanakkor a másik oldalon nem teremtenek, viszont lerombolják azt, ami van.

– *Mi a helyzet konkrétan a zenei stílussal, ízléssel, kánonnal?*

– Zenei ízlésük sincs. Számukra az a jó fej és az a jó teljesítmény, amit az csinál, aki velük van. Ha nincs velük, az nem jó. Az se nem jó ember, se nem jó művész. A teljesítmény értéke csakis ettől függ.

– *Hajdu Szabolcs vetette fel, hogy tehetség nélkül is lehet érvényesülni. Ezzel egyetért?*

– Nem kell a tehetség. Persze vannak tehetséges emberek, akik természetesen érvényesülnek minden kormányhoz való közel állás nélkül, de ők nem is politizálnak, mert ettől mindenki fél. Fél elmondani, hogy mit gondol vagy mit érez, mert annak következményei lehetnek és retorziók követhetik. Ha megnézzük a Kosuth-díjas könnyűzenészek listáját, az azért eléggé elborzasztó. Üdítő kivétel Tátrai Tibor, aki tényleg nagyon jó gitáros.

– *Tehát egyetlen szempont van, hogy velük vannak, és nem ellenük?*

– Akiket iszonyatos pénzekkel támogatnak. Hát ez nem a krémje a magyar könnyűzenének, hogy úgy mondjam, se így, se úgy.

– *Van egy Demeter Szilárd-os nagy akció, a könnyűzene beemelése a művészeti kánonba. Ehhez mit szól? Ki lehet nevelni politikai alapon zenészeket?*

– Megint ugyanarról beszélünk, mint amit általában a kultúráról mondtam. Nevezzenek ki bárkit, még az is lehet, hogy kinő közülük valaki, aki jól zenél. Annak idején például a szakmán kívül nem sok embert érdekelt, hogy a Neoton hivatalosan támogatott zenekar volt. Erdős Péter, a Kádár-rendszer popcézára kitalálta, hogy a Neoton együttesből világsztárt csinál, és pénz, paripa, fegyver, minden jutott nekik. Már mentek is Japánba és Koreába...

– *...mégsem lett belőlük világsztár.*

– Végül is értek el sikereket, főleg a Távol-Keleten, Koreában és Japánban, ez tagadhatatlan. De a Neoton Família ennek köszönhette az itthoni sikerét is, mert itt is akkor csinált le-

mezt és annyiért, amennyiért akart. Minden be volt dobva. Az emberek egy idő után benyalták, és a nosztalgia miatt máig kedvelik őket.

– *El lehet hitetni, meg lehet etetni a közönséggel, hogy valami jó, ami nem is igazán jó?*

– A tömegkultúra így működik. Addig nyomják, amíg hozzászoknak, és már igénylik. Biztos ismeri azt a kísérletet, hogy naponta megmutatnak többször egy WC-kefét a tévéműsorban, s amikor egyszer nem mutatják, a nézők hiányolni kezdik.

– *Egy normális országban milyen kulturális intézményekre lenne szükség? Olyanokra gondolok, amelyek valamilyen módon irányítják a kultúrát.*

– Független intézményekre lenne szükség. Szükség van kulturális kormányzatra, konkrétan kulturális minisztériumra, amely a megfelelő kultúrpolitika közvetítésével segíti a független intézményeket. De nálunk nem véletlenül nincs se kulturális, se környezetvédelmi, se oktatási, egészségügyi minisztérium. Ami azért elképesztő. Egy hozzáértő kultuszminiszternek az lenne a dolga, hogy olyan rendeleteket hozzon, olyan intézményeket támogasson, amelyek előreviszik a kultúra ügyét. Mondok példát. Írországból annak idején kitalálta egy képviselő, hogy meg kéne szüntetni a művészek, filmesek, zenészek, írók, festők adóztatását. Ezt keresztül is tudta vinni a parlamenten, és meg is szavazták. Utána lehet nézni, pár évvel később egyszer csak jobbnál jobb ír filmek készültek. Hirtelen fejlődni kezdett az ír filmművészet. Ugyanez volt a helyzet a könnyűzenével. Egyre több nemzetközi hírvé író zenekar lépett színpadra.

– *Ez is ennek volt köszönhető?*

– Gondolja el, hogy mennyire megterhel egy piaci alapon működő zenei együttest a 27 százalék áfa. Persze nem az ingyenes falunapokra járó, a mi pénzünkből fizetett, idézőjeles popsztárookra gondolok, akik ott hagniznak egy CD-vel, és vagyonokat kapnak. Nem erről beszélek, hanem a rendes, működő, tehetséges zenekarokról. Adómentességgel vagy legalább valami adókedvezménnyel hihetetlenül előre lehetne vinni a kulturális teljesítményeket. Ezért kéne harcolni, ha komolyan gondolná Demeter Szilárd, és nem a haveroknak kiosztott milliárdokkal foglalkozna. Egyébként a kultúrintézmények többségének civil kézben kellene lenniük. Csak hát nálunk a civil szféra szét van verve.

– *Hogy látja, a mostani döntéshozók mennyire törődnek általában a zenével?*

– Az Operát például működtetik. Méghozzá nem kis pénzből. Érdekes, azt valahogy mégis sejtik, hogy a zeneigazgatók jól lobbiznak. A Müpa ugyancsak komoly dolgokat tud fölmutatni. Ők is el vannak látva apánázzsal, hál' istennek. De vannak olyanok, akikről pontosan tudható, hogy a népszerűségük miatt úgy akarják őket magukhoz édesgetni, hogy felmondathassák velük az általuk előírt leckét. Behajtani rajtuk viszonzásképp, hogy ott vannak a címlapon, az óriásplakátokon. Mint Nagy Feró, aki azt mondja, hogy Orbán Viktor után kell menni, mert ő a főnök. És akkor kész, már tulajdonképpen megdolgozott a Kossuth-díjáért, megérdemli a milliókat. Említhettem volna Ákost és a többi hasonlót.

– *De ezek a zenészek nem feltétlenül dilettánsok. Sőt, általában jól értenek az általuk űzött mesterséghez. Csak talán könnyebb őket táncba vinni.*

– Az egy nagyon bonyolult képlet, hogy kinek mi és miért tetszik. Hogy miért rajonganak valakiért. A maguk idejében mindegyik figura népszerű volt, és saját jogon vívta ki magának a népszerűséget.

– *Egy szűkebb körben?*

– Ezt nem mondanám. Saját jogon szerezték meg korábban a nagyközönség előtt a népszerűséget. Csak aztán szépen betagozódtak a NER-nek nevezett fideszes hatalmi struktúrába. De nincs könnyű dolguk, mert folyamatosan ki kell állniuk és vállalniuk kell, amiért a pénzt kapják.

– *Mit gondol a jövőről? Elképzelhető-e, hogy a NER-nyomást a kulturális terület valaha le tudja rúgni magáról?*

– Sajnos nehezen tudom elképzelni. Az a vigaszom, hogy bizonyos területeket nem sikerült teljesen letaglózniuk a tizenhárom év alatt. Még mindig vannak tehetséges írók, akik nem függnek a hatalomtól. És ha valaki tehetséges, nem lehet megakadályozni, hogy sikert érjen el. Gyakran eszembe jut Esterházy Péter, aki konzervatív, arisztokrata, jobboldali gondolkodású, komcsielenes, mélyen katolikus vallású író volt – ilyen igaz emberrel nem sokkal találkoztam az életben. Az esze, a tisztessége és a tehetsége a hetvenes évek elejétől kezdve nem tudta másfelé vinni, csak a szabadság, a liberalizmus, a republika felé. Pedig nem volt könnyű dolga. Mégse gazsulált senkinek azért, hogy befusson. Megelégedett az olvasók ragaszkodásával.

A valóság és annak képe

[A] *Fotográfiát nézve soha nem tagadhatom le, hogy a dolog ott volt. Benne a valóság és a múlt együtt van jelen.*

Roland Barthes: Világoskamra

Urbán Ádám képei a dokumentarista igény és a megtervezett, rendezői látásmód határvidékén helyezkednek el. Dokumentaristák, hiszen egy létező – és felfedezésre váró – helyszín vagy embercsoport a témájuk, de megformáltságukban, komponáltságukban már nem csak a valóság egyszerű lenyomataként viselkednek, jóval túlmutatnak azon. Urbán képei témáját is úgy választja ki, hogy ez a kettősség még jobban érzékelhető legyen, a képek az ismert világunk határvidékein készülnek, ahol már nem vagyunk ismerősök, de még teljesen idegenek sem. A szemlélő így egyszerre ismer fel elemeket a mindennapi életből és merül el a részletekben mint látványban és struktúrában.

Talán legnaturalistább sorozata az *Aszódi javítóintézet*. A képek különösen intim hangulata az intézet mindennapi, zárt életét mutatja be, de még itt is megfigyelhető bizonyos formaszervező elemekre való törekvés: a padlót tisztító alakok ismételt ritmusa, a műhelybéli sorakozó vagy a tornatermi alakzat kötött elemei.

A skála másik végén, a művészi komponálás elsőbbségét mutatva készült az *Emlék a jövőnek, figyelmeztetés a jelennek* sorozat, ahol portrék helyett csendéletek és épületképek mutatnak be pálmaházakat és a bennük tárolt ritka vagy szinte utolsó példánynak tekinthető növényeket. A pára, a burjánzó fauna és a letakaríthatatlan üveg- és fémfelületek egy különös, zónaszerű hangulatot árasztanak. A *Népstadion* és a *Szellemváros* sorozatok az épített környezettel, az üres, ember nélküli betongeometriával érnek el hasonló hatást.

A legérdekesebb sorozatok azonban azok, ahol a kettős megközelítés egyben a kép struktúráját is visszatükrözi a téma-háttér szembeállításával, illetve a benne rejlő feszültség dialektikus kihasználásával. Ezek a különleges portrék alanyaikat, illetve lakó- és munkakörnyezetüket egészen különleges egységbe olvasszják. Az *A Vidámpark láthatatlan dolgozói* című sorozat a budapesti vidámpark munkatársait mutatja be munkahelyükön. A képek különös idegenségét a környezet adja, hiszen a képek nem nyitvatartási időben, nem a látogatóknak fenntartott helyeken készültek, ezért az egyes elemek szokatlanul üresek, sötétek és nem megszokott szögből láthatók. Hasonló hatással operál az *Idős artisták* című sorozat is. A portrék nyugdíjas cirkuszművészeket mutatnak be, fellépőruhájukban, de otthonukban. A mindennapiság és a cirkusz sajátos ünnepi hangulata közötti feszültség esztétizálja a látványt és felerősíti a képek ambivalens jellegét.

Urbán Ádám: Esély (sorozat)

40

Urbán Ádám: Szellemváros (sorozat)

Urbán Ádám: Népstadion 2017 (sorozat)

Urbán Ádám: Népstadion (sorozat)

Urbán Ádám: Emlékezés a jövőnek, figyelmeztetés a jelennek (sorozat)

42

Urbán Ádám: Emlékezés a jövőnek, figyelmeztetés a jelennek (sorozat)

Urbán Ádám: A vidámpark láthatatlan dolgozói (sorozat)

Urbán Ádám: A vidámpark láthatatlan dolgozói (sorozat)

Urbán Ádám: Emlékezés a jövőnek, figyelmeztetés a jelennek (sorozat)

Babiczky Tibor

Vitorlásversenyen

Akkor érted meg csupán, mikor már
a nyílt vízen halad hajód, pillanatnyi tudat,
mint esős napon hirtelen nyilallás,
keletkezésekor emlék, érzet csak, nem tudás,
hogy szó sincsen haladásról – egyszerűen csak
a szél a vitorlát nyugtalanítja.

Távol az otthontól

Hirtelen erős szél kelt föl a tengerről,
megrázkódott az asztalon a borospohár,
mintha fázna. „Nem beszélünk többet

erről.” Igaz, nem is gondolunk többé
soha semmi másra. Csilingeltek a
vitorláshajók szerelvényei a szélben –

mint váratlanul és titokzatosan
összezsindülő szótagok
köznapi, durva, idegen beszédben.

Stazione Marittima, Trieste

A hófehér hajó, amit magad
süllyesztettél el, félve, hogy más
út rajta léket, újra a felszínen

lebeg, algás eresztékeiből
csordogál a víz, vásznai sötét
vértől szennyesek. Mozgása van

csupán, de bent üres. Vakulj meg,
hogy ne lásd. Vagy a tengert
kell elsüllyesztened.

Molo Audace, Trieste

A felhők, a kikötőből nézve,
oroszlánokat idéznek – kiheverték
a múltó fény elé. Méltóságteljes
és makacs, lustán kinyúlt

alakok, homokszínű ragyogás
járja a testüket át.
Fogadom, ahogy ők fogadják
az éjszakát, velük együtt

áttetszővé válva, a sötétben
a kontúrok kifakulnak.
Testemben kering
a vér. A Vénusz fent ragyog.

Képzletemben elterülnek
homokszínű és lusta,
makacsul múltó holnapok.

Kiss Judit Ágnes

Gyászballada a régi fiúkról

Mi lett belőlük? A múlt ezredvégi
vagány srácokból, akikért rajongtam
gimiben? Dacosan néznek a régi
fotókról, néznék vissza meghatottan,
ha csak pocakos, kopaszodó bácsik
lennének, kiket nem torzít siker.
Nemcsak a test, a jellem jobban vásik –
Fiúk, a glória így transit el.

Tomi csinos volt, mint egy filmszínész,
folyton követtük a tekintetünkkel.
Hogy a külső mögött nem rejlik ész,
az akkortájt még senkinek se tűnt fel.
Most meghízott, képe puffedt a drogtól,
s ha olyat mond, mit maga sem hisz el,
megtűrik, franc tudja, miféle okból –
Fiúk, a glória így transit el.

Laci, aki inkább csúnyácska volt
azzal a lelógó harcsabajusszal,
tettekről ismertük, ritkán papolt
(reggel jártunk ugyanazzal a busszal),
házmester lett és éjszakai portás.
Tilt, büntet, feljelentget, megfigyel.
Ősz bajsza borbélyok kezétől formás –
Fiúk, a glória így transit el.

Vikó hadart. Borzas volt, lázadó,
felnéztünk rá termete ellenére.
Őszinte volt, a múltja megható,
ha bízunk kellett benne: hát miért ne?
Most ékesen szól, borotvált az arca,
hasa hordója van harminc liter.
Hamis a békéje, hazug a harca –
Fiúk a glória így transit el.

A hatalomtól egybenő a nyakkal
a fej – az tart meg mégsem adni fel,
a lélek bár szeméten, megrohadtan –
Herceg, a glória így transit el.

A díva

A díva bőre mindig ronda volt.
Vastag alapozóréteggel fedte
nagylánykorától. (Jól sminkel.) Ahogy
öregedett, a száját túltöltötte
kissé (Már szolidabb.) Kemény diéta
őrzi alakját. És jól ismeri,
mit ad egy fellépés utáni séta.
A díva kívül-béül isteni.

Ha randevúja van a publikummal,
homlokára szögez egy glóriát,
fényében nem látszik, hogy túsarokkal
hogyan tipor pályatársnőin át.
Leppegve nyöszörög a mikrofonba,
ha kell, mindennap új történetet
a világról, mely hozzá oly goromba,
s magáról, ki mindenkit úgy szeret.

A díva – nem kövér bár – szent tehén.
Rosszat mondani (pláne írni) róla
kész öngyilk. Ő kultúránk egén
a csillag, álmunk ő váltja valóra.
De én úgy vágyom, jöjjön el a nap,
(és lehetőleg minél hamarabb),
hogy – mit szegény legkevésbé se kíván –
kezdjen valaki röhögni a díván.

Az utca embere

Itt, kérem, semmi látnivaló nincsen!
Minálunk, kérem, minden rendbe' van.
A furcsa szagot meg lehetne szokni,
nem értem, mért nem élnek boldogan!

Aki teheti, halkán elszivárog,
a többi még halkabban meglapul,
hogy ne is tudjon észrevenni semmit,
ha kell, megsüketül és megvakul.

De ez a szag... az orr egész nap érzi,
kicsit szellentés, kicsit rothadás.
Néhány apróság el is sorvad tőle:
empátia meg szolidaritás.

Nem mérgező, kérem, túl lehet élni,
hisz itt vagyok! Van fölöttem tető,
van pálinka, olcsó a csirkefarhát,
csak ez a szag volna feledhető!

Beivódik ételbe és ruhába,
megszabadulni tőle nem lehet.
Mint egy radioaktív gombafelhő,
az ország fölött furcsa szag lebeg.

Villányi G. András

álom fia

Fodor Gyurinak

álom fia vagyok
kő és fa rajzó gondolatpillék
kisfiú és szerelmes asszony
köröttük tér és csillagok magam is álom
része egésznek de telje is
a végtelenből hallgatom
hogyan dobban a szív
a mindenség hallgat s dobban
örök csend álmodik
tengerszín zajt

50

ami kimaradt

R. A.-nak

ami kimaradt
végleg elmarad
jól tudod bár kétled kissé
hogy a reménytelenséget
könnyebben viseld
mikor hálamimika és búcsú nélkül
sarkon fordulsz hirtelen
a két történet közé
zuhant szünetben

Később már nem emlékszik

Napokkal később Pataki már nem tudja felidézni azt a mozdulatot, hanglejtést vagy mondatot, amiből rájött, hogy az apja harminc éve, egy tavasz végi napon megverte az anyját. Apja albérletének konyhájában az étkezőasztalnál ülnek, ez az egyetlen tárgy, amit a válás után az apja elhozott a régi lakásból. Az asztallap kihajtható, de sohasem nyitották ki, sohasem ülték körbe, nem voltak közös családi ebédek vagy vacsorák, névnapok, születésnap ünnepségek. A lakozott asztal táblája kopott, ragad. Nem könyököl rá, ölébe ejtett kézzel ül, mereven kihúzva magát, fél seggel támaszkodva a konyhaszéken. Nem is ül, megrekedt az állás és az ülés közötti állapotban, a testsúly inkább a lábakon, mint a fenéken, a testhelyzettel jelzi, hogy nem marad sokáig, nem akar sokáig maradni. A gáztűzhelyen paprikás fő.

Az apja egy sárga csekket tol elé, nézze meg, ezek biztos, hogy elbaszták, már befizette a gázszámlát, erre küldenek még egyet, nem fizet kétszer, elmehetnek a fenébe. Ez egy nullás számla, mondja az apjának. Mi az, hogy nullás számla? Pluszba vagy a gázszámlával, nem kell fizetni. De már fizettem. Mutatja az apjának, hogy az már a következő hónapra szól, ott van a csatolt levélben, túlfizetés háromezer-négyszáz forint. Nem kell fizess semmit, mondja. Az apjának keverőtárcsás mosógépe van, Hajdú, mellette centrifuga. Ugyanolyan, mint a régi lakásukban volt, amikor elindítják, rá kell támaszkodni, míg a ruhák elrendeződnek, és a súlyelosztás egyenletes lesz, különben elmászik a helyéről. A mosógép és a centrifuga a folyosón vannak, a fürdőszobába nem férnek be, kicsi az albérlet, nincs negyven négyzetméter, szoba, konyha, a vécé és a fürdő egyben. A régi lakás nagy volt. Háromszobás, nappalival. Negyedik emeleti, az albérlet az elsón van. Basszák meg, mondja az apja, minek idegesítik ilyenekkel az embert. Pataki nem néz az apjára.

Napokkal később újra végiggondolja, megpróbálja pillanatról pillanatra visszajátszani a találkozást, hogy rájöjjön, mi volt az a mozdulat, hanglejtés vagy mondat, amiből rájött, hogy az apja akkor, azon a tavaszi napon megverte az anyját. Tavasz volt, ez biztos.

Becsenget, az apja ajtót nyit. Szevasz, mondja, Pataki visszamorog valamit, kezét fognak. A kézfogásra koncentrálni, hogy talán akkor, az volt az a pillanat, mikor rájött, de nem, még korai. Bemegy az apja után a konyhába. Leülnek, Pataki csak éppen. Visszagondol rá, hogy egy pillanatra végigsimít az asztalon, érzi, hogy ragad, eszébe jut, hogy a régi lakásban a nappali közepén állt, de sohasem nyitották ki, pedig kinyitható. Nem érek rá sokáig, mondja. Jó, jó, feleli az apja. Az asztalra készített csekkék között turkál. Pataki körülnéz a konyhában. Mit főzöl, kérdezi. Paprikás csirkét, hétvégére. Na, itt van, mondja az apja, megtaláltam, nézd meg, mit küldtek ezek a balfaszok. Pataki felé fordul, és akkor már tudja, hogy harminc éve, egy tavaszi napon az apja megverte az anyját. Azt nem tudja, miből jött rá, hogy mi volt az a

mozdulat, hangsúly vagy mondat. Nézi az apját, aki azt magyarázza, hogy már befizette a gázszámlát, minek küldtek még egyet. Nullás számla, mondja az apjának, és nem érti, miért csak most jött rá. Napokkal később sem érti.

Elmarad az utolsó órájuk, hamarabb hazaengedik őket. Hetedikes vagy nyolcadikos. Becsapja maga mögött az ajtót, egyből a vécére megy, már nagyon kell neki, az iskolában soha nem tudott, félt, hogy rányitnak. Utána sokáig mossa a kezét a fürdőszobában. Most, hogy már tudja, hogy az apja megverte az anyját, visszagondol arra a tavaszi napra. Maga elé képzei a régi lakást. A hosszú előszoba-folyosót a beépített szekrénnel. A vécét, a fürdőszobát, ahol a kádtól balra elfért a mosógép és a centrifuga. A szobák az étkezőből nyíltak, még mindig fel tudja idézni, pedig már eltelt harminc év. Balra a félszoba az övé, középen a nagyszoba a szülei kihúzhatós kanapéjával, a tévével és a barna szekrénysorral. Jobbra a testvérei szobája, az a legkeskenyebb. Az étkező végéből főzőfülke nyílik. A lakásban csönd, azt hiszi, egyedül van. Bemegy a szobájába, kipakol a táskájából. Ténfereg, nem tudja, mit csináljon. Ahogy visszagondol arra a napra, úgy érzi, volt valami furcsa hangulat, valami idegenség a lakásban. Legalábbis kellett, hogy legyen, kellett valami ilyesmit éreznie. Idegenséget. Úgy emlékszik, kiment a konyhába, és ivott egy pohár vizet. Aztán megjelent az anyja, hirtelen ott volt, ott állt a főzőfülke ajtajában. Menj be a szobádba, mondta. Nyilván nem így történt, hallania kellett, ahogy nyílik a nagyszoba ajtaja, hallania kellett, hogy az apja kérdez valamit, az anyja válaszol, aztán hallania kellett, hogy az anyja odajön a főzőfülkéhez, hogy köszön, megszólítja, de az emlékezet nem őrizhet meg minden pillanatot, nem emlékezhetünk mindenre, ami történik velünk.

Elindul, kimegy a főzőfülkéből. A nagyszoba ajtaja nyitva, megpillantja az apját, a kanapén fekszik. Többre nem emlékszik. Most, amikor visszagondol arra a harminc évvel ezelőtti napra és az apjával való legutóbbi találkozására, a rég- és a közelmúlt emlékképei egymásba csúsznak, átfedik egymást, egyszerre jelennek meg, megkettőződve, furcsán egymásba gabalyodva, mint egy fénykép. Az apja az ágyon, az apja a konyhaasztalnál. Volt egy mozdulat, egy mondat, valami, de az hiányzik az emlékezet felidézte fotóról, nincs rajta, hiába erőlködik Pataki. Csak a bizonyosság van, az a hirtelen előkerült tavaszi nap, amikor korábban hazaengedték az iskolából. Az anyja, ahogy áll a főzőfülke ajtajában. Ahogy bemegy a szobájába. Az apja a kanapén heverve, az apja a koszos asztal mögött. Hogy megverte az anyját. Pataki nem tudja, napokkal később sem tudja, hogy mit csináljon, mit kezdjen ezzel az egésszel. Nézi az apját, aki a számlákat rendez, egy kis méretű borítékba próbálja őket betenni, de nem tudja, remeg a keze, a papírok meggyűrődnek, nem akarnak belecsúszni a borítékba. Add már ide, mondja Pataki az apjának, kiveszi a kezéből a borítékot és a számlákat, kisimítja, elrendezi a papírokat, egyesével becúsztatja a csekkeket, amikor kész, az asztal közepére tolja az egészet. Feláll. Mész, kérdezi az apja. Ja, mondja Pataki. Jövő héten jössz? Nem tudom, majd beszélünk. Az apja kikíséri, Pataki lemegy a lépcsőn, kilép a kapun, tudja, hogy az apja a konyhaablakból figyel, ahogy elmegy, de nem néz vissza.

Ribár ébred

Nincs átmenet. Az egyik pillanatban alszik, a másikon ébren van. Felül, lábát a padlóra teszi. Az ágy megnyikordul. Hátranéz, a másik oldalon szuszogó alakot nézi, a takaró domborulatait, ahogy szaggatott kihagyásokkal emelkedik és süllyed. Megtámaszkodik a térdén, mély levegőt vesz, aztán halkán, de erősen kifújva, kissé meghajolva, feláll. Kivár. A kezét átteszi a derekára, lassan előrenyomja, kiegyenesedik. A csípőjénél reccsen valami, az ajkába harap, a nyögést benntartja, elindul, a padló nyikorgós részeit kerülgetve kimegy a szobából. Az ajtót ujjbeggyel megtartva csukja be, közben fülel, de a szuszogás üteme nem változik, egyenletes. Óvatosan nyújtózkodik, fél, hogy becsípődött. Tekergeti magát, fáj, de tud mozogni. A szobában felejtette a telefonját, halkán káromkodik, mit csináljon. Nem hagyhatja bent, ébresztőre van állítva. Megborzong, ahogy elképzeli, mi lesz, ha a telefon megszólal. Visszaóvakodik. Elsőre nem találja, kapkodni kezd, összeviszsa tapogatódzik a kisasztalon, majdnem lelöki róla a telefont, elkapja, idegesen magához szorítja. Nem figyel, ahogy fordul, belerúg az asztal melletti székbe. Hangosan felnyög, ettől megijed, a nyikorgós részekkel nem törődve kisántikál. Nem kapcsol villanyt, áll a sötét folyosón. Csak a légzését hallja, szívverése lüktetését a fülében.

Arra gondol, ezt megúsza. A konyhaajtóhoz megy, kinyitja, a macska be-surran a lába mellett, a konyha közepén leül, nyávog. Nézi az ajtóból. Sicc, suttogja, közben a hálószoza felé pillant. Tétován áll a konyhaajtóban nem tudja, mit csináljon, az állat nem mozdul, pontosan a konyha közepén ül, egyenlő távolságra a gáztűzhelytől és a bejárattól. Nyitva hagyhatná az ajtót, hátha kimegy. Átgondolja a dolgot, végül úgy dönt, nem jó ötlet, a fény beszuródik a hálóba, attól tart, a másik felébred, és kijön. A faliorára pillant, már két perce álldogál a küszöbön. Bosszús. Kell neki ez a félóra indulás előtt, hogy teljesen felébredjen, hogy az esti zavaros álmoktól megtisztuljon a feje. Belép, becsukja maga mögött az ajtót, közben az állatot nézi, az a lába közét nyalja, nem törődik vele. Ribár leül az ablak melletti székre, kinéz a szemközti házra. Olyan, mintha minden reggel először látná. Mintha minden reggel újrakezsdődne az egész. Sokszor nem emlékszik az előző napjára, nem tudja felidézni, mi történt, történt-e egyáltalán bármi. Mintha nem lenne tegnap, mindig csak ma. Végtelen jelen. A szemközti ház lakásaiban egymás után kapcsolódnak fel a lámpák, próbálja memorizálni a sorrendet. C lépcsőház, második emelet, jobboldali lakás, a számozás ugyanaz, mint náluk, akkor hatos ajtó, azok háromszobásak, középső ablak, az a nappali. B lépcsőház, negyedik emelet, 13-as lakás, hálószoza, A lépcsőház harmadik emelet hetes, kisszoza. A fények egyre gyorsabb ütemben villannak fel az ablakok mögött, már nem tudja követni, összezavarodik, abbahagyja. Arra gondol, hogy elmegy innen, délután, mikor a másik nincs itthon, hazajön és összepakol, új életet kezd, valahol máshol. Nem tudja, hol. Néha azt gondolja, van választási lehetősége, ha akarná, akkor megtehetné. Ez megnyugtató-

ja, ettől jobban érzi magát. A vele szemben lévő lakás ablakán nincs függöny, belát a konyhába, egy alak ül az asztalnál, Ribár egy pillanatra azt hiszi, hogy a tükörképét látja. Közelebb hajol az ablakhoz. Az nem ő. A másik előtt bögre, kávézik vagy teázik, nem derül ki, nem lát bele. Ribár nem szereti a kávé, és teázni sem szokott. Nézik egymást, illetve Ribár nem tudja, hogy a másik őt nézi-e, annyira azért nincsenek közel, hogy el tudja dönteni.

Arra gondol, hogy mindig ugyanazokat a köröket futja térben és időben egyaránt, már gyerekkora óta egy behatárolt területet jár be újra és újra. A lakótelepet sem hagyta el, három tömbbel odébb laktak, az anyjái halála után adta el a lakást. Ugyanaz a tér, ugyanazok az utcák. Ugyanaz a város. A macska a lábához dörgölődzik, odébb taszítja, az állat értetlenül nyávog. Tizenévesen, ha utaztak valahová, és a vonat tilos jelzés miatt megállt a nyílt pályán, mindig késztetést érzett arra, hogy leszálljon, és elinduljon egyenesen előre, nyugodt, kényelmes tempóban gyalogolva, átvágva mindenben, nem törődve az akadályokkal, csak menjen és menjen, nem térve le jobbra vagy balra, mindig csak egyenesen előre. Sohasem gondolta végig, hogy meddig menne, hogy lenne-e célja, hogy elérne-e valahová, a lényeg az egyenes vonalú egyenletes haladás elképzelése volt. Képzeteiben éjjel és nappal, hidegben, esőben, forróságban, a legváltozatosabb időjárás körülmények között is gyalogolt. Soha nem állt meg enni vagy aludni, mintha az egy irányba tartó, folyamatos és cél nélküli mozgás feltöltötte volna energiával, mintha olyankor másra nem lett volna szüksége. Emlékezett rá, hogy amikor elképzelte, boldog volt. A szemközti lakásban az alak az ablakhoz lép, behúzza a függönyt. Ribár az órára néz, még van tíz perce. Nyílik a háló ajtaja, összerendezzen, a folyosón kigyullad a lámpa, hallja, hogy a másik végére megy. Visszafojtott lélegzettel, egyenes háttal ül, mereven, mozdulatlanul tartja magát. A macska a konyhaajtó elé ül, várakozva nézi a kilincset, halkan nyávog. Ribár is a kilincset nézi. Hallja, hogy a másik lehúzza a végét, kezét mos, hallja a lépteit. Arra gondol, milyen lenne új életet kezdeni valahol máshol, ahol nem ismeri senki, és ahol ő sem ismer senkit. Egy tízemeletesben szeretne élni, a legfelső szinten, egy kis lakásban, szoba, konyha, ahonnan csak a házak tetejét látja, és nincs más fölötte csak az ég. Az lenne a legjobb, gondolja Ribár, miközben merev testtartásban a konyhaajtó kilincset bámulja, ha a tízemeletes a város szélén állna, mellette nem lenne más, csak erdő vagy mező, hogy a kapun kilépve, ha végül úgy dönt, el tudjon indulni, egyenesen előre, nem törődve semmivel. Csak menjen és menjen, mert egyszer elindul, egyszer el kell indulnia.

A folyosón kialszik a villany, a macska halkán nyávogva körbejárja a konyhát. Ribár újra az ablak felé fordul. Még öt perc. Nehézkesen feláll, nyújtózkodik, kiropogtatja a derekát. A macska a lábához dörgölődzik. Ribár nézi egy darabig, azután a papucsával masszírozni kezdi az állatot. A macska dorombol, a talpa alá fekszik, játékosan belekap a nadrágszárába. Ribár körkörösén mozgatva a lábát masszírozza, egyre erősebben. A macska szabadulna, kiereszti a karmát, már nem dorombol, fúj, megpróbálja megkarmolni, de csak a nadrágot éri. Ribár egyre jobban ránehezedik, nem tapossa, csak a súlypontját helyezi át egyenletesen, a tömegét használja, hogy összenyomja.

A macska öklendezik, habos, véres nyálat köhög fel, Ribár pukkanást meg recsenést hall, már teljes súlyával rajta áll, az állat nem mozog, körülötte a padló mocskos. Felemeli a lábát, megnézi a papucs talpát, tiszta. A mosogatóhoz lép, papírtörülőt meg szemeteszsákot vesz elő, a kamrából a felmosót. Feltakarít. A szemeteszsákot a tetemmel az ajtó mellé készíti, azon gondolkodik, melyik kukába dobja, hogy beteheti-e a kommunálisba, vagy ki kell vinnie a hulladéktelepre, a dögösbe. Nézi a zsákot, egészen kicsi, úgy dönt, nem tűnik fel, ha a kommunálisba rakja, nem fogják észrevenni. Kihúzza magát, teljesen felébredt, élénk és friss, készen áll egy új napra. Élesen és pontosan eszébe jut mit csinált tegnap, minden részlet, minden mozdulat, beszélgetése az új kollégával, aki tetszik neki, és akinek, mint erre most rájön, ő is tetszik. Az érintésre gondol a karján, a futó simításra, hogy közel álltak egymáshoz, túl közel, és mégsem érezte magát kényelmetlenül. A cipőt a lépcsőházban veszi fel, a dereka miatt nem mer lehajolni, csak belelép, nem köti be, a fűző rövid, reméli, nem lép rá. A macskát, a biztonság kedvéért, a szomszéd tömb kukájába dobja.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Ketten Bokros Lajos könyvéről

Csillag István

Államszocializmus*

*Már csak csendesen nézik a tévét
Ahol ragyog egy másik világ
És ők nem kérik senkin se számon
Az elrabolt évek sorát
Pedig semmiért vesztek el álmok
Mint a zálogban hagyott ruhák
(Volt egy tánc / Sztevanovity D.)*

56

Amikor Bokros Lajosnak 2021 végén angolul megjelent könyvéről (*Socialism – The Tragedy of an Idea. Possible? Inevitable? Desirable?*, Springer, 2021) elsőként írtam recenziót az *Élet és Irodalomba* (Egy tragikus eszme. *ÉS*, LXV. évfolyam, 4. szám, 2021. január 29.), nem gondoltam, hogy könyve mennyire fontos lehet hazánkban is. A 2022 novemberében üzletkebe került magyar nyelvű kiadás (*Szocializmus: egy eszme tragédiája. Lehetséges? Elkerülhetetlen? Kívánatos?* Kocsis Kiadó, 2022) nyomán 2023. április 1-jén rendezett konferencia is megerősítette, hogy Bokros nagyon is élő témát állított könyve középpontjába.

Az államszocializmus önellentmondás

A klasszikus marxi–lenini koncepció szerint a szocializmus megvalósíthatatlan az állami (törvényes) erőszak gyakorlása nélkül, emiatt csak *államszocializmusként* képzelhető el, ami már a kiindulásában is önellentmondás, oximoron. Sokak számára furcsán cseng ez a szóösszetétel: *államszocializmus*, mert fülünk máshoz, az államkapitalizmushoz szokott. Pedig ha jól belegondolunk, a szocializmusnak nem lehet más megjelenési formája, mint az államszocializmus, lett légyen létező, elképzelt vagy óhajtott. Az állam és a szocializmus minden külön értesítés helyett jegyesek, folytathatnám József Attila stílusában. Ezt az összefüggést legalaposabban Bokros Lajos *Szocializmus: egy eszme tragédiája* címmel tavaly télen magyarul is megjelent könyvében tárta fel, járta körül. Ha művét már negyven évvel ezelőtt, „fordulataink és reformerkedésünk” idején forgathattuk volna, korábban szétfoszlottak volna

* A Szabadság és Reform Intézet Alapítványnak Bokros Lajos *Szocializmus: egy eszme tragédiája. Lehetséges? Elkerülhetetlen? Kívánatos?* című könyvéről 2023. április 1-jén Budapesten rendezett konferenciáján elmondott előadás kibővített szövege.

a szocializmus megváltoztathatóságába vetett illúzióink. Bokros könyvének újdonsága, hogy olyan szerzők munkásságát elemzi, mint a nagy öreg, a „renegát” Kautsky és öt későbbi kortársa: Hannah Arendt, Friedrich Hayek, Karl Polányi, Karl Popper, Joseph Schumpeter, akik már a nagy szovjet csisztká, a 30-as évek terrorjának időszaka előtt, minden rokonszenvük, minden kapitalizmusban tapasztalható zavar ellenére is a szocializmusról írott műveikben arra a következtetésre jutottak, hogy a szocializmus bár lehetséges, de sem nem kívánatos, sem nem elkerülhetetlen.

A Bokros által vizsgált szerzők közül Karl Kautsky (és Lenin) előttünk minden részletében mára elfeledett, általunk nem ismert – Leninnel folytatott – vitasorozatának a bemutatása hozta számomra a meglepetést. A vitában Lenin válaszára (*A proletárforradalom és a renegát Kautsky*) Kautsky második vitairata címében is világossá tette, mit gondol a megvalósult szovjet szocializmusról: „Terrorizmus és kommunizmus”. Kautsky ugyanis visszautasította Lenin „újítását”, hogy a szocializmusnak nem a legfejlettebb országokban kell győznie, hanem egy paraszti többségű, elmaradott országban is megvalósítható (a „leggyengébb láncszem”). Kautsky különösen aggasztónak látta, hogy a Lenin vezette bolsevikok a politikában az eszereket, a demokratikus köztársaság és a parasztok földhöz juttatásának szószólóit a legkíméletlenebb terror eszközével zúzták szét, a gazdaságban pedig munkahadsereget (lásd Trockij válasza Kautskynak) akartak faragni a feltétlen engedelmességre szorított dolgozókból. Kautsky számára a demokrácia – a demokraták akár fizikai megsemmisítésével párosult – felszámolása, valamint a munkások megfosztása jogaiktól minden volt, csak nem a marxi iránytű követése. A magukat a marxi jogfolytonosság köpönyegével hitelesítő bolsevikok – élükön Leninnel – magabiztosan utasították vissza a „renegát Kautsky” kritikáját, és fennen lobogtatták a proletárforradalom „Marx által varrt” vörös zászlaját. Erre a lobogóra a piac szétzúzása, a termelőeszközök államosítása, a mindenre kiterjedő kötelező tervezés és a kíméletlen és kérlelhetetlen proletárdiktatúra, annak „ökleként” az államhatalom minden egyénre kiterjedő ellenőrzése és (a már Lenin által is hirdetett, a „kulákokkal”, a forradalomtól, önvédelemből elforduló paraszttal szembeni) brutális terror voltak ráhímezve. A marxi–lenini szocializmusnak ezek a legfontosabb kellékei, ismertetőjegyei. A marxi hagyatékhoz ragaszkodó bolsevikok által kisajátított szocializmusfogalom már a 20. század első évtizedeiben is fényévekre volt a nyugat-európai szociáldemokraták elképzeléseitől. A nyugat-európai szociáldemokrácia – önvédelemből és a liberális demokráciában legálisan folytatott küzdelme érdekében – ragaszkodott a parlamentáris polgári demokráciához, aminek nyilvánvaló következménye volt a „polgári” pártok négyféle értéke: bal és jobb, liberális és konzervatív elismerése. Már azzal is, hogy nem a szociáldemokrata/kommunista párt monopol/monolit uralmát tűzték ki célul, hanem éles választóvonalat húztak maguk és a marxista örökséget kisajátító bolsevikok közé. Nyilvánvaló volt, hogy a polgári demokrácia fennmaradásának elfogadása – a proletárdiktatúra céltételezésével szemben – egyúttal a termelőeszközök túlnyomó többségének közösségi tulajdonba vételének elutasítását, ezzel a piac elismerését jelentette. Ez a különbség tette lehetővé a szovjet típusú szocializmus „karanténba

zárása” ellenére a baloldali, szocialisztikus eszmerendszer fennmaradását. A távolság még inkább nőtt a Szovjetunió és az általa meghódított európai csatlós országok szocializmusa, valamint a német szociáldemokraták 1959-es Bad Godesberg-i rendkívüli kongresszusán elfogadott, a demokratikus szocializmus békés megvalósítását célul tűző programja után, majd a skandináv államok (elsősorban Svédország és Finnország) sajátos fejlődése fényében. Nem véletlenül kacsingatott még a kádári pártvezetés reformszárnya is a Brandt vezette német szociáldemokrácia, az osztrák Kreisky kancellársága vagy az Urho Kekkonen által irányított Finnország felé. Mi, a 80-as években a reformokon töprengő fiatalokként nem véletlenül kerestük a német-osztrák-finn „kecske és káposzta” – azaz a szocializmus + demokrácia + piaci verseny – mintájának követési lehetőségét.

A marxi szövegek ismerői számára persze nem váratlan az államnak a szocializmus létrejöttében és fennmaradásában játszott szerepét kifejező államszocializmus szóösszetétel. Ez levezethető akár Marx *A tőkéjéből*, akár a *Kommunista kiáltványból* vagy Engels *A család, a magántulajdon és az állam eredete* és Lenin *Állam és forradalom* című könyvéből. A leggyakrabban idézett kiindulópont *A tőkéből* származik: „A tőkemonopólium bilincsevé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmisítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepezstik. Űt a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják.”

58

Nem tőkeshemináriumon vagy tudományos szocializmus diákköri vitán vagyunk, éppen emiatt nem folytatom más marxi, engelsi, lenini szövegek felidézését, mindössze nyelvtani és történeti elemzésre vállalkozom. Magától értetődik, hogy a kisajátítás első lépése – egyedül az államot megillető törvényes erőszak gyakorlása, felhasználása érdekében – az államhatalom megszerzése, ezután következhet maga a kisajátítás, az államosítás. Az államosítással a termelőeszközök, a vagyon az állam rendelkezése alá kerül. Ám azt is tudjuk, hogy ezzel a korábbi érintkezési-termelési viszonyok, az árukapcsolatok helyére az állami szervezetrendszerben szokásos igazgatási viszonyok lépnek. A legegyszerűbben az államosítással a törvényes erőszak hordozója, az államot birtokló, a névlegesen hatalmat gyakorló proletariátus minden érintettet rákényszerít az állam szerkezeti jellemzőinek és berendezkedésének átvételére. A proletárdiktatúra tartalma éppen az, hogy a társadalom az állam közvetlen rendelkezése alá kerül, mivel a totális ellenőrzés megszerzése, mindenfajta ellenállás legyőzése kizárólag az állam hatalmi rendje által lehetséges. A folytonos mozgósítás állapotában az ország minden egyes polgára részévé válik az államgépezetnek („szem a láncban”). Az állam képére formált, államosított társadalomban senki sem maradhat „körön kívül”, a szabadság állami hierarchiába tagolt rendje váltja fel az egyéni szabadságokat.

Ezzel helyükre kerültek a marxi–lenini útmutatást követő „államszocializmus”, a szovjet típusú kommunizmus legfontosabb építőkövei (Bokros: i. m., 79–80. o.):

1. *A termelőeszközök túlnyomó többségének kollektív tulajdona.* Ennek következményeként, ám hosszú távú hatásaiban, ennél sokkal fontosabb a *magántulajdon felszámolása és a profitérdek eltüntetése.*

2. A gazdaság egészére kiterjedő a természetbeni tervecélok utasítás formájában való közléssel megvalósuló *kötelező tervezés, diktatúra a munkaerő és a szükségletek fölött.*

3. *A kommunista párt kizárólagos politikai és túlnyomó gazdasági hatalma, a párt elválaszthatatlan az általa közvetlenül uralt államtól (állampárt–párt-állam). A demokrácia intézményeinek tartalmi, sokszor formális kiüresítése, megsemmisítése. A közélet és a magánélet közötti megkülönböztetés elmosódottsága.*

4. *Az államhatárok által határolt zárt társadalom, teljesen zárt vagy szigorúan ellenőrzött államhatárokkal.*

A jog(fosztottak) egyenlősége

Elképzelhetetlen-e a marxji szocializmus megvalósítása az államiságot megtestesítő elnyomó igazgatási mechanizmusok igénybevétele nélkül? Egyáltalán mi az állam mechanizmusa? Az állam működése, az állami intézmények, szervezetek feladatainak a végrehajtása az adott állam határain belül igénybe vehető törvényes kényszerítő mechanizmuson és ennek helytől, időtől függetlenül egyöntetű érvényesítésén alapul. Az állami szervezetek, intézmények, és csak ők jogosultak törvényesen – akár a fizikai erőszakot is beleértve – kényszerítő eszközöket alkalmazni. Ám ha a szocializmusban az államosítottság (a mindenre és mindenkire kiterjedő állami ellenőrzés, „hivatalnokká történő besorolás” és a tulajdontól való megfosztás) okán „mindenki szem a láncban”, akkor – extrém körülmények nélkül is – a törvényes erőszak alkalmazására az utolsó portás is fel van hatalmazva. Másképpen a szocializmus lényege a jogfosztottság, a választás lehetőségének, azaz a szabadságnak a hiánya, az államilag meghatározott hivatalos közjó szolgálata. Ezt persze szokás azzal mentegetve magyarázni, hogy a kizsákmányolásmentesség „minden pénzt megér”, nincs nagyobb szabadság, mint a tőkés magántulajdon béklyóitól megszabadult proletár szabadsága. Igen ám, de az állam csak a saját határain belül rendelkezik korlátlan hatalommal. Ennek megfelelően az egyik „proletárállam” a másikkal magától értetődően akkor is „farkasa”, ha mindkettőben a proletárok gyakorolják a hatalmat. Az egyetemes értékek a proletárállam köré font drótkerítésen aligha juthatnak át szabadon.

„Szabadságában áll” – szoktuk mondani, de ritkán gondolunk arra, hogy a szabadság a választás lehetősége. Legegyszerűbben választhatunk aközött, hogy valamit megteszünk, vagy nem. Kezdjük azzal: hol akarunk élni, rendelkezünk-e a helyváltogatás jogával? A feudalizmus kezdetekor még Nyugat-Európában sem volt szabad a költözés, nem lehetett vidékről, a falvakból városba költözni, mert a szabad költözés joga nem illette meg a jobbágyokat, a jobbágy a föld tartozéka volt. Bármennyire is könnyebb a városokban elbújni a földesúr pallosa elől, a bujkálót csak akkor illeti meg a „szabadság”, ha a város rendelkezik a felhatalmazással, megvédelheti polgárait, azaz „szabadságában áll”. Ha a városoknak erre nincs joguk, akkor a városi levegő sem tehet szabaddá.

Nem véletlen – nagyot ugorva a középkortól –, hogy a Szovjetunióban a helyváltogatás (utazás) országon belül is engedélyhez volt kötve, a szocializmus szabadsága a kizsákmányolástól megszabadított polgárt az üzeméhez láncolta.

Hazánkban sem volt oly régen, hogy a fővárosba költözni, ott lakást igényelni csak „befogadó nyilatkozat” és az ezt jóváhagyó engedély birtokában lehetett. A szocializmus államában az egyének a lakóhely megválasztásának jogától, a lelemibb szabadságuktól is meg voltak fosztva, különösen akkor, ha az ellenségnek tekintett osztályhoz, csoporthoz tartoztak. Nem kellett német vagy szlovák származásúnak lenni ahhoz, hogy a családot egész pereputtyával másik országba zsuppolják. Elég volt a jobb lakás vagy a jobb állás megszerzésének reménye, hogy egész családokat „svábnak nevezzenek ki”, kitelepítsenek. Feldereng Bacsó Péter *Te rongyos élet* című filmjének kezdő képsoraiból az a jelenet, amikor a főhősnek, Sziráky Lucynak vidékre kell települnie volt férje neve és származása miatt, persze valójában azért, hogy kényelmes lakását a káderek megszerezhessék. Az állami erőszak ennyire mindennapos és magától értetődő volt a szocializmus éveiben. Pedig ez az állami erőszak még nem a fizikai megsemmisítést is jelentő terror, a fekete autókkal érkező „Virág elvtársak” megjelenése, ez még csak a semlegesítés, a statuálás.

Itt jutunk el a szocialista demokráciához, ahol a demokráciából a jogfosztottak (jog)egyenlősége (a lakosság 99 százalékát képviselő, egybehangzóan igenel szavazók egyenlősége) valósult meg. Az egyenlőséget élvező jogfosztottak a szabadság hierarchikus rendszerébe betagolódva engedelmesen választhattak a hiánycikkek fogyasztása és a hosszú várólistákra helyezett árukra való kényszermegettakarítás vagy a békekölcsön „önkéntes” jegyzése között. Nem kell hosszas felsorolással emlékeztetnem a hallgatót, hogy az egyedül lehetséges államszocializmus, az államba zárt szocializmus önellentmondás: a nem határolt végtelen egyetemesség és a korlátolt államiság ellentéte. Miközben a szocializmus állítólag olyan egyetemes értékeket és alapjogokat hordoz, mint amilyen a szabadság, az egyenlőség, az emberi méltóság, ezeket kizárólag az adott szocialista állam juttatja érvényre, kizárólag a saját államhatárain belül. (Egyetlen pillanatra se felejtjük el, hogy a szabadság a választás lehetősége, az államszocializmusban a fogyasztók az utalványból, a dolgozók kijelölt munkahelyből, a lakosok a kijelölt lakóhelyből, a termelők kijelölt vevőből és szállítóiból, a választópolgár a kötelezően felvett szavazólappal „választhat”). A piacnak, az eszmék érvényesülésének nincs határa, hiszen a választás lehetőségén alapulnak (vagy megveszem/eladom az árut, vagy sem; vagy elfogadom/elvetem az adott eszmét, vagy sem), ezzel szemben az állam határolt, korlátolt. Az egyetemes alapjogok csak az államszocializmus által elismerten, az adott állam kényszermechanizmusai által válhatnak „hivatalossá”, állam nélkül nem létezhetnek.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a „kisajátítók kisajátításához” eszközül szolgáló állam korántsem ideális, hiszen az az államiság, amit a proletárforradalom végrehajtásához a 19. század a marxistákra örökül hagyott, nem más, mint a „nemzeti romantika” által idealizált, de a valóságban a többségi nemzet politikai céljait, nyelvét, kultúráját és érdekcsoportjai gazdasági érdekeit brutálisan érvényre juttató nemzetállam. Ezért nem az államszocializmus bűne, hogy bár a „proletárállam” elvileg egyenlő mércével méri a szabadságot, mégis a jogegyenlőséget és ennek betetőzéseként az embert megillető méltóságot nem feltétlenül hajlandó biztosítani valamennyi polgárának.

A saját kultúrájukhoz, a nyelvük gyakorlásához fűződő jog a kisebbségeket nem automatikusan illeti meg. Az államszocializmusban ezért az államhatárok által határolt végtelen egyetemesség valójában földhöz kötött szabadság, az eszmék szárnyalása valójában az engedélyezett egyetértés, az innováció valójában az igazgatási korlátoltságba ütköző újítási mozgalom, a fejlesztés valójában az állami tervekben előre engedélyezett termelékenységjavulás, a kulturális sokszínűség valójában a kaszárnyákba zárt közhelyek megtestesülése.

A szocializmus által kikényszerített perverz újraelosztás

Negyven évvel ezelőtt, amikor harmincéves fiatalokként részesei lettünk a reformtörekvéseknek, amelyek elfogadhatóbb hatékonyságú mechanizmus irányába próbálták terelni a magyar gazdaság működését, nem tudtunk és nem akartunk beletörődni abba, hogy a szocializmus sajátképpen (sui generis) formája nem lehet más, mint az élet minden területén kitapinthatóan jelen lévő – többnyire – nyílt és korlátlan diktatúra. Nem akartuk és nem tudtuk elfogadni, hogy hazánkban az alacsony hatékonyságú, anyag- és energiafaló, óriási tőkét és munkaerőt lekötő iparágak mesterségesen létrehozott nagyvállalatai zabálják fel az ország megtermelt jövedelmeinek nagyobb, a saját profitabilitásukkal messze nem arányos részét. Nem hittük el, hogy nem emberi butaság – ami megváltoztatható – az oka annak, hogy a tőke, a munkaerő és a pénz nem a magas termelékenységű, eladható árukat és szolgáltatásokat előállító iparágak és vállalatok felé áramlik. Nem értettük meg, hogy a szocializmusban megváltoztathatatlan, hogy a jobbak fizetik a rosszabbak fennmaradásának az árát. Ezt a teljesen irracionális helyzetet, a verseny „versengéssé” történt lefokozása, a magántulajdonra alapozott profitérdek megsemmisítése, de közvetlenül tapasztalhatóan az állami erőszakra alapozott torz újraelosztás állította elő és tartotta fenn. Nem ismertük még – pedig kortársunk volt – a néhai brit miniszterelnök, Margaret Thatcher találó bonmot-ját a szocializmusról, miszerint „a szocializmussal az a baj, hogy előbb-utóbb elfogy a másoktól elvett pénz”. A szocializmus alapbetegsége a haladást fékező perverz újraelosztás. Egy társadalmat csak az állami erőszak, a terror segítségével lehet a krónikus betegség állapotában tartani.

A hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon is a közgazdasági viták és az ezekben az érvelést alátámasztó elméleti, elméletlettörténeti, gazdaságtörténeti anyaggyűjtés évei voltak. Nem tudtuk és nem akartuk tudomásul venni, hogy a szocializmus csak államszocializmus lehet, ezért lázasan olvastuk Barla Szabó Ödönt, a *Gazdaság-filozófiai kéziratokat*, a *Grundrissét* és mindazt, ami alátámaszthatja, hogy a szocializmus gazdasági rendszerét nem csak a tervutasításoktól, de az igazgatási láncolatba történő beágyazódástól is el lehet távolítani. Visszatekintve nehezen érthető, hogyan tudtuk és – magamra szűkítve – hogyan tudtam ellentmondás-mentesen képviselni azt az elképzelést, hogy a tulajdonviszonyok radikális megváltoztatása nélkül hatékonyabbá, rugalmasabbá, a kereslethez jobban alkalmazkodóvá lehet változtatni a gazdaság szereplőinek magatartását. Hogyan borítottam be a szabadság hiányát a „vállalati autonómia” növelésének álruhájával, hogyan hittem, hogy a szocializmust meg lehet fosztani lényegétől az „állam képére formált” államosí-

tottságtól. Igaz, a nyolcvanas évek végén, amikor a *Fordulat és reform* című elhíresült anyagunkat írtuk, figyelmünk már nem csupán a vállalati szféra megváltoztatására, hanem a politikai viszonyokra is kiterjedt. Ezt akkor úgy is megbélyegezhetnék volna, mint az államrend megdöntését „bűnszövetkezetben” megkísérlő csoport államellenes dolgozatát. Mentségemre engedjék meg, hogy a *Tetszettünk volna forradalmat csinálni* című könyvem utószavából idézzek egy részletet:

„Miért hittük, hogy reformjainkkal nem csak elodázzuk a Kádár-rendszer pénzügyi összeomlásának bekövetkezését, hanem meg is változtatjuk azt? Az általunk kergetett illúziót két érveléssel is alátámaszthatom. Az egyik a korszakban, a nyolcvanas években gyakran hangoztatott gondolatsor a finnlandizálásról, a másik a saját angломánuságom, az angol dicsőséges polgári forradalom menete alapján levont következtetéseim. Mind a kettő a kompromisszumkészséggel, a fokozatos átalakulás lehetőségének a kimerítésével menetei puhaságunkat, a rendszerrel való radikális szakítás (ld. demokratikus ellenzék útja) elutasítását. A 80-as években sokan, elsősorban Magyarországon és Lengyelországban folytattak gondolat kísérleteket a finnlandizációról. Erre a Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, majd az emberi jogok tiszteletben tartásáról elfogadott helsinki záróokmány adott ösztönzést. A 70-es évek végétől magyar politikai gondolkodók is lehetségesnek tartották, hogy az atlanti tömbhöz (NATO, Európai Közös Piac, EFTA) csatlakozás elutasítása, azaz a szovjet befolyási övezet tudomásulvétele, ám valamiféle pozitív semlegesség vállalása mellett a szelíd kapitalizmus útjára léphet Magyarország, ahogyan ez Juho Kusti Paasikivi és Urho Kekkonen vezetésével Finnországban történt. Mi több, még a demokratikus ellenzékhez közel álló, számunkra a második gazdasági reform kérdésében meggyőző erővel bíró olyan személyiség is, mint Bauer Tamás (Csonka Dénes álnéven) egy *Beszélőben* közreadott cikk erejéig eljátszott a finnlandizálás, pontosabban illirizálás gondolatával. A finnlandizálás a szovjet szocializmustól való óvatos elfordulásnak lett volna a programja.

62

Ez az óvatos kompromisszumkeresés volt – saját kutatásaim alapján – tetten érhető az angol polgári forradalomhoz vezető fél évszázadban is, amikor az angol Tudor-, majd Stuart-ház uralma alatt a tengeri kereskedelem (kalózkodás) és a céhes iparral versenyre kelő manufaktúrális termelés a feudális, rendi társadalom szilárdnak látszó építményét átalakítva létrehozta a sajátos angol kapitalista fejlődést. A fokozatos átalakulásnak ezt az – általam leírt – angol útját tartottam szem előtt akkor is, amikor a magyar kisvállalkozások létrejöttéhez vezető minisztériumközi koordináció felelőse voltam. Azt gondoltam, hogy ez az út – akkor erről még nem vettem tudomást – a globális versenyvilág, a multinacionális vállalatok idején is lehetséges. Ebben alaposan tévedtem.” (Csillag i. m., 320–321. o.)

Szabadabban akartunk lélegezni, jóllehet a szabadságot csak a fogyasztó és a termelő szabadságával azonosítottuk. Még ezek között a magunkra szabott korlátok között sem jutottunk el oda, hogy a fogyasztó és a termelő szabadsága nem pusztán jogi deklaráció, nem elég az állami, igazgatási korlátoktól való mentesítés ahhoz, hogy a fogyasztó vagy a termelő választhasson, an-

nak elsősorban tulajdoni alapjai vannak. Csak a kisvállalkozások, a gmk-k, a kyszövetkezetek, a „maszekok” szintjén számoltunk a valóságos tulajdonosi rendelkezéssel, a kizárólag hatósági szabályokkal körülvelt valóságos piaccal, a versennyel. A nagyobb méretű vállalatoknál beértük – Kornai János későbbi kifejezésével élve – a „plasztikpiaccal”, holdingok vagy a tőketulajdonossá tett művi közösségi tulajdon (vállalati tanácsok, munkás-önigazgatás) világával. Ennek a szűkítésnek az oka eredhetett akár a változás elképzelhetetlenségéből, hiszen az oroszok még nem csak a spájzban voltak, óvatosságból, de mondhatják, hogy akár a gyávaságunkból is. Gombár Csaba „velleitásként”, felbuzdulásként írta körül vágyódásainkat a „jóra”, amely szerint mennyire vonzó lenne osztráknak vagy finnek lenni, szakítani a szovjet típusú szocializmussal, de olyan biztonságos, veszélyekkel nem fenyegető úton, ami az államszocializmusba zárt kádári–brezsnyevi világban nem létezik.

„Az úton (kapitalizmus + liberális demokrácia) végig kell menni!”

Deák Ferenc írta kétszáz éve: „Ingyen csak a halál van. A szabadság bajba, veszélybe és pénzbe kerül.” Lévén, hogy a mi 80-as években képviselt reform-elképzeléseink a „szabadság kis köreinek” (Bibó I.) szaporításán alapultak, ráadásul vállalati-vállalkozói szemüvegen át tekintettünk a világra, így csak a legelesettebbek, például a roma lakosság felzárkóztatása okán számoltunk a közönség elemi biztonság iránti igényével. Márpedig – Kádár Jánostól tudjuk, hogy – a biztonság iránti igény élesen szembekerülhet a szabadság érezhető bővülésével. A kádári „puha diktatúra” két pilléren nyugodott: az orosz/szovjet szuronyokon és a Kádár által betanított feltételes reflexen: akkor van hús/Trabant/hétvégi telek, ha befogod a szád. Még a Đilas-féle új osztály megjelenésébe is beletörődött a nép, legfeljebb gúnyt űzött belőle: a hét K (Kútvolgyi, K-vonal stb.) felsorolásával.

Nem vettük eléggé komolyan – magam bevallhatom, hogy nem is ismertem – a Maslow-féle szükséglet hierarchiát, amelyben a választás lehetősége és a szabadságvágy csak az első két lépcső. A fiziológiai szükségletek és a biztonság igényének teljesülése után, legfeljebb a szociális és a megbecsülés iránti elvárások teljesülésével együtt, a fejlett kognitív képességek alapján jelentkeznek. Így azt sem láthattuk előre, hogy nem általános az államszocializmustól való megszabadulás vágya, ráadásul a fiziológiai szükségletek kielégítésének veszélyeztetettségét vagy a biztonság elvesztését a legkönnyebben lehet manipulálni. A rendszerváltás eufóriáját a nép többsége nem a szabadság, a választás mindenre kiterjedő lehetőségeként (persze egyben a bukás kockázatának a megjelenéseként) élte át. Az utazás, az információáramlás, a politikai jogok gyakorlásának a szabadság visszaszerzésével párosuló kockázatát már kevesen kérték. Nem kellett ádáz meggyőző munka ahhoz, hogy a választók többsége azokhoz pártoljon, akik az államhatalom megszerzése és ezzel az állami törvényekkel palástolt fosztogatásuk érdekében megígérik a rezsicsökkentést, a tőkés (külföldiek) ragadozó természetétől való védelmet, a mindennapok eseményei megértésének egyetlen tévécsatornán sugárzott, néhány tőmondatra egyszerűsített megértését. Nem csak Orbán, de a mi szocialista-liberális koalícióink is, így a Horn-kormány (pl. a 65 év felettiak ingyenes utazása), a

Medgyessy-kormány (melyben én is miniszter voltam, ha belül voltak is vitáim) folyamatosan „könnyű álmot” ígért (pl. 13. havi nyugdíjat, pedig senki nem fizet 13 hónapig járulékot), az 50 százalékkal megemelt diplomás minimálbért stb. A populizmus nem Orbánnal kezdődött, de ő emelte professzionális szintre, hiszen ő „csak” az egész országot akarta zsebre vágni, az orbáni állam által ellenőrzött nacionalista demagógiával életben tartott, tőkeellenességet hirdető szocializmusra emlékeztető biztonságot ígért.

A nép könnyen tudomásul veszi az orbáni autokrata rendszert, annak új jelzavát („Érted lopunk, nem ellened!”), hisz a legrosszabb körülmények között élőknek – Orbánra adott szavazatukért cserébe – jut legalább egy zsák krumpoli, ami némi biztonságot jelent. A biztonság elvesztésére apelláló manipuláció – Orbán és propagandaminisztere, Rogán által – a külső támadók képének felfestésével annyira eredményes lehet (ld. Soros, migránsok, háború), hogy a közönség jelentős csoportjai hajlandók lemondani a kivívott szabadságról. Tudjuk, hogy a „biztonságot”, a kiszámíthatóságot nyújtó szocializmus ábrándjának a kergetése itt Kelet-Európában, de Ázsiában is életek tízmillióiba és sok száz millió sorstársunk vágyai megvalósításának elvesztésébe került. A negyven évvel ezelőtti helyzet, a „szocializmus biztonsága” az egyre kevésbé kiszámítható vagy talán éppen ellenkezőleg az egyre inkább kiszámítható „orbánizmus”, a populizmus térhódítása miatt újra kísért. Van olyan ország, mint Chávez és Maduro Venezuelája, ahol a szocializmus már nem csupán kísértés, már szinte megvalósulni látszik, és a hajdan virágzó demokrácia, egy valaha gazdag ország helyén ma segélyre szoruló, pária állam tengeti napjait.

64

A választás lehetőségét, tehát a szabadságot minden dimenziójában korlátozó Orbán-rendszer gyalázatossága, a világban is tapasztalható populizmus tombolása, valamint az egymásra torlódó világválságok érthetlensége és kilátástalansága sokakat fordít újra valami olyan elképzelt ideális rendszer felé, ami – reményeik szerint egyszer és mindenkorra – kiküszöböli a tapasztalt nehézségeket. Polgártársaink többsége nem az optimálist, hanem az ideálist keresi. Márpedig lehet olyan rendszert, így a szocializmust elképzelné, ami papíron mindent megold. Bokros már az Előszóban sem rejti véka alá, miért indul újra és újra hódító útjára a szocializmus: „A modern kapitalizmus és a szabadelvű népuralom (liberális demokrácia) felháborítóan tökéletlen útját szegénység, jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenség, környezeti károsodás, társadalmi kirekesztés, polgári engedetlenség, terrorizmus stb. szegélyezi. Nos, akkor miért nem próbálunk ki valami mást?” (Bokros i. m., 25. o.)

Bokros Lajos könyve abban segít, hogy számoljunk le ezekkel az illúziókkal, noha Arthur Bloch *Murphy törvénye* című világhírű könyve óta tudjuk, hogy „minden bonyolult kérdésre létezik valamilyen egyszerű, könnyen érthető, hibás válasz”. Hazánkban a szocializmusba visszavágyók szempontjából van három lényeges különbség. Az első, hogy amíg negyven éve a „nemzetközi szocializmus” kényszerzubbonyát akartuk levetni, most az Orbán apáciska által kínált nacionalista demagógiával és populizmussal átítatott *nemzetszocializmustól* kellene megszabadulnunk. A második, hogy bármennyire is eltorzította a gazdaság szerkezetét az Orbán-féle maffiaállam azzal, hogy versenyt kerülő, járadékszedő monopolisták kezébe adta a magyar piacon árbevételét szerző

kereskedelmi, szolgáltató cégek jó részét, a világpiacba beépült kicsiny, nyitott országunk adottságai miatt a magántulajdon és a profitérdek – bár korlátozottan, – fennmaradt. A harmadik, hogy bár negyven éve is a nemzetközi körülmények változása segített, most az Európai Unió tagjai vagyunk. A szabadság és a biztonság megőrzésének ma ez a legfőbb biztosítéka, amelyhez foggal-körmel ragaszkodnunk kell.

Konferencia Bokros Lajos könyvéről

A Szabadság és Reform Intézet Alapítvány által 2023. április 1-én, de Konferencia Bokros Lajos könyvéről

A Szabadság és Reform Intézet Alapítvány által 2023. április 1-jén, de nem áprilisi tréfaaként rendezett konferencia Bokros Lajos könyve alapján a szocializmus kérdését állította a középpontba.

A kötet magyar kiadása alapján tartott konferencián az előadók, Bauer Tamás, Magyar Bálint, Spiró György, valamint e sorok írója egymás mondanivalóját kiegészítve és a könyv következtetéseit megerősítve fogalmazták meg azt a tudományos és politikai állítást, hogy bár lehetséges a marxi-lenini iránymutatás alapján a szocializmus, de nem elkerülhetetlen, a fejlődéstől visszafordító hatásai miatt pedig nem is kívánatos. Bokros könyvének és a megrendezett konferenciának az aktualitását az adja, hogy a magyar ellenzék hangadóinak többsége – ki meggyőződésből, ki a nép populista hangokra való éhségét kielégítve – szinte egybehangzóan elutasítja a kapitalizmust, valami zavaros szocialisztikus, de mindenképpen piacellenes irányt képvisel, sőt nem kevesen vannak azok az újbaloldali magyarok, akik a megkopott marxi kategóriákra építve magyarázzák a mai magyar világot. Ez a rövid írás csak felvillantja a konferencia előadásait, illetve Bokros Lajos vitázáróját.

Elutasított kapitalizmus = szocializmus?

Bauer Tamás szerint noha a Fidesz 1996 óta folyamatosan a kapitalizmussal, a külföldi tőkével, a privatizációval szemben foglal állást, majd 2010 óta ehhez a bankellenesség, az államosítások és a versenyellenesség, a hazai tulajdoni arány 50 százalék fölé emelése, extraprofitadó, sőt legutóbb a hatósági ársapkák társultak, az ellenzék ennek ellenére nemhogy támadná a Fideszt, maga is beleáll az antikapitalisták demagóg kórusába. A kormánypártok és az ellenzék részéről egybehangzóan megfogalmazott kapitalizmuskritikák miatt látszatra a szocializmus újra aktuálissá vált hazánkban. Ebben az elméleti és gyakorlati zűrzavarban fogalmazza meg Bauer Tamás szerint dicséretesen Bokros, hogy a piaci szabadság, a politikai pluralizmus, a viszonylagos jólét lerombolásával, egy monolit diktatúra kiépülésével, a hiánygazdasággal és

bezárkózással ugyan lehetséges a szocializmus, de éppen a következmények miatt nem kívánatos és nem is elkerülhetetlen. Ami azonban szocializmusként/kommunizmusként lehetséges, folytatta, az már nem felel meg a marxista alapvetésnek, mert ahogyan azt Bence György, Kis János és Márkus György a *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című művükben bizonyították, a kommunizmus két feltétele: javak bősége és munkaidő-alapú számbavétel és elosztás modern társadalomban nem lehetséges. Éppen ezért a megkívánt tervszerűség alapjai hiányoznak, márpedig ha ez nincs, akkor a kapitalista gazdaság válságai, a tömeges munkanélküliség helyébe a Kornai János által nagyon részletesen elemzett hiányok lépnek. A hiányok keltette feszültséget a párt mint szuverén és abroncs, átfogó hálózat csillapítja, és monolitikus, ellenőrizetlen hatalomként minden pluralizmussal, a verseny által létrehozott hatékonyságjavulással szemben a diktatúrát, a demokráciával szembeni elnyomást képviseli. Bauer Bokros szocializmust elvető álláspontját helyeslő következtetése, hogy a szocializmus sem jólétet, sem hatékonyságjavulást, sem demokráciát nem hozott, éppen ezért nem kívánatos, nem elkerülhetetlen, és mint a tömegek jólétét, szabadságát javító rendszer nem is lehetséges.

Bauer felütéséhez illeszkedett *Magyar Bálint*, aki Bokros két fontos állításából kiindulva vizsgálta meg a régi és az új szocialistáknak a valóságot semmilyen módon nem tükröző gondolkodásmódját. *„Szerencsétlenségünkre szükség volt az emberiség nem csekély részében a piaci szabadság elnyomására ahhoz, hogy felismerjük, a piac elsősorban szabadság. Nem létezik olyan rendszer, ami a termelési eszközök [...] állami tulajdonán és kötelező központi tervezésen alapul, és egyúttal demokratikus politikai felépítménnyel rendelkezik. A piac tagadása közvetlenül vezet a demokrácia tagadásához is.”* Magyar a nyílt és a zárt társadalom jellemzőit szembeállítva – magántulajdon/állami tulajdon; fogyasztói autonómia/kötelező központi tervezés; piaci verseny/állami redistribúció – erősíti meg Bokros következtetését, hogy a szocializmus ugyan lehetséges, de nem elkerülhetetlen és végképp nem kívánatos. Magyar Bálint előadásának legfontosabb megállapítása, hogy az újbaloldali ellenzék „rendszerkritikája” hibás helyzetleíráson és az elavult marxi kategóriákon alapul, mint amilyen az osztályfogalom használata. A sokszor támadott „nemzeti tőkésosztály” sem nem nemzeti (mert az informális függőségi helyzet és nem a nemzeti kapcsolatok alapján húz határvonalat); sem nem tőkés (mert Orbán fogadott családjának tagjai strómanok, és nem rendelkeznek szabadon a tőkéjükkel); végül nem is osztály, mert kiemelkedésüket a patronális (patrónus-kliens) viszonyoknak és nem azonos helyzetüknek köszönhetik. Éppen emiatt az Orbán rendszer *uralmi elitje fogadott politikai családnak* és nem osztálynak *tekinthető*. Az állam felett bünszervezetként hatalmat gyakorlók csoportjába (az uralmi elitbe) történő befo-

gadas/kooptálás informális kapcsolatokon, a személyi lojalitáson és a patriarchális uralmon alapul.

Spiró György előjáróban elmondta, hogy Bokros könyve részben a következtetései, részben az azokat megalapozó irodalmi hivatkozások, jegyzetapparátus miatt az egyik legjobb kézikönyv annak a taglalásához, hogy bár lehetséges, de nem kívánatos a szocializmus eszméjének megvalósulása. Spiró az elméleti-elemző előadásokhoz a magyar munkásmozgalom kezdeteinek, a Magyar Általános Munkásegylet megalapítójának az I. (szocialista) Internacionálé egyik vezetőjének: Frankel Leónak az életútjából adott közre néhány érdekes adalékot. Talán már az is figyelemre méltó, hogy a magyar munkásmozgalom szervező vezetői – merthogy svábok, zsidók voltak –közvetlenül tudtak német nyelven kapcsolatot tartani annak nemzetközi irányzataival, beleértve a megtorlás elől menekülő magyarországi támogatását is. Különösen figyelemreméltó Frankel Leónak a párizsi kommün kereskedelem- és munkaügyi vezetőjeként az éjszakai túlmunka ellen kifejtett tevékenysége, amellyel – az amúgy is élelemhiánnyal küzdő – kommünt szinte egy csapásra működésképtelenné tette, mert megtiltotta a pékek éjszakai-hajnali munkáját, aminek következményeként egészen a délutáni órákig nem lehetett Párizsban kenyeret kapni. Hasonlóan gyakorlatiasan vette igénybe a külföldről Magyarországra menekült munkásmozgalmi vezetők és családtagjaik viszonylag bőséges ellátása érdekében a betegsegélyező és sztrájkpénztárakban összegyűjtött segélyládák pénzét. A Frankel életútjából vett történetek arra szolgáltak érdekes adalékként, hogy mennyire eltérő fejlődési pályán haladt a magyar, a német, az angol, az osztrák gazdasági-társadalmi fejlődés, ami egészen eltérő mentalitású, gondolkodású emberek összekapcsolódása miatt enyhén szólva ellentmondásos eredményekhez vezetett. Másként fogalmazva Spiró a magyar munkásmozgalom-történet hétköznapijait bemutató történeteivel támasztotta alá az egyenes vonalú historicizmussal szembeni Bokros-bírálatot.

Bokros zárszava

Bokros Lajos vitazáróját az Előszóban megfogalmazott mondattal indította: „A modern kapitalizmus és a szabadelvű népuralom (liberális demokrácia) *felháborítóan tökéletlen* útját szegénység, jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenség, környezeti károsodás, társadalmi kirekesztés, polgári engedetlenség, terrorizmus stb. szegélyezi. Nos, akkor miért nem próbálunk ki valami mást? (Bokros i. m., 25. o.) Ez az a közkeletű kiindulópont, ami magyarázza a szocializmus népszerűségét. A Marxtól eredeztethető történelmi historicizmus ráadásul tovább torzította az optimális helyett az ideálist kereső gondolkodást, pedig nincs egyvonalas társadalmi fejlődés, ami természeti törvény erejével érvényesülne, így a történelemnek nincs se útja, se vége.

A megvalósult szovjet szocializmus a marxi előképtől látszólag nagyon eltért, mert:

- nem valósult meg a termelők szabad társulása, helyette az állami tulajdon és az állampárt befolyása vált korlátlaná,
- a parancsgazdaság nem jóléti egyenlőséget, hanem hiányt, pazarlást és szegénységet eredményezett,
- kiegyensúlyozott növekedés helyett erőltetett (nehéz)iparosítás és erőszakos kollektivizálás, parasztek röghöz kötése,
- népuralom helyett zárt párturalom, népek szabad és egyenlő szövetsége helyett (nagy)orosz imperializmus, parasztek röghöz kötése.

Valójában a megvalósult szocializmusok közelebb vannak a marxi előképhez, mert létrehozták a parancsgazdaságot:

- sem szabad munkavállalás, sem fogyasztói szuverenitás,
- polgári szabadságok megszüntetése csak diktatúrával lehetséges,
- pénz megbénítása, széttrövése, felszámolása = szabadság hiánya,
- utazás korlátozása vagy tiltása, engedélyhez kötése belföldön is,
- információ korlátozása, szólás- és gyülekezési szabadság hiánya,
- bolsevizmus logikus végkifejlete >>> sztálinista totalitarizmus.

A szovjet szocializmus ezért elzárta magát a nyugati fejlődéstől.

- A szociáldemokrata pártok először ellenfélle, majd ellenséggé váltak.
- A szociáldemokrácia nem kívánta a kizárni a hatalomból
 - sem a munkásokat, ahogyan azt a Szovjet-Oroszországban megvalósult szocializmus tette,
 - sem a többi munkáspártot, ahogyan az történt Oroszországban.

Szerencsére a marxi szocializmuselképzelés Lenin általi megvalósítása örökre lezárta a szovjet szocializmus útját Nyugaton.

A szocializmus eszméjének a tragédiáját az okozza, hogy a marxista szocialisták nem ismerték föl, hogy

- a piac = elsősorban szabadság.
- Nincs ennél magasabb rendű szabadság, aminek keretei között a társadalom helyesebben határozná meg és rögzítené tagjainak szükségleteit és a termelést.
- A választás szabadságát az egyén szintjén kell megőrizni, és ezt legjobban a személytelen piac tudja biztosítani, amely elégséges teret hagy a versenynek.
- Ez az egyetlen eljárás, ami hatékonyan összehangolja a gazdasági cselekvést, és
- a piac egyúttal nyitva hagyja azt a politikai versenyt, a demokrácia számára is.
- Fordítva nem igaz: a piaci szabadság megtagadása mindig a politikai szabadság tagadásához vezet.
- A piac és a magántulajdon felszámolása szükségszerűen megöli a demokráciát.
- Demokratikus szocializmus marxi-lenini alapon nem létezik, és nem is létezhet.

Mi a szocializmus?

Bokros Lajos könyve címében a szocialista eszme tragédiáját nevezi témájának, valójában azonban az eszme tragédiáját csak a praxis jelentheti és jelenti, amit a mű alcíme, *Lehetséges? Elkerülhetetlen? Kívánatos?*, mármint a szocializmus, világosabban jelez. A létező szocializmus (ahogy a szocialista országok önmagukat nevezték az eszme földi másaként), a szerző szerint „[...] nem csak lehetetlenné tette más [szocialista – P. I.] modellek bevezetését, hanem az egész eredeti gondolatot elavulttá silányította. A [...] marxi álomról kiderült, hogy ugyanúgy megvalósíthatatlan és utópikus, ahogy sok más hírneves elődje. Ezzel egy időben milliókat tartott markában, akik a szocializmus nevében cselekedtek és őszintén elhitték, hogy egy sokkal szebb és jobb és emberibb világot építenek. Ez az eszme tragédiája.”

Az eredetileg 2021-ben, Svájcban angolul megjelent mű, mint az iménti idézet is jelzi, a szocialista társadalmi rendet tekinti tárgyának, és nem pusztán a gazdasági berendezkedését – ha valaki az utóbbit feltételezné annak alapján, hogy a szerző közgazdász. A téma évtizedekkel a rendszer halála után azzal együtt is időszerű és érdekes, hogy a teóriáról és gyakorlatáról is kitűnő elemzések állnak rendelkezésre. (Csak magyar szerzőket említve pl. Bence György, Kis János, Márkus György *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, a 70-es évek elején írt és betiltott műve vagy Kornai Jánostól *A szocialista rendszer*, de említhető a Bokros könyvéhez előszót író Bauer Tamás egykor úttörő munkája is a szocialista tervgazdaság tényleges működéséről stb.)

A szocializmus eszméje a 19. század második felétől szinte a 20. század végéig meghatározó szerepet játszott az emberiség történetében. Bár világrendként elbukott, a globalizáció, a kapitalista, piaci gazdasági rend, a képviseleti demokrácia visszasságai alapján, mindezt elutasítva él tovább a hit valamiféle szocializmus megvalósíthatóságáról. Az alcímben feltett kérdésekre adott válaszok, illetve indoklásaik mindkét említett aspektus alapján időszerűek. Érdekes és újdonságot jelenthet a könyv a szocializmus teóriájával szisztematikusan nem foglalkozók számára azért is, mert a szerző hangsúlyosan támaszkodik 20. század első felében született olyan művekre, amelyek akkor keletkeztek, amikor a szocialista rendszer sokak számára a kapitalizmus létező alternatívájának látszott. E munkák egy része teoretikus igénnyel és nem antikommunista érzelmekkel kívánta bizonyítani a szocialista idea meghatározó belső ellentmondásait, ha tetszik, a megvalósítható változat verseny-, így hosszabb távú életképtelenségét.

A kapitalizmus mai baloldali kritikusi leginkább államszocializmusként, olykor államkapitalizmusként emlegetik az egykori szocialista országok berendezkedését, ami kimondva-kimondatlanul mintegy annak jelzését szol-

gálja, hogy lehetséges volna másféle szocializmus is, leginkább az, amit a szocializmus elméletében termelők szabad társulásának neveztek. Bokros könyve nem tér ki külön erre a témára, de válasza a kérdésre, hogy lehetséges-e az elképzelt szocializmus, világossá teszi álláspontját: a termelők szabad társulására épülő szocialista berendezkedést megvalósíthatatlannak látja.

Az „államszocializmus” címke egyébként annyiban jogos, hogy az állam a létezett szocialista rendszerekben mindenre kiterjedő hatalommal rendelkezett. Azonban eufemizmus, mert a rendszer egyáltalán nem mellékes jellemzője volt a szabadságjogok kemény korlátozása, az antidemokratikus, vállaltan diktatórikus berendezkedés, ahol a hatalmat a proletariátus nevében, a belső működési rendjében is hierarchikusan, centralizáltan felépített párt gyakorolta. Ennek alapján szokás e rendszerekről pártállamként is beszélni.

Míg a kapitalizmus, a mai világtrend baloldali, szocialista kritikája sok ponton egybevág a hétköznapi tapasztalatokkal, a szocialista alternatíváról vallott elképzelések nem lépnek túl a Bokros-könyvben is tárgyalt, a szocialista idea megvalósíthatóságát cáfoló bizonyítékokon. Mert mi is a szocializmus? Első és nagyon átfogó megközelítésben az emberiség örök reménysége, hogy a tökéletlen, igazságtalan, gonosz világ helyett teremthető olyan, amely minden bűnt kiküszöböli. Hosszú évszázadokig ez csak a túlvilágon vagy a megváltó eljövetelel látszott lehetségesnek, de a szocializmus teoretikusai azt képviselték, hogy a kapitalizmus felszámolásával megvalósítható az a társadalom, amely megszünteti az elnyomást, elhozza az emberi szabadság kiteljesedését, az egyenjogúságot, egyúttal az emberi szükségleteket a legmagasabb szinten képes kielégíteni.

70

A könyv többször is idézi Schumpeter ismert bonmot-ját, miszerint az igazi szocializmus mindig az, amit a legjobban szeretünk. Ezt némileg módosítva fogalmazhatunk úgy is: az igazi szocializmus az, ami még nem volt, de hiszünk, hogy lehet. Bokros azt képviseli, a szocializmus az, ami valóban létezett. Az origó – mondja – a klasszikus sztálinizmus, az 1928 és 1958 közötti szovjet modell. Két tétellel indokolja ezt: egyrészt azzal, hogy ez állt legközelebb a szocialista teória klasszikusai által felrajzolt programhoz, másrészt, mert ez volt az összes megvalósított szocialista berendezkedés természetes kiindulópontja. Ehhez hozzátehetjük, amit könyve külön fejezetben bont ki: ha a szocialista gazdasági berendezkedésben működési nehézségek miatt reformok szükségessége merült fel, az a klasszikus modelltől távolodásként, az eredetileg elutasított piaci rendszer felé tett lépésként, visszavonulásként írható le.

Elemzését, az alcímben jelzett három kérdésre adott válaszait Bokros kiemelten őt, a 20. század közepén született műre építi. A szocializmus-hoz való viszonyukban az őt mű szerzője meglehetősen különbözik. Joseph Schumpeter nem volt a szocializmus híve, de a kapitalizmus visszaesszéi, elmentmondásai miatt hitte, hogy a rendszert felváltja a szocializmus. Polányi Károly radikálisan elutasította a kapitalizmust, elkötelezetten szocialista volt, de a szocialista ideál megvalósíthatóságában egyre inkább kételkedett.

Friedrich Hayek a szabadpiacra épülő gazdaság híveként és teoretikusként ismert. Barátja, Karl Popper is elutasította a marxi szocialista ideát, mindketten úgy látták, hogy az diktatórikus berendezkedéshez vezet, amely gazdasági hatékonyságában nem versenyképes a piaci mechanizmusokra épülő gazdasági rendszerrel. (Egy, a kettejük nézeteiről szóló műről l. *Mozgó Világ*, 2019. 6. szám.) Míg az említett négy szerző érdeklődésében a gazdaság működése kiemelt helyet foglalt el, az ötödik, Hannah Arendt azért fontos Bokros számára, mert a totalitárius rendszerekről vallott nézetével a szocialista berendezkedés, illetve a fasizmus, a nemzetiszocializmus közös vonásait tárta fel, az ő nyomdokain látja megvilágíthatónak, hogy egy eredendően humanista eszme, a szocializmus, hogyan vezetett embertelen, gyilkos diktatúrához.

A könyv meglehetősen részletességgel tárgyalja az 1917-es oroszországi bolsevik hatalomátvétel következményeit. Indokolja ezt nem csak önmagában az a tény, hogy ezzel teremtődött meg a létezett szocializmus, és – mint az jól ismert – jelentősége volt annak, hogy nem ott, ahol Marx számított rá. A születés pillanata azért is fontos, mert – mint Bokros hangsúlyozza – a szocializmus elképzelését más változatban más oroszországi pártok is képviselték, csak ezeket gyorsan felszámolták. A könyv itt tárgyalja a tekintélyes szocialista Karl Kautsky bolsevik diktatúrát bíráló, a demokratikus normákat számonkérő álláspontját, illetve a vele vitázó, pontosabban őt verbálisan megsemmisíteni szándékozó Lenin és Trockij írásait. Felvethető, talán érdemes lett volna itt, és nem csak a magyar olvasók miatt, kitérni Lukács György 1918-as, még a kommunistává válása előtti, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című művére. Ez ugyanis az egyik legtömörebb összefoglalása a kezdet kezdetén felismert, a szocializmus további sorsát meghatározó alternatívának.

Ha a demokrácia integráns része a szocializmusnak, akkor minden szocialistának súlyos erkölcsi kérdés a hatalomátvétel – írta Lukács. Mert vagy megragadják az alkalmat, és megszerzik a hatalmat, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára helyezkednek, vagy ragaszkodnak ahhoz, hogy az új világrendet a demokrácia eszközeivel valósítsák meg. Az első esetben az addigi osztályuralmak helyébe a proletariátusé kerül (pontosabb persze, ha utólag azt mondjuk: a proletariátusra hivatkozó diktatúra), ami a legkíméletlenebb osztályuralom lesz, „Belzebubbal üzve ki a Sátánt” – igaz, Lukács hite szerint ez az utolsó osztályuralom, hiszen ebből valósul meg idővel a szocializmus. A másik lehetőség, ha a szocialisták tudomásul veszik, hogy az emberiség többsége még nem akarja az új világrendet, megvárják, amíg az demokratikus úton születik meg. Mindkettő szörnyű bűnök és eltévnyedések lehetősége – írta. A második együttműködést jelent olyan osztályokkal és pártokkal, amelyek egyes közvetlen célokban egyetértenek a szociáldemokráciával, de a végcélban nem. Itt a veszély az, hogy a kerülő út öncélúvá válik – vagyis a szocialisták beérik a kapitalista rendszerben megszerezhető vívmányokkal. Az azonnali hatalommegragadás viszont azt a kérdést veti fel: lehet-e a jót rosszal, a szabadságot az elnyomás útján elérni. Az elsőnek említett út – ahogy Lukács ekkor látta – csak

emberfeletti lemondást, önfeláldozást kíván, de nem megoldhatatlan, míg a másik arra épül, hogy lehetséges az igazsághoz hazugság útján eljutni, a rosszból származhat jó.

Bokros kérdését, hogy elkerülhetetlen-e a szocializmus, egyebek között az indokolja, hogy a marxi szocialista tan szerint a társadalomfejlődés lényegében determinált, a kapitalizmust szükségszerűen váltja fel a magasabb rendűnek hitt szocializmus. A könyv válasza természetesen a nem, már-mint hogy – mint azt a 20. század bizonyítja – a szocializmus nem elkerülhetetlen. Ettől még – mint azt szintén bizonyítja a 20. század története – lehetséges, ha szocializmuson a létezett szocializmust értjük. Ugyanakkor a szocializmus a többség számára szinte sehol nem látszott kívánatosnak, és ma is ez a helyzet, hiszen a demokratikus berendezkedésű, kapitalista országok megteremtették, ha tetszik, a szocialista mozgalom és mások kivívták a szabadság és a jólét meghatározó jogait, utóbbit egyebek között éppen a hatékony gazdasági rend alapozta meg, míg a szocialista rendszer gazdasági teljesítménye versenyképtelennek mutatkozott, a szabadságjogok itt összehasonlíthatatlanul korlátozottabbak voltak.

Ami ma látható: a piaczgazdaság létezhet demokrácia, érdemi szabadságjogok nélkül is; demokrácia és szabadság ugyanakkor nincs piaczgazdaság nélkül; a szocialista eszme ma nem a kapitalizmus alternatív berendezkedésének operacionalizálható elképzelése, hanem a demokratikus, piaci rendszer humánusabbá tételének kritikai szempontja.

72

Urbán Ádám: Idős artisták (Eötvös Gábor)

Hónapló

Dalos György

Kisvilág a nagyvilágban

Jeruzsálem, Berlin, 2023. március–április

Valeria Is Getting Married, „Valéria férjhez megy” – Pesten nyilván ez lenne a címe Mihál (Michaela) Vinyik ukrán-izraeli rendező 2021–22-ben, még a háború előtt elkészült filmjének, amelyet a jeruzsálemi Kinemathekben láttunk A.-val. A cím így pontatlan lenne, mert az orosz nyelvű ige „vühógyit” és nem „vüjgyet”, nem befejezett, hanem folyamatos igealak, Valéria legfőbb próbál férjhez menni. Nővére, Krisztina már hét éve megcsinálta a szerencsését: interneten sikerült izraeli társra találnia, s így elhagyhatta Ukrajnát. Tartós és a jelek szerint jó kapcsolatban él eszeválasztottjával, aki maga is részt vesz a különös bizniszben: facér izraeli férfiaknak fiatal ukrainai lányokat közvetít házasság céljából. Csakhogy itt a bökkenő: feleségjelöltünk nem beszél ivritül, töri az angolt, a leendő férj pedig ukránul és oroszul nem tud. Valéria és a kiszemelt vőlegény között Krisztina tolmácsol, ám a terv egészen banális okból zátonyra fut: a lánynak nem tetszik a derék, nála kicsit idősebb férfi, kikoszarazza, és visszarepül Ukrajnába.

Ez a szerény költségvetéssel készült, gyakorlatilag egy panellakásban leforgatott 70 perces filmdráma visszaadja Izrael Állam egyik sajátos gondját. A cionista bevándorlási politika legerősebben a cári birodalomból csábította a Közel-Keletre a pogromoktól rettegő zsidókat, s adott ezzel erősen szláv jelleget Palesztinának. A hatvanas-hetvenes évektől a Szovjetunió lett az alija (= „feljövétel”) fő forrásvidéke, a „történelmi haza”, amelynek földjét, mint Viszockij énekelte némi túlzással, „harmadrészen volt népünk lakja már” – számuk a hetvenes évek elejétől 1986-ig elérte a 160 ezer főt. A peresztrojkával beköszöntő utazási szabadság és a SZU összeomlása azután robbanásszerűen megnövelte a bevándorlók tömegét, ma már 1,2 millióan lehetnek. Csakhogy míg az első nemzedék még szovjet földet hozott be cipője talpán, addig azok, akik mostanság szállnak le a lodi repülőtéren, a széthullott birodalom és a háború nehéz levegőjét cipelik lelki poggyászukban.

Az óhaza – az Oroszországi Föderáció – nem szűnik törődni gyermekeivel. Szinte minden orosz újság tartalmaz Moszkvában szerkesztett kormánypárti betélapokat: az egykori hivatalos ifjúsági napilap, a *Komszomolszkaja Pravda* privatizált és bulvárosított változatát, valamint a hetenként megjelenő *Argumenti i Fakti* friss számait. A mindenütt fogható Planyéta, az orosz állami tévé, putyini vonalon mozog: reklámok szabdalta szappanoperákat kínál szerelmi háromszögekkel és mondvacsinált kórházi konfliktusokkal, az édesbús záróképekre pedig az *Este Vlagyimir Szolovjovval* következik – a moderátor vele egyetértőkkel imitál estéről estére „vitát”, kimerítve a sovinsizta uszítás

teljes retorikai készletét. A nyolcvanas években kijöttek leszármazottai feltehetően már nem ezt nézik, hanem az izraeli műsorokat, míg az új bevándorlók csak oroszul értenek – eszik, nem eszik, a Planyétát kapják. Hasonló nyelvi magányban ukránok is szenvednek. A Harmónia kultúrotthonban Odesszából, Harkovból, Bucsából menekült művészek grafikai kiállításán fiatalok ülnek körül egy hosszúkás asztalt – épp ivrit nyelvórájukat tartják. Ők viszont oroszul vonakodnak megszólalni, igaz, amikor megtudják, hogy Magyarországról jöttünk, megenyhülnek: „Maguknak szabad.” A kisvilág átveszi a nagyvilág törésvonalát.

*

David Pressman amerikai nagykövet „széderestéjével” talán számára is meglepő mértékben zaklatta fel a kedélyeket. Röviden, mert a média már agyonírta a dolgot: a nevezetes alkalomra a diplomata több más vendég között meghívta Gyöngyösi Mártont, a Jobbik elnökét és Heisler Andrást, a Mazsihisz elnökét, s az utóbbit nem értesítette előre az előbbi jöveteléről, hanem kétfelől maga mellé, egymással szembe ültette őket. Ez lehetett volna akár protokollhiba is, de nem az volt, hanem tudatos eljárás: Washington legmagasabb magyarországi képviselője a békéltetés céljából hozta össze a botrányos Izrael-ellenes és antiszemita kijelentéséről híressé vált, majd ez ügyben bocsánatot kérő politikust s a magyar zsidóság legtekintélyesebb szervezetének vezetőjét. Jó szándékát és jóhiszeműségét nem vonom kétségbe, de a történetek alapján attól tartok, hogy nem érti Magyarországot. Az is erre vall, hogy már a botrány kitörése után „csodálatos estének” nevezte az összejövetelt, pedig elég lett volna, ha megnézi a róla készült fényképeket. A két érintett véletlenül sem néz egymásra, vakuvillanáskor a többi jelenlévő is inkább az étlapba mélyed, vagy maga elé mered – mindenki tisztában van a helyzet kínosságával. Gondolom, Pressman is érezte a feszültséget – nem véletlen, hogy egyetlen közös fotó sem készült a kibékítendő felekről.

74

A széder a zsidó hagyományban nem diplomatavacSORa, hanem családi-as örömnépe az egyiptomi rabságból való kiszabadulás tiszteletére. Ilyenkor a családon kívül egy-két vendéget is meghívhatnak, sőt, illik is vendéglátni egy szegény embert, akár a steti utcájáról is. Jómagam gyerekkori széderestjeimet a Zsidó Fiúárvaházban ültem meg, ahol több mint százan voltunk a kultúrteremben, gyerekek és felnőttek, s a vacsorát, a rituális előételek sorozatától a főételekig Hochberger rabbi és Balla tanár úr vezette le. Amíg ők nem engedték meg, egy falatot sem volt szabad a szánkhoz venni. Ezzel szemben ihattunk a gyerekeknek is kijáró, bár erősen felvizezett borból. Minden fogást ima előzött meg – ezért volt „széder”, héberül „rend”, szertartás, amelynek vallási jellegéhez nem férhetett kétség. Hogyan juthatott tehát a nagykövet – maga is gyakorló zsidó – arra az ötletre, hogy ez alkalomból meghívja a képzelhetően legalkalmatlanabb, nem kóser politikai szereplőt?

Gyöngyösinek nem volt sok veszítenivalója, talán azért, mert még az antiszemitizmusa sem igazi, nem indulat van mögötte, mint mondjuk anno Csurgánál, hanem számítás, akárcsak a Jobbikot alapító Vona Gáborban, aki annak idején szintén lefutotta a maga köreit a náci beszédtől a zsinagógálatogatásig – igaz, ő az ellenlábás zsidó hitközségtől kért és kapott feloldozást. Az amerikai nagykövetet talán a washingtoni külügy fogja óvatosabb vacso-

rarendezésekre inteni, de nem valószínű, hogy megválnának kulcsemberek-től, aki néhány nap múlva be fogja jelenteni, hogy az „oroszbanknak” nincs helye Magyarországon. Nyert továbbá az ügyön a Fidesz, amelynek már 2012-ben is kapóra jött Gyöngyösi fellépése – még egy kvázi antifasiszta tüntetést is kanyarítottak belőle. Ilyen szélsőség mellett könnyebb volt mérsékeltnek látszani és egyben melegengetni az illiberalizmus zászlaját. Igazi vesztese ennek a dolognak Heisler és rajta keresztül a Mazsihisz, amely májusban tartja hihetőleg őrsváltással járó tisztújító közgyűlését.

Leginkább, bevallom, azt szerettem volna, ha Heisler, megpillantva az egyetértése nélkül reá tukmált asztaltársat, sarkon fordul, és faképnél hagyja a megalázó ceremóniát – kezdjen csak David Pressman az általa teremtett széderi renddel, amit tud és akar. Nem így történt, és emiatt a Mazsihisz-elnököt saját táborán belül is hibáztatják, külső támogatásra pedig nem számíthat. A kormánnyal való viszonya Szabadság téri emlékmű óta, amely ellen tiltakozva a Mazsihisz kiszállt a holokausztévből, eléggé feszült. Még feszültebbé vált, amikor felemelte szavát a Sorost kifigurázó óriásplakátok ellen. Ugyanakkor a hivatalos Izrael Soros ügyében egy platformon áll a magyar kormánnyal, mert a milliárdos palesztin szervezeteket is támogat. És akkor itt van még az Orbán–Netanjahu-férfinaradás! Egyszóval beszorított kis hitközség a Mazsihisz, öregedő tagsággal, társadalmi zárványt alkotó felekezeti zsidósággal és belső súrlódásokkal, a háborús hírek sújtotta Kelet-Európában, s a gyűlöletkultúra által elárasztott magyar közéletben. A kisvilág nem veheti fel a kesztyűt a nagyvilággal szemben.

*

Lakásom különböző pontjain tucatnyi szájmascot szedtem össze, köztük két vadonatújat és több használtat. Akad közöttük sima, ajakra illeszthető, és csúcsos, külön orrvédővel, színben pedig fehér, kék és fekete. Legtöbbhöz úgy jutottam, hogy az előzőt otthon felejtve orvosi rendelőkben, nagyobb üzletekben, gyógyszertárakban ad hoc szereztem be. A világjárvány harmadik esztendejében az üzletekben csökkent a maszk árfolyama, van, ahol egy eurót kóstál, s van, ahol ingyen adják, viselése a legtöbb helyen nem kötelező. A sajtóból kissé borzongva értesültem arról, hogy a hivatalos készletekből 17 milliót, mint lejárt szavatosságút, elégettek – ahelyett, mondják a bírálók, hogy a harmadik világnak ajándékozták volna, ahol még így is hasznosak lehetnének. A koronavírus, biztatnak, Európában lecsengett.

Már-már nosztalgikusan visszanezve egy korszaktól veszünk búcsút. A szájmascotbiznisz valóságos viseleti kultúrát hozott létre: lehetett kapni külön férfi-, női és gyermekálarcot, vidámat, pepitát, télapósat, nemzeti színűt, névre szólót, ötven darabos zárt csomagolásút és alkalmit. Persze nem csupán a köznépeknek szánt csóró, mosható vagy eldobható változatok kerültek piacra, hanem igazi, dizájnos luxustermékek is: a Siriano „kristálymaszkja” potom 535, a Vuittoné 970 dollárba, a Jacob & Co „gyémántmaszkja” 250 ezer, az Yvel Covid–19 pedig másfél millió dollárba kerül – igaz, 18 karátos aranyból, 3600 fehér és fekete gyémánttal kirakva. Ezek az árak megérdemelnék, hogy utólag felvétessenek Ráth-Végh István *Az emberi bu-taság története* című klasszikus kuriózumgyűjteményébe.

Bús donna barna balkonon

Európának három igazán jelentős zarándokhelye van, a portugáliai Fatima, a franciaországi Lourdes és a spanyolországi Santiago de Compostela. Úgy helyezkednek el, mint egy egyenlő szárú háromszög csúcsai: középen Santiago de Compostela, a két egyelő szár végein pedig jobbra Lourdes, balra Fatima. A Jakab apostolról, Spanyolország védőszentjéről elnevezett Santiago de Compostelában, amely az El Camino zarándokút végpontja (ha csak nem dönt úgy az ember, hogy elballag egészen a tengerig), erősen leegyszerűsítve a bűnbocsánatért szokás imádkozni. Lourdes-ban a gyógyulásért, Fatimában pedig a békéért; többek között azért is – a fatimai jelenések és az azokon a Szűzanya által a portugál pásztorlányoknak átadott ún. fatimai titkok ismeretében –, hogy Oroszország térjen meg, és ne borítsa lángba a világot. Az 1917-es jelenések után az ifjú pásztorok a titkot csak az akkori pápával osztották meg, a mindenkori katolikus egyházfők pedig évtizedeken át megtartották maguknak – végül csak II. János Pál hozta nyilvánosságra.

76

Malaga mindhárom kegyhelytől meglehetősen messze fekszik, de földrajzilag a legközelebb mégiscsak Fatima van a három közül – nagyjából annyira, mint ha Budapestről elautóznánk az Adriáig. Talán ez a magyarázata, talán más, de Malagában Fatimának saját utcája van – olyan központi fekvésű, mint Pesten a Belgrád rakpart – a sokszor éveken át száraz időszakos folyó, a Guadalmedina medre mellett. A saját utcában pedig saját templom Nuestra Señora de Fátima (Fatimai Miasszonyunk) néven. Ez a sokszor egymással összefonódó portugál és spanyol történelem viszontagságai fényében legalább akkora valami, mintha a magyar fővárosban egy Bukarest-környéki román zarándokközpontnak lenne kultusza, de hát a katolicizmus látott már nagyobb csodákat is.

A Nuestra Señora de Fátimába jellemzően nyugdíjasok járnak: a modern templom ablakain besüt a nap, a padsorok hézagosak, mise közben gyakran megszólalnak a bekapcsolva felejtett telefonok – jó hangosan, mert abban az életkorban sokszor a memória és a hallás is tompul már. Jobbra elől, közel a szentélyhez elnéző mosolyú, kőutánezatból készült szobor(utánezat) figyel a táskájukban a mobil után kotorászó idős nénik és bácsik igyekezetét: a már említett II. János Pál az, akinek egész alakos, három dimenziós képmását Kínában fröccsöntötték műanyagból egy interneten elküldött fotó nyomán. A Nuestra Señora de Fátima modern parókia: kántor és orgona nincs, helyette a pap távkapcsolóval indítja és állítja le a zenés kórusműveket játszó hifitornyot a mise megfelelő pontjain, és fel is hangosítja ugyanígy, ha el kell nyomni a telefoncsörgést. A spanyol katolikus egyház halad a korrallal, és – bár ez a Fatima templom közönségének korösszetételén nem feltétlenül látszik – nem is fog kihalni egy darabig. Tavaly húsvétkor az újságok bánatosan emlékeztek meg róla, hogy (bizonyára a Covid miatt) csak egymillióan vettek részt a Santa

Semanának, azaz szent hétnek nevezett nagyheti körmenetfolyamon – idén elégedetten állapíthatják meg, hogy több mint 1,3 milliónyian voltak, ami már egész közel van a hagyományos 1,5 milliós számhoz. Mint egy korábbi naplóbejegyzésben kitértünk rá, Malagának 500 ezer körüli állandó lakosa van, ehhez érdemes viszonyítani az 1,3 milliós nézősereget. Maga a körmenet pedig minden túlzás nélkül páratlan: a város régi templomainak sok száz éves, fából faragott szoborcsoportjait, Jézus-, Mária- és keresztrefeszítés-szobrokat hordoznak keresztül a városon az egy-egy városrészhez kötődő, egyforma ruhába öltözött, harangszóra egyszerre lépő „testvériségek”; némelyik szoborcipelő csoportnak háromszáznál is több tagja van, három, négy vagy öt sorban állnak, a vállukon gerendák, a gerendákon pedig a trón, vagyis a templomból átmenetileg kiköltöztetett, díszes emelvényre ültetett szobor. Előttük kereszteteket, gyertyákat, kandelábereket, füstölőket cipelő sereg halad, mögöttük hatvan-száz fős fúvószenekar. Mindez hat napon keresztül, késő délutántól az éjszaka közepéig, megállíthatatlanul. A levegőben gyertya- és tömjénfüst száll, fekete kámszákat és fehér karingeket libbent a szél. A látvány nappal is borzongató, éjjel meg, amikor csak az ezernyi gyertyaláng meg a füstölők parazsa világít, és a történelmi városmag háttére előtt, kanyargós utcákon, pálmafás tereken keresztül vonul a valószínűtlen menet... egészen pazar.

Az élet azonban nem csak ünnepnapokból áll. Most tudtuk meg – a rossz hírt sosem késő megtudni –, természetesen hozzánk hasonló jövevényektől, mert a spanyolokat nem izgatja különösebben: halálos mérgű állatok között élünk. A kígyót más ismertük, arról is hallottunk, hogy a skorpió nem számít ritkaságnak, de van egy invazív, hatalmasra növő darázsfaj is, amelynek a csípését nehéz túlélni. Ezenkívül egy viszonylag közönséges pók és egy kifejezetten gyakori hernyó számít még veszélyesnek. Az utóbbin egy kissé meglepődtünk, mert sosem hallottunk még róla, miközben látni már minden bizonytalán láttuk. Az egyik helyi fenyőn az otthona, olyasféle fészket épít a fenyőfa csúcsa közelében, mint a függőcinege (szürke színű, férfikölnyi posztókucsma, egyetlen bejárattal), és arról lehet felismerni, hogy amikor lejön a fáról, „vonatozik”, vagyis a hernyók láncba állnak, mindegyik az előtte levő farába kapaszkodik, és úgy haladnak a földön. Hozzájuk nyúlni tilos: a testükből kiálló sörték olyan méreganyagot tartalmaznak, amelytől egy kutya pillanatok alatt felfordul, és állítólag az embernek is csak akkor nem lesz nagyobb baja, ha azonnal orvosi segítséget kap.

A történethez tartozik, hogy az ablakunkon kinézve pontosan három ilyen fészket látok 60 méteres távolságon belül. Eddig azt hittem, hogy valami számomra ismeretlen madár lakik bennük, de most már sokkal nagyobb tisztelettel figyelem. A gyilkos hernyókaravánnal még nem találkoztam; addig is jobb híján azon töprengök, hogy mi célt szolgálhat a fészkek – az egyik elmélet szerint a szélviharok elől bújnak el bennük a hernyók.

A nagyon erős szél Dél-Spanyolországban olyasmi, mint nálunk áprilisban a hajnali fagy: senki nem lepődik meg rajta. Andalúziában az időjárás próbára tesz, és a fényekhez számunkra szokatlan hangulatok társulnak. A reggeli nap átsüt a fák kopasz ágai között; az ég halványkék, a tenger kékesszürke, és a földön lehullott leveleket sodor a szél. Az érzet határozottan őszi (emlékezte-

tőül: itt csak nyár van, meg ősz, ezek tehát az őszi évszak utolsó és a nyár első pillanatai). Platánok, nyárfák, japán akácok – amit nálunk amerikai akácoknak is neveznek –, meg egy speciális selyemakác fajta: ezek alkotják a lombhullató populáció zömét. De az a kifejezés, hogy lombhullató, a szubtrópusi klímán mást jelent: a fák a téli hónapok alatt végig megőrzik a lombdíszüket, és csak mostanában engedik el, amikor az ágak végein már arasznyi az új hajtások.

Egyszerűen lehullott lombban gázolunk, miközben fürtökben virágzik a leander, és lassan beérik a mandula. Hogy mit csinál éppen a növényzet, illetve általában a természet, annak a spanyol ember számára sokkal nagyobb a jelentősége, mint amit mi megszoktunk. Az árnyék itt ugyanolyan életfeltétel, mint otthon a vastag, szigetelt fal. A fákat úgy ültetik, hogy nyáron árnyékot adjanak, a leghidegebb időszakban viszont a lehető legkevesébb álljanak a fény útjába – mivel a nap járása évszakonként változik, ez némi körültekintéssel megoldható. És hasonló a magyarázata annak is, amit első pillantásra teljes építészeti káosznak látunk: az ötletszerűnek tűnő ki- és beugróknak, zegzugoknak, tornyocskáknak, vakudvaroknak. Ezek nagyon is tudatosan épülnek, azzal a céllal, hogy ne alakulhassanak ki nagy, egybefüggő átmelegedő falfelületek; hogy a külső falazat egy része mindig árnyékban legyen: innen szellőztetik a lakás többi részét.

A mai és az ötszáz vagy ezer évvel ezelőtti spanyol építészetnek van néhány közös vonása. A színek: fehér, vajsárga, homokszínű, esetleg téglavörös. A kis lejtésű gerendázathoz habarccsal hozzáragasztott cseréptetők (amelyeket enélkül évente kétszer-háromszor leszedne a szél). És a sakktáblaszerűen áttört falak. Számtalanszor előfordul, hogy egy újonnan épült, igényes társasház az utca felé csak ezt a téglarácsos arcát mutatja. Vagy a legalsó szint üres, és ilyen áttört falak határolják. Vagy van egy lépcsőházra emlékeztető, de lépcső nélküli akna, amelynek a külső fala egymást csak hézagosan átfedő téglákból van kirakva. Nem mindig szép, de felülmúlhatatlanul praktikus: ezek ősi klímaberendezések, amelyeknek a technikáját talán még a móraktól tanulták el a spanyolok. Bent, a téglarács túloldalán mindig árnyék és hűvös van, és mindig mozog a levegő, mert ha felmelegszik, felfelé száll, és húzza magával lentről a hideget. Ilyesmiről szól a fizikaórán tanult általános gáztörvény: ha nő a hőmérséklet, csökken a sűrűség, és a gáz emelkedni kezd, amit a mórok vagy tudtak, vagy nem, de a gyakorlatban biztosan alkalmazták.

Az előbbieket miatt Andalúziában – Babits Mihály iránti minden tiszteletünk ellenére – nincsenek barna balkonok, mivel a barna színt egyáltalán nem használják. És nincsenek bús donnák sem: lehetséges, hogy a spanyol nők is búslakodnak néha, de otthon, a négy fal között – nyilvános helyen nem szomorkodnak (még a balkonon sem). S ha már az olvasmányélményeknél tartunk, az a fajta tragikus emelkedettség is hiányzik belőlük, amit a Hemingway-könyvek női hőseiben megismertünk. Amennyiben a nemzetkarakter egy létező valami, amit majd egyszer bizonyára eldönt a tudomány, akkor az andalúzoké mindenképpen derűs, nyugodt, kiegyensúlyozott és kevésbé szenvedélyes, vagy legalábbis ezt a képet mutatják a külvilág felé.

Itt Benalmadenában legalább felerészben idegen, északról ideszármazott népeiség között élünk, de a spanyol derű rájuk, sőt időlegesen ránk is átragad.

A dolog ugyanakkor meglehetősen időjárásfüggő. Ami a spanyolokat még a növényeknél is jobban érdekli – mi pedig ebben is követjük őket –, az az időjárás. Az április itt is szeszélyes. Előfordul, hogy éjjel öt fokra hűl a levegő, de az is, hogy nem megy 25 fok alá. Nappal közelíti a 30 fokot, aztán bejön a tengerről, Afrika felől a köd, és miközben szikrázik a napsütés, a ház tenger felőli oldalán, amit a ködfelhő elborít, már csak 12 fok van. Éjjel szagatja a pálmák levelét a vihar, de mire felkel a nap, teljesen eláll a szél, és tükörsima a tenger. Vagy ellenkezőleg: délután alig fújdogál, de látjuk, hogy a szomszédok szorgosan szedik befelé a székeket, asztalokat és napernyőket az erkélyekről, és éjszaka olyan orkán kerekedik, ami utána négy napig el sem áll. A szélcsend legfeljebb órákig tart, az eső viszont olykor egy hétig is; igaz, utoljára januárban esett. A hosszú eső és a hosszú szél pedig fejfájást hoz, és némi mogorvaságot – de az utóbbit csak spanyol kivitelben, azaz valahogy úgy, hogy a mosoly nem fülíg ér, csak az arc közepéig.

Az igazi nyár már csak karnyújtásnyira van, lassan az árak is elindulnak fölfelé. Mármost a szobaárak, mert amúgy továbbra sincs infláció, az olyan tavaszi gyümölcsök pedig, mint az eper, hétről hétre olcsóbbak. Ahogy a benalmadenai vasútállomás két öreg fügefáját elnéztük, heteken belül elkezdődik a fügeszezon, akkor pedig ingyen is jóllakhatunk, mert a fügenövény úgy nő az andalúz dombokon, mint odahaza a bodza. És ugyanez igaz a tengerparti sziklákra felfutó félvad szőlőbokrokra is: szem még nincs rajtuk, de roskadoznak a fürtöktől, és bármi történjék is, elfagyni biztosan nem fognak. A maga nemében ez is csoda: az időjárás már-már sivatagi, a természet mégis jóllakítja azt, aki kevéssel beéri.

Mi Magyarországról érkeztünk, nem vagyunk telhetetlenek. Azért jöttünk, amiért a spanyolok Fatimába, vagy legalább a Fatima sugárúti templomba mennek: a békéért.

Parászka Boróka

Medvék, Kölcseyk

Amerikai katonanő ül a padon, fáradt. Terepszínű ruhája, bakancsa poros. Valahonnan terepgyakorlatról, valamilyen katonai munkáról csöppent ide. De környezete nem gyanakszik, nem figyel rá. Nem ismerik fel. A két lábra emelkedett medve mellett üldögél. A medve vicsorít, mancsait fenyegetően a magasba tartja. De rá sem figyelnek. Legalább negyven éve áll itt kitömvé, foszló bundával. Vagy ez a medve, vagy egy másik, errefelé a szovétai látványosság generációk óta hozzátartozik a környezethez. Ha egy kitömmött medve szétfoszlik, másikat tömnek helyette. A tó partján a gyerekek, az apák talán még a nagyapák is fényképezkedtek vele. A katonanő körül moldvai románt, orosz vagy ukránt beszélő turisták. Szeretik a sós tavat, a környezetet a Moldova felől ide látogatók. Békeidőben is népszerű volt

a Kárpátokon túlról érkezők számára ez az első turistaközpont. Hát még most, háborús időkben. Itt tényleg meg lehet nyugodni. A szláv akcentus mellett hallható még alföldi, Dunán és Tiszán túli magyar dialektus, pesti affektálás is. Nagyon sok errefelé a magyarországi befektetés, vállalkozás. A kormányhoz, pénzesebb magyarországi önkormányzatokhoz hű alkalmazottakat ide szokták küldeni jutalomutazásra. Itt vannak még a székelyek. Azt gondolják, ők vannak itt igazán, a többiek átmeneti jelenségként bukkannak fel. Kivéve a fotózni való medvét, ami örök.

Világok találkoznak itt. A magyar vendégek számára ez még majdnem Magyarország, a moldovaiak számára Románia természeti ajándékokban, fájós ízületeket gyógyító termásvízben gazdag egzotikus csücske. A katonanőnek valószínűleg fogalma sincs arról, hol van, és nem is érdekli különösebben. Valahol Európa kopottabbik felén bukkant fel kiküldetésben. Volt már ennél sokkal rosszabb, és lesz is. A székelyeknek meg ez Székelyföld. Kürtőskalács, újabban rovásírás, krumpliültetés, -szedés, favágás.

A pillanatkép hamar szertefoszlik. Az üdülőjegyek lejárnak – a moldvaiaknak és a magyarországiaknak egyaránt. Mindenki úgy utazik haza, mint akinek semmi köze a másikhoz, nem is egy világon élnek. Közös világuk nem is közös, csak kénytelen, kedvtelen és főleg észrevétlen osztoznak rajta. Az amerikai katonanőért megérkezik a katonai jármű.

A székelyek maradnak, nem bánják a jövés-menést, jobb is, ha minden látogató továbbáll, csak pénzt hagyjon itt.

80

Marad a tó is, a tó körül a hegyek, a hegyek felett nehéz felhők. És mindaz, ami a hegyek között, a felhők alatt megkerülhetetlen. Amire senki se figyel. Most még. Sem a moldávok, sem a magyarok, sem a székelyek. Az amerikai is csak annyira, amennyire muszáj, hivatali kötelességből.

Van itt a közelben egy nagy katonai bázis. Az afganisztáni háború alatt innen indult a romániai (és a Romániában állomásozó amerikai) kontingens bevetésre. Van még itt katonai reptér, lőszerraktárak. Gyakorlótér. Békés tájba simuló, bármikor bevetésre kész háborús arzenál.

Távolabb pedig, ahova a szovétai idill beékelődik, már a táj sem békés: ott az oroszok által megtámadott Ukrajna, Moldova, amely nyögi a szomszédháború terheit. Ott van az oroszokkal barátkozó Magyarország. És itt van ez a vendégszerető arcát mutató Románia, ahol az emberek – ukránok, moldávok, magyarok – úgy találkozhatnak, hogy nem vesznek tudomást egymásról. Úgy tehetnek, mintha bármikor utazási utalvánnyal kiváltható és zsebre tehető lenne a nyugalom, pihenés. Kinek-kinek érdemei, vagyona leginkább szolgálatkészsége szerint.

Bármikor fordulhat a kocka. Kiderülhet, hogy mit rejtenek a gondosan eltakart katonai bázisok, farkasszemet nézhetnek egymással az Oroszországot támadók és a támogatók. Ez a látszólagos béke bármikor semmivé lehet. Az emberek pedig, akik olyan önfeledt közönnyel engedik át magukat a nemtudásnak, a másik nem ismeretének, többé már nem engedhetik meg maguknak, hogy elmenjenek egymás mellett. Láthatóvá válnak az utóbbi időben politikai akarattal, szívós munkával nap mint nap megerősített frontvonalak.

Miért van az, hogy az erdélyiek nem tiltakoznak a magyarországi pedagógusok elnyomása, megalázása ellen? Ezt kérdi Erdélyből Magyarországra áttelepült barátom. A hozzá hasonlók, akiknek még vannak távoli emlékeik, kötődéseik, türelmetlenek és csalódottak. Várnák a szolidaritás, a tiltakozás gesztusait Erdélyből. Valami ellenállást, ami segít, és amire büszkék lehetnének.

Nem fog jönni.

Ilyenek az erdélyiek – panaszkodik erdélyi barátom. Gyávák, megalkuvók. Fűrkészem az arcát: ilyenkor vajon mi lesz a saját kötődéseivel? Kevésbé érzi magát erdélyinek? Ő a kivétel, aki erősíti a szabályt? Mit gondol, hol áll? Mit lát és mit nem lát maga körül?

Körülbelül annyit, mint a szovátai molyrágta medve mellett fagyizók. Mindannyiunknak az a szédült, üres, vak realitásvesztés van a fejében. Az erdélyiek nem nagyon tudják, hogy megy Pesten a diákok és tanárok által vívott kordonbontás. Honnan tudnák? A közmédiából, a propagandamédiából legfennebb arról értesülnek, hogy néhány önző bajkeverő csinálja a balhét. Azok, akik elmondhatnák, mi van, hogy ami történik (és nem látható a sajtóban) az nem bajkeverés, nem balhé – ők a maguk bajával vannak elfoglalva. Nincs sem idejük, sem kedvük a magyarázkodásra. Különösen nem akarnak magyarázkodni az erdélyieknek, akiket nem ismernek már, és akikről nem tudnak semmit. Erdélyben nincs hír a magyarországi diák- és tanártüntetésekről, sztrájkjéről. Magyarországon nincs hír arról, milyen ideológiai, politikai harc megy a romániai oktatás körül. Milyen mindennapi küzdelem nem engedni az ortodox egyházat rátelepedni az oktatási rendszerre, meggyőzni az iskolaelhagyók tömegeit és a szülőket: érdemes végigjárni azokat az osztályokat, amelyeket a törvény csak elvileg tesz kötelezővé. Ha mégis lennének hírek, és meglenne valamilyen közös tudás, vajon mi történne? Kolozsváron tényleg felvonulnának a helyi magyarok a debreceni, pécsi tanárokért, diákokért? És ha Kolozsváron felvonulnának, mit szólna hozzá a budapesti hatalom? És mit reagálna rá a román többségű Kolozsvár? Ott tüntetnének a Mátyás-szobor körül az erdélyi magyarok a magyar kormány magyarországi elnyomása ellen. Vajon ki milyen üzenetet értene meg ebből? Elképzelhető-e, hogy a román ortodox indoktrináció ellen magyarországi nem ortodox magyarok tiltakozzanak szolidárisan a romániaiak mellett? És vajon mit váltana ki ez a tiltakozás a hithű, nemzetileg utolsó leheletükig elkötelezett ortodoxokból?

Szűk a tér, amiben élünk, össze vagyunk zárva, egymás előtt zajlanak a mindennapjaink, egymás előtt lepleződünk le. Mégis elképzelhetetlenek ezek a kölcsönös gesztusok, elképzelhetetlen ez a felelősségvállalás. Tulajdonképpen nyelv sincs hozzá. És legfőképpen elképzelhetetlen, hogy bármilyen hatalom – amely ezt a szűk teret be- és átrendezi – bármilyen belátásra jutna Kelet-Közép-Európában.

Nagyjából egy időben azzal, hogy az amerikai katonanő lehuppant a szovátai tópartján a padra, Novák Katalin Nagykárolyban járt Kölcsey-szobrot avatni. A szobor sokkal, de sokkal jobban sikerült, mint a szovátai medve. Például molyok által nem megrágható anyagból készült. A magyar

köztársasági elnök beszédet mondott a magyaroknak. Elsősorban azoknak a magyaroknak, akik nem voltak jelen, akik csak a híradóból értesülhetnek a nagykárolyi látogatásáról, mint magyarországi választók. Novák Katalin beszéde belefért a híradóba, ellentétben a pedagógustüntetések valódi eseményeivel. Persze hogy a távollévőkhöz beszélt az elnöknő, tőlük érkezett a voks, amely az őt hivatalba segítő kormányt megválasztotta. A körülötte álló és őt ünneplő magyarok számára nem volt mondanivalója. Talán nem vette észre őket. Sok évtizednyi tudás, jelenlét kellene ahhoz, hogy az ember megértse, miért mennek ki Nagykovácsiban Kölcsey-szobrot ünnepelni az emberek, miféle örömök, félelmek gyűltek fel a román–magyar határon, hogy miért váltak a szobrok, a szimbolikus térfoglalás az öröm és a biztonság utolsó forrásaivá. De ki és miért figyelne milderre? A szélek szélén? Még akkor is, ha ez a határszél épp a román–magyar–ukrán határ széle, és most a háború terhe fokozottan érezhető itt is. A Novákot ünneplő magyarok nem bántódtak meg. Megszokták, hogy úgy beszélnek nekik, hogy közben nem szólnak hozzájuk. Az épp arra látogató politikus elbeszél a fejük felett. Mindegy is, hogy mit. Lehessen felvenni az ünneplő ruhát, elénekelni az ünnepi éneket – mindegy, hogy mi az –, lehessen egy kicsit érezni valami ünnepnapot ebben a határ menti, végtelen szürkeségben. Aztán mindenki megy a dolgára, a szobor itt marad. Lehet mellette családi fotókat készíteni.

Tényleg mindegy volt, hogy épp Kölcsey adott ürügyet az ünneplésre. Ez abból derült ki, hogy a szoboravató köztársasági elnök ünnepi beszédében szokás és reflex szerint a liberalizmust ostromozta a liberális Kölcsey szobrának árnyékában

82

A helyi, de különösen a távolabbi vidékekről szoboravatásra buszoztatott románok számára is mindegy volt, minek örültek, mit ünnepeltek a magyarok. A hivatalból ideküldött románok tiltakoztak. Bárkit is ábrázol a szobor, számukra nem elfogadható. Elsősorban azért, mert a magyar köztársasági elnök látogatása ellen szervezett tüntetés irányítói, a román szélsőjobbosok azt az utasítást adták, hogy a felvonulók legyenek felháborodva. Tájainkon legszentebb erény a lojalitás, aki jót akar magának, az ilyenkor felháborodik. Különben is az a szobor magyar, tehát nem lehet jó. A nacionalizmus reflex.

Novák Katalinnak is nagyon jó volt a tiltakozás, a liberális múltjától egy mozdulattal megfosztott Kölcsey is. Ő is megvédte a hazát, a nemzetet. Mindezt, amit védeni jó, és amiért voks jár. A híradóban hosszú vágásokkal bekerült a csetepaté, ennek a híradószerkesztők örültek leginkább. Bár már rég szigorú előírások szerint gyártják a mirelit propagandavideókat, azéért ők is szeretik, ha a megszokott képsorok nyomokban némi életet tartalmaznak. Mondjuk egy kis román–magyar csetepatét.

Minden elhalkul végül. Környékünkön maradnak a fáradhatatlanul rozsdásodó szobrok, a molyok előtt kapituláló kitömött állatok. Egyre megy. És addig jó, amíg árnyékukban fényképezkedni lehet, emlékezni nem muszáj. Békénk záloga a felejtés.

Megállt az idő

Lehet, hogy az utókor nem győz majd csodálkozni azon, hogy miért folytatnak szinte permanens háborút a többpárti választásokon győztesként kikerülő pártok a rendszerváltás egyik fontos motorját képviselő független média ellen. Szerbiában egyedül Zoran Đinđić miniszterelnökségének rövid ideje számít kivételnek. Jelenleg eddig soha nem látott intenzitással küzd a szerb kormány a független sajtó ellen, úgyhogy Ana Brnabić kormányfő a Pink nevű televízióban szinte naponként ostorozza az „ármánykodó” független sajtót, amelyet legutóbb brutális fasizmusnak nevezett. A reality show műsorairól elhíresült tévéstúdió egyébként az elmúlt harminc évben kormánypártiságáról volt híres. Milošević idején harcias Milošević-párti volt, Đinđić miniszterelnöksége idején hirtelen retorikát váltott, és Đinđićet dicsére. A Vučić-érában természetesen a Pink lett Vučić leghűségesebb prófétája, amit Vučić elnök azzal hálál meg, hogy ebből a stúdióból szól szinte naponta a nemzethez, hogy ecsetelje Szerbia nehéz helyzetét, ostorozza az egyoldalú Európai Uniót, és természetesen itt jelenti be azt is, hogy ő milyen hősiiesen állja a sarat Brüsszelben. Néha az egyik brutális reality show után következik Vučić, hogy drámai hangon ecsetelje a koszovói szerbek üldöztetését.

83

Az utóbbi hetekben azonban Ana Brnabić is rendszeresen szót kap a Pink tévében, ahol harsány színekkel és rendkívül szigorú arckifejezéssel ecseteli Vučić üldöztetését. A független sajtó nemcsak Vučićot gyalázza, hanem annak egész családját. Hazugságokat és rémhíreket terjeszt, külföldi érdekeket védelmez, és Albin Kurti koszovói kormányfő szolgálatába szegődik, állítja a kormányfő asszony.

Igaz, ezek után az egyre erősödő szélsőjobboldali ellenzékiek is feltalálták a spanyolviaszt, és azzal állnak elő, hogy Vučić az igazi nemzetáruló, aki titokban eladta Koszovót az Európai Uniónak, s cserébe az EU rábólint autokrata módszereire. Mindezek után a Szerbiába betévedő látogató akár azt is hihetné, hogy hatalmas harc dúl a nemzetárulók két csoportja között. Természetesen nem erről van szó, csupán arról, hogy mindegyik párt a nemzetűség monopóliumára kíván szert tenni.

Jelenleg Ana Brnabić kormányfőé a pálma. Olyan kemény szavakkal bírálja a független sajtót, hogy már arra gondoltam, hogy ez ellenkező hatással jár, a Pink tévé nézőiben felébresztik a kíváncsiságot és esetleg megvásárolják az ellenzéki újságokat, vagy nézni kezdik az ellenzéki tévéadókat. A közvélemény-kutatók azonban arra a következtetésre jutottak, hogy ilyen veszély egyelőre nem áll fenn. Az ország többsége továbbra is orospárti, az új választásokat Vučić elnök nyerné meg, az EU-ba való belépés hívei pedig kisebbségben vannak. Ez azért is groteszk, mert a polgárok egyre elégedetlenebbek, arra panaszkodnak, hogy az árak az egekbe szöknek, a nyugdíjak

és a fizetések nem követik az inflációt, az utcákon és a családokban vészesen terjed az erőszak.

Tiszta abszurdum: minél hangosabban zúgolódnak a polgárok, Vučić elnök annál magabiztosabban nyeri meg a választásokat. A polgárok bizarr kettősségben élnek: személyesen mélységesen elégedetlenek az életszínvonalal, a jövőbeli kilátásokkal, amely néha olyan sötét, hogy egyre többen nyilvánosan bevallják, arra biztatják gyermekeiket, hogy távozzanak Nyugatra, ugyanakkor azonban a közösségben gondolkodva a kormánypártra szavaznak, mert úgy vélik, hogy egyedül az képes megvédeni a nemzeti identitást. Ilyenkor szükségszerűen bűnbakot kell találni. Szerbiában a bűnbak Brüsszel, vagyis az Európai Unió.

Az Európa-párti értelmiségiek pedig mindezek után buzgón ismételtetik, hogy a nép ártatlan, csupán arról van szó, hogy a kormány média félrevezeti a népet. Immár harminc év után némi szkepszissel fogadom ezt a magyarázatot. Természetesen a nép jogilag nem vádolható kollektív bűnösséggel, de ha nincs kollektív bűnösség, akkor a kollektív ártatlanság is megkérdőjelezhető.

Hasonló kérdések foglalkoztattak Jonathan Littel remek regényét, a *Jóakarátúakat* olvasgatva. A Goncourt-díjjal és a Francia Akadémia regény-nagydíjával kitüntetett regény Maximilien Aue volt SS-tiszt vallomását tartalmazza. Az önéletrajzi elemet is tartalmazó regény hőse megmenekül a felelősségre vonástól, elismeri a bűnösségét, de közben igencsak érzékeny kérdéseket vet fel. Bűnös-e a vasúti váltóőr – kérdezi – azoknak a zsidóknak a halálában, akiket egy tábor felé irányított? Bűnös-e a nyomdász, aki a deportálási végzéseket kinyomtatta? Bűnös-e a szállító, aki szögesdrótokat és betont ad el az SS-nek? Bűnös-e az őrmester, aki „csak” benzint szállít a Teilkommandónak? A kérdések nem arra irányulnak, hogy jogi értelemben bizonyítsák a bűnösséget, nem, hiszen legtöbb esetben csupán lelkiismereti kérdéssről van szó, amely azonban alapos gyanúba keveri a nép kollektív ártatlanságának fogalmát is.

Tud a nép többsége cinkoskodni a diktatúrával és főleg az autokráciával.

Az a gondom, hogy ez azért van így, mert a szerbiai közéletben elhalványodnak a bűnösség és az ártatlanság közötti határvonalak. Ebben a mai helyzet lényegesen különbözik a miloševići korszaktól. A kilencvenes években a háború és a béke közötti különbség radikálisan kiéleződött. A rendszer nem volt brutálisan diktatórikus, létezett ellenzéki televízió, rádió és sajtó, léteztek ellenzéki pártok, igaz, sarokba voltak szorítva, de léteztek. Ennek folytán bizonyos kockázatok árán mindenki dönthetett, ki így, ki úgy. Pontosan tudta, hogy mi ellen és mi mellett áll ki. Létezett világosan elkülönülő két oldal. Könnyebb volt jó döntést hozni. A mai autokratikus rendszerben szintén létezik ellenzéki sajtó és televízió, léteznek ellenzéki pártok, de többé nem a háború és a béke között kell döntenet, hanem a nemzeti identitás milyenségéről, az ország megtépázott területi integritásáról, az életszínvonalról, az életminőségről. Ebben a helyzetben minden viszonylagos lett. Így például a nemzethűség fogalma is. Szerbiában nem létezik egy párt sem, amely nyíltan elismerné Koszovó függetlenségét. A különbségek inkább a

nüanszokban jelentkeznek. Ugyanez érvényes a nemzeti identitásról folyó eszmecserékben. Nem találkozom egyetlen értelmiséggel sem, aki az európai orientációval felülírta volna a nemzeti identitást. Nincs egyetlen párt sem, amely ne tartaná elsőrangú fontosságúnak a nemzeti identitást. Léteznek árnyalatnyi különbségek, ám éppen ezek a narciszoid kis különbségek idézik elő az élet-halál harcra menő vitát. Ezekben a vitákban minden relatív lett, az igazság is, a társadalmi tekintély is. Az új uralkodó osztály elfoglalta helyét, berendezkedett a hatalmi struktúrában, jól megtollasodott, van mit veszteni, és a jól felszerelt készenléti rendőrség segítségével van mit védeni, de közben senkinek sincs tekintélye. A tőke kimutatta a foga fehérjét, sokkal hatásosabb, mint a miloševići ideológia, csak az a gond, hogy ez a tőke rejtelkedik. A rejtőzködő tőke is elhomályosítja a szociális érzéket. A háború árnyékában, az új tankönyvek szellemi hatása alatt felnőtt és befolyásra szert tett fiatal nemzedék nem ismer más világot. Mindeközben a parlamentben egyre nagyobb szerepet kap a Szerb Haladó Párt égisze alatt nevelődött fiatal politikusnemzedék, amely mellett a „régisocialisták”, de még az egykori radikálisok is „öregurasnak” tűnnek.

A régi kielezett dilemmák eltűntek, újak azonban nem fogalmazódtak meg.

Szerbiában a tízes években megállt az idő. Kimeredt a közélet.

Ez derül ki Szerbia és Koszovó viszonyának rendezéséből is. A francia–német tervezetet Brüsszelben Aleksandar Vučić szerb elnök és Albin Kurti albán kormányfő egy vessző módosítása nélkül fogadta el.

Csoda történt a Balkánon, írták a világlapok.

A naiv uniós politikusok megkönnyebbültek. Végre rendeződik a balkáni helyzet, ha nem azonnal, akkor még ebben az évben. Pár héttel később Vučić és Kurti Ohridban találkozott, ami után kiderült, hogy az egyezmény számos pontjának implementációjáról nagy a nézeteltérés. Az EU-s politikusok bólintottak, és bejelentették: ha nem az idén, akkor jövőre minden rendben lesz. A tervezetről pedig egyre homályosabban nyilatkoznak. Az EU-diplomaták egyébként is olyan bikkfanyelven beszélnek, hogy többé én sem értem, mit akarnak mondani. Ezzel a bürokratikus „diplomáciai” nyelvvel direkt elijeszti a polgárokat az EU-tól. Szerbiában pedig fokozzák a zűrzavart és a viszonylagosságot. Ebben bizonyára Vladimír Bilčík vinné el a pálmát. Belgrádi látogatásain elhangzott nyilatkozatait még a Jóisten sem tudná megfejteni. Kiderül azonban, hogy időnként közérthetően szólal meg. Az Európai Parlamentben védelmébe vette a Telekom Srbija nevű távközlési állami céget, a jelenlegi kormánypárt leghatásosabb propagandafegyverét, amely egyébként nagylelkűen sugározza a Russia Today nevű orosz hírcsatornát, amelyet a háborús propagandája miatt az Európai Unió szankció alá helyezett. Egyrészt tehát Bilčík az EU nevében aggódik az orosz befolyás miatt, másrészt védi azt a céget, amely az orosz propagandát hirdeti. Lám, minden relatív, még az EU politikája is, vonja le a tanulságot a nép.

A bikkfanyelv azonban kedvez Vučićnak is, Kurtinak is.

Vučić elnök a brüsszeli nagy egyetértés és az ohridi véleménykülönbség után, a következő találkozó előtt bejelentette, hogy a koszovói szerbek hely-

zete kétségbeejtő, és Albin Kurti el akarja kergetni a szerbeket a szülőföldjükről. A helyzet tehát romlik! Miért? Azért, mert a koszovói rendőrség bünteti azokat a szerbeket, akik nem ismerik el a koszovói rendszámablákat, autóikon továbbra is a Szerbiában kiadott, a koszovói városok jelzéseit viselő rendszámablák láthatók. A rendszámábla-vita csak látszólag hasonlít tyúkperre, hiszen a koszovói szerbek ezzel azt demonstrálják, hogy nem ismerik el a független Koszovót. Visszatértünk tehát a kezdeti pontra. Semmi sem változott. Megállt az idő, a változás egyelőre csak látszat, és senki sem meri megjósolni, hogy meddig.

86

Urbán Ádám: Idős artisták (id. Richter József)

Gyerekek a méhkasban

A hagyomány Én-ellenes, szabad-ságellenes, boldogságellenes. A hagyomány múzeumba, történelem-könyvekbe, történeti tudatba való. Arra való, hogy tudjuk, miből letünk. Miből és minek ellenében letünk, lennénk szabadabbak, boldogabbak, sokfélébbek, Én-ebbek.

Mint Tevje lányai.

Ez persze csak a külső hagyományra vonatkozik. Ami az egyéniségünkötől, a választásainktól, a személyes világunktól függetlenül alakult ki. Ami készen vár minket, hogy követelményeivel, társadalmi hatóerejével magába zárjon, korlátozzon, Én-ünket belefáragja valamínő absztrakt társadalmi Mi-be.

A belső hagyomány, a velünk születő és csak a mi életünkben létező hagyomány, amelyet önmagunkban, személyes körünkben, családjunkban, ismerős közegekben alakítottunk ki vagy fogadtunk be, a miénk. Nem a társadalomé, nem a hatalomé, nem a nemzeté. Nincs hatalmuk fölötte. És nincs hatalma mások fölött. Emberléptékű, Én-léptékű hagyomány.

Ez a belső hagyomány annyira létezhet, amennyire a külső hagyománytól szabadok vagyunk. Külső és belső életünkben. Társadalmi létünkben és a lelkünkben. Amekkora szabadságunk van személyes életünk, környezetünk alakításában.

A hagyományos létre a hagyományos szocializáció szocializál. A hagyományhagyó létre pedig a hagyományhagyó szocializáció. Hagyo-

mányhagyó létre hagyományhagyó szülők tudják szocializálni gyermekeiket. A hagyományhagyó szülőnevelés tehát alapvető társadalmi funkció azok szemében és számára, akik boldogabb, szabadabb, Én-barátabb létet kívánnak maguknak, gyermekeiknek és társadalmuknak.

A hagyományhagyás fölöttébb konfliktusos folyamat minden társadalomban. Egy totalitárius és konzervatív hagyományt vegyítő kurzus fogságában élő társadalomban még inkább. Abban egy gyermekbarát szülőnevelő könyv a politika közvetlen szférájától legtávolabbi témakörében is ellenzéki, és minden ízében konfliktust generál.

Ezért is kezdődik így: „Az egész gyereknevelés egy hatalmas méhkas.” És folytatódik úgy, hogy a legtöbb fejezetet ez a szó nyitja: „Méhkas.” (Szél Dávid: *Tabuk és dilemmák a gyereknevelésben. Az altatástól a szexedukációig, 0–9 éves korig.* HVG Könyvek, 2021, 384 o.)

Az alapkérdés az, hogy mi a „normális”, a „természetes”, a „rendben lévő”. Erre kell ellentétes válasz arra, hogy az, amit a hagyomány, az azt hordozó társadalom és a hatalom annak tart. Az ellentétes válasz szerint minden „normális”, „természetes”, „rendben lévő”, ami a gyerekeknek, a szülőknek életük, önazonosságuk, lelki és testi egészségük, biztonságérzetük, együttélésük, kibontakozásuk szempontjából jó, illetve jobb. Akkor is, ha „hagyományosan” nem tartják annak.

Normális, hogy a szülő is, a gyerek is tökéletlen, gyarló, hibázik.

Hogy a családok szerkezetükben is, értékrendjük, szokásaik tekintetében is sokfélék, és egy-egy család tagjai is többfélék.

Hogy a szabadság alapvető érték.

Hogy a szabadságnak korlátai vannak. A gyerek számára is, a szülő számára is. Például az, hogy a gyereket verni, bántani, bántalmazni, megütni, fenyíteni, fenyegetni, megalázni, elhanyagolni, veszélyeztetni nem szabad. (Aki nevel[t] gyereket, tudja, hogy ez milyen kemény és milyen nehezen tartható korlátozottság. Legyen nagyon büszke magára az az olvasó, akinek ezzel kapcsolatban – velem ellentétben – szemernyi büntudatra sincs oka.)

Hogy az emancipáció alapvető érték.

Hogy a családban mindazonáltal hierarchia van, mert – bár egy ember soha nincs „készen” – de minél kisebb, annál kevésbé lehet „készen”.

Hogy a családban mindig jelen vannak a konfliktusok, mint minden emberi és társadalmi kapcsolatban. A konfliktusmentes harmónia csak a rossz mesékben és a még rosszabb, büntudattermelő társadalmi posztulátumokban létezik. A családban az eltérő érdekek és pozíciók „osztályharca” folyik: szülők között, gyerekek között, szülők és gyerekek között. Nem a konfliktusok mennyisége, hanem kezelésük minősége, annak méltányossága határozza meg a család – miként a társadalom – minőségét. A konfliktusok tűrése és az azokban való helytállás, edződés a szocializáció igen fontos része.

A másik alapkérdés: mi az, ami determinált. A represszív társadalom a

szabadságfokunk leszorítását, az Én és mindenféle kisebbség elnyomását kvázi természet adta determinációk tételezésével igazolja.

A „méhkasba” nyúló szerző megígéri, hogy könyvében a legkritikább esetben fogja (a biológiai nem értelmében) „nemesíteni a feleket”. Mert: „bár igenis van különbség férfiak és nők, anyák és apák között, a férfiség/ férfiaság, nőség/nőiesség, illetőleg az apaság és anyaság megélésében sokkal nagyobb jelentősége van a személyiségnek, mint a nemnek. Abban tehát, hogy valaki milyen férfiként, milyen nőként, milyen apaként és milyen anyaként (????), a nemi szervek a legkevésbé sem számítanak.” Ez az objektív tény nemcsak a hagyományos, nőellenes (egyben férfielles) családi munkamegosztás érveit érvényteleníti, de az egynemű párok gyereknevelési joga elleni érveket is.

A korreláció nem azonos a determinációval. A biológiai nem (sex), a nemi identitás, a szexuális orientáció és a társadalmi nem (gender) nem determinálja egymást. A korreláció persze erős. A biológiai nemük szerint fiúk/lányok nagy többsége identitása szerint is fiú/lány, nagy többségük az ellentétes nemhez orientálódik szexuálisan. De nem szükségszerűen. A biológiai nem és a nemi identitás eltérése a normalitás kisebbségi változata. A transzszexualitás nem választott dolog, „nem is a nevelésen múlik, egyszerűen így alakul. Nincs olyan oka, amelyre egyértelműen vissza lehetne vezetni.” És a kisebbségi szexuális orientációkkal is ez a helyzet.

A társadalmi nem, a gender pedig igen változékony történelmi termék és végképp lazán kötődik a biológiai

nemhez. A matriarchális társadalmak például sokkal közelebb voltak a „természeti léthez”, mint a patriarchálisak.

Ellenben a kisebbségi identitás és szexuális orientáció éppúgy determinált, mint a többségi. Nem lehet sem ránevelni, sem lenevelni, csak sötétségben, tudatlanságban, büntudatban, előítéletben, vagyis szenvedésben lehet hagyni az érintetteket a téma zárolásával.

Ráadásul az elsődleges jelleg nem is feltétlenül kizárólagos. A fiú identitású fiúknak, a lány identitású lányoknak is vannak időszakos, részleges vágyaik a másik nemmel való azonosulásra. Létezik biszexualitás, az alapvetően heteroszexuális embereknek is lehetnek homoszexuális vágyaik, élményeik és fordítva.

Szél Dávid nem csak arról tájékoztat minket, hogy az Egyesült Királyságban 2009–10 és 2017–18 között 40-ről 1806-ra nőtt a nemváltó beavatkozásra jelentkező lányok száma, hanem arról is, hogy még a drámai növekedés is csupán a korosztály 0,01 százalékát jelenti, holott a transzneműiek aránya a társadalomban ennél jóval magasabb. Vagyis az történik, hogy az érintettek halmazában a nyíltan jelentkezők aránya rohamosan nő, de a transzszexuális kisebbségnek még mindig csak a töredékét teszi ki.

A társadalom ebben a tekintetben (is) gyors ütemben nyílik, és ezt a

folyamatot a legdurvább diktatúrák kivételével sehol sem tudják lefojtani, csak fedetté és feldolgozhatatlanná tudják tenni, elszakítva azt a nyilvánosságtól és az intézményes szocializációtól.

A „hiszti”-vel kapcsolatban éppen ellentétes a helyzet. Ott egy deter-

minált, normális jelenséget tekintenek általában abnormálisnak, és úgy is kezelik félre. Szükségszerű, hogy a gyerekek időközönként „hisztizzenek”. Ekkor megszakad az összeköttetés az agyunkban lévő két rendszer, a limbikus és a prefrontális között. A limbikus „a biztonságot, a félelmet, az ölelést, a hanghordozást, a hangsúlyt, a hangerőt, a tekintetet, a mimikát és a gesztusokat érti... számára minden nagyon konkrét”, és csak a jelen létezik a szá-

mára. A prefrontális lebeny érti az összetett dolgokat, a racionális magyarázatokat, az tud absztrahálni, az tud múltról és jövőről.” A limbikus rendszert a törzsfajlódás állati szakaszából örököltük. A bennünk lévő állat érvényesül, szakad el az emberitől, amikor gyerekként vagy felnőttként hisztizünk. A hisztiző gyerek nem érti, amit a szülei mondanak, holott olyasmit mondanak, amit egyébként hiszti előtt és után már ért. A racionális lény azonban ki van kapcsolva. A hisztit racionálisan kezelni nem lehet, és nem is kell ezzel próbálkozni. Ha az ölelésre és

Szél Dávid: Tabuk és dilemmák a gyerekeknevelésben. Az altatástól a szexedukációig, 0-9 éves korig. HVG Könyvek, 2021. 384 oldal, 3900 forint.

szeretetre nyitott a hisztiző gyerek, akkor azzal kell reagálni. Ha arra sem nyitott, mert annyira „elpattant az agya”, akkor „még egyvel hátrébb kell lépni. Tomboljon csak a gyerek, keveredjen ki az örvényből... a szülő ehhez teremtsen neki biztonságos közeget, és közben azt se hagyja, hogy megrúgják, megüssék. Egy határozott kézlefogás, ha üt, egy határozott láblefogás, ha rúg, és egy határozott »nem«.” A hisztit nem lehet elkerülni, a hisztin nem segít büntetés, sőt. A hiszti „az autonómiára, az önállóságra való törekvés egyik kellemetlen, de szükségszerű állomása”. Fontos akaratkifejezés, amely arra reagál, hogy a dolgok végesek, nem lehet mindent megkapni, és ez a „nem lehet” nem mindig belátható, vagy ha a prefrontális lebenyben az, a limbikus rendszerben akkor sem az. A hisztinek tehát örülni kell akkor is, ha megőrülünk tőle.

A szülő csak rosszul reagálhat, ha büntudata van amiatt, hogy a gyereke hisztizik, ha nem tud beleenyugodni ezeknek a dührohamoknak a szükségszerű időközönkénti kitörésébe. A szülő pedig azért tud nehezen megszabadulni ettől a bűntudattól és a cselekvéskényszer szorításától, mert magán érzi a társadalmi környezet vádló tekintetét.

Volna-e az iskolának fontosabb feladata, mint hogy a hiszti jelenségét megértesse a gyakorló gyerekekkel, a leendő szülőkkel akkor, amikor a prefrontális kérgük működésben van?! De hát a gyerekek, amint azt Szél Dávid is megjegyzi, az iskolában „önmagukról szinte semmit sem tanulnak”.

Hasonlóképp az iskola legfontosabb és a legnagyobb mértékben elszabotált, mi több, megtagadott

feladatai között lenne annak az egész jelenséghalmaznak a megtárgyalása, amelyről a nemek és a szexualitás kapcsán fentebb szó esett. Hiszen ez az egyik legfontosabb életfunkciónkhoz kapcsolódik, és csak nagyon részlegesen tárható fel egy családban, ahol ennek a halmaznak csak kevés eleme jelenik meg. Ezzel az intézményes szocializációnak, a közoktatásnak lenne dolga. Mégpedig folyamatosan és már a közoktatás korai szakaszában is.

A szexuális nevelés – ahogy Szél írja – a terhességi teszt kézbe vételével kezdődik. Akkor születnek az első, konkrétabb elképzelések arról, hogy miként viszonyulnak nemük szerint a gyerekekhez. Hogyan veszik vagy nem veszik figyelembe a nemet a ruházatuk kiválasztásánál, a környezetük berendezésénél, a bánásmóddal, mennyire kötődnek sztereotípiákhoz, mennyire szakadnak el ezektől stb. A későbbiekben miként tabusítják vagy sem a testüket, a nemi szerveiket, a szülők testét...

Miközben az intézményes szocializáció egészen minimális mértékben vesz tudomást arról, hogy a gyerekeknek testük van, és messzire űzi őket a testi kíváncsiság, az ismeretlen utáni vágy, kifejlődik egy gigantikus pornóipar, amely kitölti ezt a mérhetetlen szocializációs űrt.

„A 21. században a gyerekek szexuális nevelésének részét kell, hogy képezze a pornóról való beszélgetés, sajnos ezt ma már nem lehet megkerülni. Már csak azért sem, mert garantált, hogy minden gyerek fog pornót fogyasztani”, és még az a szerencsés eset, ha azzal csak kilencéves kora után találkozik. „A pornóra többet és többen klikkelnek, mint az Amazonra, a Twitterre és

a Netflixre együtt. [...] A fiúk 9-11 éves korukban találkoznak először pornóval, és 16 éves korára szinte minden fiú pornófogyasztóvá válik.” A 12-17 éves fiúk a hatalmas pornóipar legnagyobb fogyasztói.

A pornó megelőzi a szexuális életet, az válik az első számú és messze leghatásosabb „felvilágosítóvá”. Az a pornó, amelynek a fő üzenete, hogy a szex „a férfiak kiszolgálása, a szexnek szerves része a nők megalázása, megverése, testük mindenféle megsértése... a pornó normalizálja a kényszert, az erőszakot.” A fizikai és a verbális erőszakot. Kiirtja a szexualitás imázsából az emberi érzelmeket, a szeretetet, a gyengédséget. Normalizálja a díjbirkózó, hatalmas nemi szervvel és végtelen szexuális akcióképességgel rendelkező férfi és a mindig, mindenre kész, mindent élvező, megaláztatásra született, testi adottságait tekintve pedig kivételesen attraktív nő képét.

És ha ez így van, akkor a pornót valamiképp be kell előzni. Ami azt jelenti, hogy a szexualitás iránti kíváncsisággal az iskolának már 8-9 éves korban kezdenie kellene valamit.

Az iskola az alkalmi és kései „felvilágosításnál” tart, holott a saját nemi szervek és a többiek nemi szerve iránti érdeklődéstől, a mutogatástól, tehát az óvodáskortól kezdve folyamatosnak kellene lennie külön-

böző szinteken a témával való foglalkozásnak. Nem „felvilágosításnak”, hanem valóban: foglalkozásnak. Melynek keretében mindent meg lehet kérdezni és mindent meg lehet beszélni, mindenki problémái felmerülhetnek így vagy úgy, közösségben vagy egyénileg.

Ez éppoly távol van, mint amennyire közel kellene lennie gyerekeink boldogságának elemi érdekéből kifolyólag. Ehhez a világ is lassan közeledik, a magyar iskola pedig, amelyet éppen egy rendőrállami káder militarizál, gyorsan távolodik.

Hamarosan megjelenik Szél Dávid szülőnevelési könyvének folytatása, amely a kamaszkorról szól majd, azzal az életszakasszal, amelyben a szexualitás témaköre igazán uralkodóvá válik.

Ha a gyereknevelés célképzete a proszociális, érzékeny, a világ sokszínűségét átélő, a tabukat feloldó, önmaga és személyes közösségei egyediségét megélő ember, akit elődeinél sokkal kevesebb gátlás, szorongás, büntudat terhel, akkor ez a mai Magyarországon ellenzéki célképzet. Mert az ilyen emberből hiányozni fog az affinitás a hivatalos autoritások, a konzervatív hagyományok elismeréséhez, és fölöttébb alacsony lesz a diktatúrátűrő képessége és készsége.

Szél Dávid könyve a köztársaság szebb jövőjébe néz.

„Mert szembenézni a hagyománnyal, az bátorság is”

Modernitás, demokrácia,
szabadság, önkormányzás*

Az önkormányzás történeti és logikai összefüggései

Valaha jobbágyok ajkán kelt, de megint időszerű a szép mondat: „A városi levegő szabaddá tesz.” Akár csak a falvak önkormányzása.

A vármegye századokon át volt a rendi előjogok védelmezője és ennek folyamánként a nemzeti függetlenség egyik utolsó fészke. Azonban Európa északi tájaival ellentétben nálunk a 19. század közepén, amikor előbb az uralkodó és a kamarilla esküszegő cselszövése ráküldte a „kedves bánt”, Jellasics tábornagyot az alkotmányos magyar kormányra, majd a dualizmus gyors züllésével végleg szertefoszlott annak lehetősége, hogy a rendiség kopott kulisszái összeegyeztethetők a modern alkotmányos demokrácia működésével.

Ennek voltak előzményei, a vármegye korábban is hordozott anakronisztikus vonásokat. A modernitást képviselő II. József által elrendelt és 1784 és 1787 között megtartott első magyarországi népszámlálás ellen, amely előírta, hogy végre a birodalomban a házakon legyen házszám, a vármegyék tiltakoztak: „A Komárom megyei nemesség mégis azzal a felterjesztéssel élt, hogy ha már nemesi lakjaikat a köznép házaival így egy kalap alá veszik, legalább fekete helyett zöld festéket használjanak

esetükben.”¹ II. József fricskája szellemes, modern és tökéletes is volt. A Burg épületeire is ugyanolyan színű fekete házszám került, mint a falusi köznép földbe süppedő zsindeletetős, fehérre meszelt kicsiny házaira.

Nálunk a történelem úgy hozta, hogy a köztársaság, a szabadság, az önkormányzatiság eszméi elválaszthatatlanok lettek (az alkotmányos magyar állam mostani felszámolása miatt a kölcsönös feltételek sora persze folytatható, mert aligha tagadható, hogy sajtószabadság nélkül sincs önkormányzatiság).

Batsányi és Petőfi plebejus feudalizmuskritikája, határozott republikanizmusa annak idején még ritkának számított. „Ti is, kiknek vérét a természet kéri, / Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri! / Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek, / vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”²

„Ez egyszer csak annyit mondok: / Jó soká voltunk bolondok, Legyen egy kis eszünk végre, / Másszunk a király képére. / Éljen, / Éljen a köztársaság!”³

* Köszönöm e cikk tárgyában is Kovács Ágnesnek és Lázár Domokosnak a közös gondolkodást.

¹ https://www.ksh.hu/statnap10_első_nepszamlalas

² Batsányi, A franciaországi változásokra, Kassa, 1789.

³ Petőfi, Itt a nyilam! Mibe lőjjem? Debrecen,

Petőfi minden gesztusa a zsarnok-ság tagadása, az őt követő zsarnokok mégis, mintha a Petőfisándorság csak levedlett kígyóbőr lenne, bújtak hamisított Petőfibőrökbe. Rákosi 1953-ban addig példátlan költségvetéssel gyártatta le a maga Petőfijét, a még Révai szerint is vacak *Feltámadott a tengert*. A Rákay-féle *Most vagy soha* eddig szintén képtelen 4,5 milliárd összegből lesz bizonyosan rossz.⁴

A különbség csak annyi, hogy Rákosi – szemben Orbánnal – Illyésre és igaz, például szovjet szakértő révén is rövid pórázon tartott, de kiváló filmesekre bízta a maga hazug Petőfijét. (Rákosi és Orbán politikai dilemmái is hasonlítanak: nehogy már az orosz hadsereggel szemben esetleg ellenszenvet keltsen a Nagy Petőfi Film.⁵)

Tragikus és vicces is a saját használatú Petőfit építő Orbán őszinte önvallomása „*Számunkra a köztársaság egy üres szó, [...] az csak egy ruha, valójában a nemzet a test, azon a köztársaság a ruha, az emberek, azok a nemzetben élnek a köztársaság legfeljebb a ház, amiben lakunk... A mi jövőnk a nemzetben van, nem a köztársaságban...*” – mondta még ellenzékben, 2006-ban (!) a Magyar Rádióban.⁶ Holott a Bibó Kollégiumban eszmélő Orbánnak nem csak Petőfit, de olvasnia kellett ifjúkori rajongásának tárgyát, Bibó Istvánt is, aki a köztársasági és demokratikus önkormányzásról több helyen

szépen és félreérthetetlenül szolt: „A magyar közigazgatás egyik történeti összetevője a *vármegyei nemesi igazgatás*... Ez az igazgatás egy merőben uralmi szellemű, a rideg célmegvalósítás jegyében folyó igazgatási módszer jelentett, amely nem tudott sem *szakszerűen elmélyült ügyintézés*sé, sem az *igazgatottak bevonásával folyó demokratikus önkormányzása* finomodni.”⁷

Orbán 2010-ben megalapított új állama hatalmi-intézményi és szellemi lebelélt nyelvpolitikai háborút folytat a köztársaság, a demokrácia, a modernitás és az önkormányzás ellen. E pusztítás mai célpontjai a bevételeiből kiforgatott, anyagilag kirabolt, intézményeitől megfosztott, mégis a közjogi autonómiák utolsó hatalmi bázisát jelentő települési önkormányzatok. Az autokrata állam most a köztársaság maradéka-inak, a választott önkormányzatok lépésenként végrehajtott felszámolására tör.

Tegyük hozzá, a mai magyar demokrata, legyen bár arisztokrata ivadék, büszke arra, hogy „...ma Magyarországon, ha valaki nem tudná, nincsen arisztokrácia, nincsenek arisztokraták (legfőljebb látogatóban). Olyanok vannak néhányan, kiknek az apjuk, nagypapjuk (és így tovább egy ideig) arisztokrata volt. Én is ilyen vagyok. Amúgy magyar író, republikánus... Az örökség lehetne az önismeret tükre, de nincs örökség. Bizonytalan turkálás van a régi holmik közt, azt gondolva, ez a hagyomány. Pedig ez csak bizonytalanság, személyes és történelmi

1848. december

⁴ https://hvg.hu/kultura/20220126_45_milliard_forintbol_keszul_Rakay_Philip_grandiozus_Petoffilmje

⁵ https://hvg.hu/360/202206_foltamadott_atenger__illyes_revai_pudovkin_es_atobbiek_remekmurendelesek

⁶ <http://www.ma.hu/tart/rcikk/a/0/143121/1>

⁷ Kiemelés tőlem: Bibó István: A magyar közigazgatás történeti összetevői <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/325.html>

bizonytalanság. Bizonytalanság és gyávaság. Mert szembenézni a hagyománnyal, az bátorság is.”⁸

Az önkormányzatok, valamint a demokrácia, a modernitás és a köztársaság ügye Magyarországon elválaszthatatlanul összetartozik. Orbán 2006-ban már meghirdetett, majd 2010-ben létrehozott új állama leszámolt a köztársasággal és az annak lényegét jelentő autonómiákkal, így lépésről lépésre az önkormányzatisággal is.

Nincs már köztársaság. 2012-ben a köztársaság megnevezés eltűnt a hivatalos iratokból. Az Alaptörvény Alapvetése szerint „HAZÁNK neve Magyarország”⁹ a 2011. április 18-án elfogadott és 25-én kihirdetett Alaptörvény szerint. Pedig annak, aki alkotmányt ír, tudnia kell, hogy az „ország” „állam” „haza” szavak jelentése nagyon is különböző.¹⁰ Anynyira-amennyire csak az indoklás próbál értelmesen beszélni: „[a] Javaslát világossá teszi, hogy a magyar állam neve Magyarország.”

Orbán 2010 utáni első kiválasztott elnöke, aki szellemesnek gondolt bonmot-ja szerint elvéve intézményi feladatát, személy szerint nem alkotmányos fék, hanem motor akart lenni az akkor gyártott NER-kocsiban. Mi-

vel ez elnöki programnak pont nulla, ezért pótcselekvésként édes anyanyelvünk tudományos alapú művelését (?) tűzte ki elnöki programjául. Ezt első útján a hegyeshalmi Paprika Csárdában jó hatalmi-politikai szimattal, de nyelvtani tekintetben alternatív módon így fejezte ki: „Első álamfői látogatásom első álamásán. Köszönettel: Schmitt Pál, 2010. szept. 7.”¹¹ A NER, a nyelv és a politika kapcsolatát az öt szóban elkövetett két súlyos helyesírási hiba úgy mutatja, mint az,

hogy titulussával ellentétben, szerinte már nem az éppen eltörölt köztársaság, hanem az *állam* (szerinte: *álam*) képviselője.

Legutóbb, 2023. február 28-án Hiller István képviselő szellemes, latin mondatokkal teletűzdelt napirend előtti felszólalásában szólt így: „Hát ismét eljött a főispánok kora! Lépést kell tartani a változásokkal, így felszólalásomat én is ennek megfelelően teszem meg.” Mivel a középkori Magyarországon (egészen a polgári átalakulásig) a hivatalos nyelv a latin volt, a kormányzati haladást követve az iróniából latinul felszólaló Hiller maga is rálép a feudalizmus felé vezető útra. Kővér házelnök erre őszintén annyit jegyzett meg, hogy semmit nem értett abból, amit Hiller beszélt. Rétvári Bence a kormány

⁸ https://hvg.hu/360/20160714_Esterhazy_Peter_A_verese

⁹ „A. cikk”

¹⁰ Lásd erről: https://jog.tk.hu/uploads/files/mtalwp/2015_07_Takacs.pdf

¹¹ https://index.hu/belfold/2011/03/19/alamfoi_udvozletet_hagyott_schmitt_a_csardaban/

részéről erre annyit bírt mondani, hogy a liberálisok csak gúnyolódni tudnak, amit a békés természetű nemzeti oldal viszont eltűr. Amúgy pedig azért nevezték át vármegyének a megyéket és főispánoknak a megyei kormányhivatalok vezetőit, mert ezek az elnevezések Szent István idejében születtek! Jogos kérdés, hogyha létezik még hazánkban kollektív történelmi emlékezet, akkor a rendiség megszűntekor a lakosság 95 százalékát kitevő nemtelenek, a jobbágyok, zsellérek, iparosok, munkások, városi polgárok, több tekintetben jogfosztott zsidók és romák, nemzetiségiek és a *Föl szállott a pávát* ismerő versolvasók ivadékai milyen érzésekkel néznek fel ma a vármegyeházra.

Az archaizáló nyelvvel ügyetlenül elfedett, a köztársaságot, az autonómiákat és az önkormányzatiságot felszámoló, rendszerré összeálló autokrata állami politika üres és helytelen. Sem eszméje, sem ízlése. Az erre adott választ és értelmezést szokás szerint Adynál találjuk: „...patrióta képzelgéseink üstökénél lehet bennünket legjobban megfogni. Ez a bűnünk burjánzott a föl a csaholó hazafiságot. Ezért utazik reánk minden csalás, ámtítás, hazugság és cselvetés a hazafiság nevében. Ez a húr mindig meghat és mindig megfog bennünket. A lényegyet és valóságot nem keressük, mihelyst hazafisággal csaholják hazug módon tele a fülünket.”¹²

A mai helyzet és a tennivalók

Az önkormányzás, különös tekintettel a települési önkormányzatokra,

amelyek a demokrácia folyamatos közösségi tanulással épített, azaz a helyi választói közösségekkel folyamatos párbeszédben megújuló intézményeinek rendszere, a demokratikus állami berendezkedés egyik alapja. E minőségében fontos és közös európai ügye az Európa Tanácsnak és az Európai Uniónak is.

Az Európa Tanács egyezményei általában, így a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló Strasbourgban, 1985. október 15-én kelt egyezménye is, az alkotmányos minimumkövetelményeket határozza meg. Ezt az egyezményt törvénnyel hirdette ki az Országgyűlés.¹³ Az egyezmény preambuluma, amelynek szellemét, intencióit, szabályait is sértik a magyar állam politikái, a területi önkormányzatokat *minden* demokratikus társadalmi rendszer alapintézményeként jelöli meg.

Az egyezmény a települési önkormányzás terjedelme tekintetében leszögezi, hogy „A helyi önkormányzatok – jogszabályi keretek között – teljes döntési jogosultsággal rendelkeznek minden olyan ügyben, amely nincs kivonva hatáskörükből és bármely más közigazgatási szerv hatáskörébe sincs utalva... közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania... A helyi önkormányzatok hatásköre általában teljes és kizárólagos” (4. §).

A jogállami alkotmány a helyi önkormányzáshoz való jogot helyesen, kollektív alapjogként szabályozta, ami még így szól: „A község, a város, a főváros és kerületei, valamint a megye választópolgárainak közös-

¹² Ady Endre: Cساهoló hazafiság, Nagyváradi Napló, 1902. július 5.

¹³ Az 1997. évi XL. törvény.

ségét megilleti a helyi önkormányzás joga. A helyi önkormányzás a választópolgárok közösségét érintő helyi közügyek önálló, demokratikus intézése, a helyi közhatalomnak a lakosság érdekében való gyakorlása” (42. §).

Ennek helyén az Alaptörvényben azt találjuk, hogy „a helyi közügyek intézése és közhatalom gyakorlása érdekében működnek önkormányzatok” (31. §).

A demokratikus önkormányzás felszámolását és az alkotmányos célt is pontosan írja le a XIII. kerület polgármestere: „A 2010-től kezdődő Orbán-korszak kormányai a »jó kormányzás« megteremtésének hangsúlyozása mellett a demokratikus jogállami, decentralizált, a fékek és ellensúlyok rendszerét érvényesítő államrendszert egyeduralmi, »felülről vezérelt« hatalmi rendszerré alakították át, amely nem viseli el a szervezetében, döntéshozatalában önálló, a helyi közösség tulajdonával önállóan gazdálkodó, az állam hatalmával szemben ellensúlyt jelentő önkormányzati rendszert... A demokratikus Magyarországnak európai értékeken alapuló önkormányzati rendszerre van szüksége, amelyben a Helyi Önkormányzatok Európai Kartája nem az attól való eltérés viszonyítási alapja, hanem annak elveit, rendelkezéseit nemcsak formálisan, hanem tartalmilag is érvényesíti.”¹⁴

A legutóbbi önkormányzati választások sikere be nem teljesedő reményt keltett az ellenzékben arra, hogy a 2022-es országgyűlé-

si választásokon, igaz, egyenlőtlen küzdelemben, annak ellenére is lehet váltani a NER-t, hogy annak a nem demokratikus rezsimekre, választási autokráciákra jellemző törvényi, gazdasági, politikai zárványai rég megeremtődtek. Az újabb Fidesz-kétharmadot az autokrata rezsimeg túlélését szolgáló példátlan garanciák csak részben magyarázzák. Ugyanakkor friss kutatások¹⁵ is megerősítik, hogy helyi szinten a magyar társadalom nem jelentéktelen hányada még mindig demokrata elköteleződésű, a kormánnyal szemben kritikus részének mobilizálhatósága, társadalmi mozgalommá szervezhetősége tekintetében 2019 ősze után sem történt jelentős, visszafordíthatatlan romlás.

A parlamentarizmus felszámolását követően a választóhoz közelsége miatt, az önkormányzati választásnak maradt meg a legnagyobb tétje.

Mindazonáltal 2022 tavaszán a demokratikus ellenzékre azzal együtt szavazott majdnem kétmillió honfitársunk, hogy az ellenzék számos politikai hibát vétett a kampányban. Ezek az állampolgárok az Orbán-rendszerrel szemben évek óta érzett elemi elégedetlenségüket lényegében egyszeri alkalommal, kizárólag a szavazófülkékben tudták kifejezni és megélni, ugyanis sem a választások előtt, sem az azóta eltelt időben nem alakultak ki a NER központosított, korlátlan erőforrásokkal rendelkező autokrata struktúrájával szemben autentikus alternatívát

¹⁴ Az új Alkotmányban rögzíteni kell az emberek önkormányzáshoz való jogát, Tóth Ákos interjúja Tóth Józseffel, Jelen, 2022. 03. 01.

¹⁵ https://www.policysolutions.hu/userfiles/Policy_Solutions_Magyarország_Ertekerkepe_2022.pdf

kínáló, alulról szerveződő, vidéki há-
lózati formában is létező demokrati-
kus ellenzéki közösségek.

Az ellenzék sürgető feladata a
minél korábban megkezdendő fel-
készülés a csalárdul összekapcsolt
két 2024-es választásra, amely
küzdelmekben az ellenzéki pártok
az önkormányzatın egymásért, az
európain egymás versenytársaiként
lépnek fel.

A jó (elfogadható) eredmény ér-
dekében tisztázniuk kell az önkor-
mányzati választás ellenzéki sikere-
inek és persze az időközi választások
nagyreszt szomorú kimenetének oka-
it. Például mi mindent kellett volna
másként csinálniuk, mivé lehetett
volna a „Szabad Városok Szövetsé-
ge”, ha több lenne szóvirágnál, továb-
bá, hogy egy példát említsünk, mit te-
hettek volna együtt az ölükbe hullott
önkormányzati sajtó birtokában?

A jövőbe tekintve pedig szükség
lesz a pártok közötti megállapodá-
sokra, amelyek nemcsak a pártok
által jelölt, továbbá a pártoktól füg-
getlen ellenzéki jelöltek támogatá-
sáról szólnak, de a közös kampány
(sőt program) és a verseny elveiről
is. Fontos döntéseket kell hozniuk
például arról, hogy az európai par-
lamenti választásokon az ellenzéken
belül a saját képviselőik eddigi telje-
sítményére, Európa-politikájukra, je-
löltjeik hozzáértésére koncentráló po-
zítív kampányt folytatnak. A negatív
kampányt pedig a kormánypárttal
szembeni küzdelemre korlátozzák.

Komolyan kell venni a helyi demok-
rácia további csorbításáról, a polgár-
mesterek közvetlen választásának
megszüntetéséről, a főispánok pre-
fektusi jogköreiről szállongó híreket.
Ezekre minél hangosabb és hatáso-
sabb politikai válaszokat kell keresni.

Urbán Ádám: Idős artisták (Fábrý Pál)

Iráni irányok és tévutak

A ma már több mint 86 millió lelket számláló Irán 1979 óta válságról válságra dőcög. A közép-ázsiai birodalom korábban sem nélkülözte a belső feszültségeket, de a teokratikus állam megteremtése óta belül és a térségben is újult erővel törtek a felszínre. „Iszlám forradalom”, Amerika-ellenes drasztikus föllépés, az amerikai nagykövetség megszállása. Sok száz-ezer áldozattal járó, majd évtizedes iraki–iráni háború. Állandósuló fenyegetőzések Izrael és Irán között. Teherán regionális akciózása okán. Folyamatosan lappangó belső krízis, a nemzeti kisebbségek (kivált a kurdok) lázongásai, radikális társadalmi „reformok” – például a nők bigott elnyomása – elleni tiltakozási hullám. Az afganisztáni polgárháború, majd az Iszlám Állam terrorszervezet föllépése. Atomalku és annak fölmondása Trump által. Ezekkel párhuzamosan az állandósuló gazdasági nehézségek fojtogatása – a sor hosszan folytatható volna. Kezdjük a hétköznappal.

Nők hátra, karcsúsodó perzsa vásárfia!

Sokszor magam is feszengtem, amikor ottléteimkor azt éreztem, mintha az évezredek kulturális örökségével büszkélkedő perzsa birodalomban olyan érzés kerített volna a hatalmába, mint ha itt pár évszázaddal visszatekerték volna a történelmi időszámítást.

A csodálatos, türkiez kupolás iszfaháni mecsetek tövében sötét árnyak suhogtak körülöttem – koromfekete burkába burkolt vagy csak

hajukat koromfekete hidzsábbal eltakaró lányok, asszonyok. Odabent, a péntek déli fő istentiszteleten a prédikáló imám egyik kezében folyvást egy géppisztolyra támaszkodva hirdette az igét. És az addig hithű áhítattal imádkozó, hajlongó hívek kiegyenesedve, öklüket a magasba vetve elszánt üvöltéssel válaszoltak rá: „Halál Amerikára, halál Izraelre!”

Amikor odakint a buszmegálló mellett sétáltunk el, férfiak és nők külön álltak sorba. Befutott a járgány, elől félig üres, hátul feketéllett a zsúfoltságtól. Az „urak” elől lépegettek föl, a lefátyolozott hölgyek hátul nyomultak. De olyat is láttam, hogy egy autóban elől pöffeszkedett két hímnemű lény, a hátsó ülés üres, a csomagartóban pedig szorosan egymás mellett három nő gubbasztott! Voltam kint előkelő női futballklub edzésén, ahol a lányok csuklójuktól a bokájukig elfedő tréningben és persze fejkendőben varázsoltak a labdával...

Az iszlám vallási rendszerben előírt kötelező öltözködési kódex szerint a hölgyek a nyilvánosság előtt kötelesek legalább a hajtincseiket elfedni a kíváncsi férfiszemek elől. Volt, hogy kicsit lazítottak az előírások betartásán, a lányok feje búbján egyre hátrébb csúszott a hidzsáb. Majd ismét húztak egyet a srófon, és az ellenőrző őrzérek keményen odacsaptak, sokszor a szó szoros értelmében.

De a gazdaságra is suhogtak a furkósbotok. A társadalmi feszültséget csak fokozták a gazdaság mindennapos gondjai.

A helyi fizetőeszköz, a riál régóta mélyrepülésben van. Korábban még soha nem fordult elő, hogy egyetlen dollárért 600 ezer riált számítsanak föl. (Jelenleg „mindössze” jó 42 ezert kóstál.) A legfőbb fogyasztási cikkek ára egyetlen esztendő alatt 70 százalékkal nőtt. A pénzromlás megtizedelte a megtakarításokat és a fizetőképes keresletet, néhol a sok nullához szokott vevők is csak dörzsölik a szemüket: tényleg jól látnak-e. Amikor a nagyhatalmakkal megköttették az atomkult (lásd alább), egy zöldhasúért alig 32 ezer riált számoltak föl. Az infláció még az elnyomó rendszer nyomott bevallása szerint is meghaladta a 30 százalékot.

A bazár népe egyre idegesebb lett, a közhangulat ismét gyúlékonyra vált. Csak egy szikra kellett.

Ez is fölillant tavaly szeptember 16-án, amikor a rend éber őrei letartóztatták a fejkendőviseletet elhanyagoló Mahsza Aminít. A fiatal kurd lányt elhurcolták, majd őrizetbe vétele után a rendőrségen elhunyt. Emberi jogi szervezetek feltételezése szerint megkínzása, a belügyi közlemény szerint korábbi betegsége okozta a halálát. Ez volt az utolsó csepp a pohárban.

Számos városban óriási tüntetés-hullám kezdődött, több-kevesebb vehemenciával a demonstrációk azóta is tartanak. Tömeges letartóztatások formájában jött a válasz, ami csak olaj volt a tűzre. A tiltakozásokat ez sok helyütt csak feltüzelte.

A jelenlegi konzervatív(abb) kormányzat külön felhívta a figyelmet arra, hogy nyilvános helyeken, a járművekben és „egyebütt” a rendőrség teljes éberséggel ügyel ismét a tilalmak betartására. Ennek jegyében április derekán bezárattak 137 üz-

letet és 18 éttermet, ahol figyelmen kívül hagyták a kendőviseleti előírásokat. Még azokat az üzemekeket is számonkéréssel fenyegették meg, ahol lazítottak a fegyelmen. Először csak figyelmeztetik őket, a „viszsaesőket” bezárással fenyegetik. Olyannyira, hogy – a kínai modell alapján – egyre kiterjedtebb „intelligens videó-ellenőrzési rendszert” telepítenek. Ha pedig egy-egy azonosított autóban ülő hölgyet sokadszor kapják rajta, hogy megszegte a szabályokat, a gépkocsit is elkobozzák tulajdonosától.

Az utóbbi időben a rendőrség külön hangsúlyozta, hogy a szigorúan ellenőrzött korlátozások a felsőfokú intézményekben is érvényesek. Persze minden relatív: itt illik hozzátennem, hogy miközben a szomszédos Afganisztánban tomboló tálib rezsim hatodik osztálytól fölfelé mindenféle oktatásból kizárta a lányokat, Iránban az egyetemi hallgatók több mint fele a szebbik nem képviselője! De ha nem tartják magukat az előírásokhoz, kizárhatják őket az oktatásból.

Még a száz város legalább 230 leányiskolája ellen elkövetett és több ezer diáklány – máig föl nem tárt – megmérgezéséhez vezető vegyi támadásokat is arra vezetik vissza, hogy szélsőséges terroristák ily módon is meg akarták akadályozni, hogy ne legyen annyi diplomás nő. Na meg arra, hogy a kormányellenes tüntetések fő szereplői a korlátozásokat elszenvedő szebbik nem képviselői. Teherán persze a külső és belső ellenségek tevékenységének tulajdonítja a veszélyes bűncselekményeket.

Amíg az alapos vizsgálódás tart, illendő hozzátennem: a hagyományos perzsa naptár szerint a térségben jelenleg 1402-t írnak...

Atomfelhő Irán fölött?

Amikor Teherán 2015-ben megkötötte az atomkut hat nyugati hatalommal (a Biztonsági Tanács öt vétőjogú tagjával és Németországgal), 21 havi alkudozáson voltak túl. Tizenhárom évi mélyfagyasztott állapot után mintha kezdett volna kiolvadni a jeges feszültség. Az iráni fél kötelezettséget vállalt arra, hogy visszafogja magát az urándúsításban, egyben elhalasztja a külvilág által (azóta is) feltételezett törekvését, hogy atomfegyvert teremtsen. Cserébe a nyugati szerződő felek megígérték, hogy fokozatosan föloldják az Irán ellen elrendelt gazdasági-pénzügyi szankciókat.

A tárgyalási maratonban kimerült résztvevők „történelmi megállapodásról” áradoztak. Az iráni városokban átmenetileg még az Amerikát illető „Nagy Sátán” kifejezés is a feledés jótékony homályába veszett. Az emberek romló életkörülményeik gyors javulásában bíztak. Hogy az addig különben befagyasztott iráni vágyon föl szabadul, hogy nagyobb ütemben érkeznek a külföldi tőkeinjekciók, föllendülhet a külkereskedelem, és végre javul az ellátás.

Országszerte üdvözölték az egyezséget, és föllélegeztek. Igaz, addig sem foglalkoztatta őket az innentől radikálisan csökkentendő centrifugaszám, meg a fordói vagy éppen natanzi nehézvízes reaktor sorsa.

Az iráni belpolitika csúcsein akkor és azóta is érezhető volt a megosztottság. A reformista szárny üdvözölte a

megállapodást. Azzal, hogy az ország visszatérhet a nemzetközi gazdaság porondjára, beruházásokra, technológiai importra és a gazdaság modernizálására számított. Ráadásul úgy kalkuláltak, hogy a földkerekség negyedik legnagyobb kőolaj- és földgáz-kincsével rendelkező állam levetheti kalodáját, növelheti a nyersanyagok kivitelét.

Konzervatív ellenfeleik azzal bírálták a reformkész kormányzatot, hogy

meghunyászkodott a nyugati sátnak előtt, amitől hiába várnak vilámgyors gazdasági hasznot. Sok tekintetben igazuk lett. A szankciók föloldásának gépezete erősen csikorgott. Tagadhatatlan, hogy az évente remélt 50

milliárd dollárnyi befektetés egytizede sem futott be. Ráadásul „odaát”, a Nyugat vezető hatalmában a szélsőséges héják is azt rótták föl Donald Trumpnak és képviselőinek, hogy „lefekküdt az ajatollák rezsimjének”.

Ahogy közeledtek a sorsdöntő választások, az „újrázásra” készülő akkori amerikai elnök, Trump is megváltoztatta korábbi hozzáállását. Kormányzata 2018-ban a „történelmi megállapodást” egyoldalúan fölmondta. Trump állítása szerint Irán megszegte az egyezményt, amikor – válaszul a szankciók csigalassúságú oldására – csakugyan elkezdte újra szaporítani a nukleáris centrifugák számát, ezzel az egyezményben foglaltaknál jóval magasabb fokozatúra dúsítva az uránt.

A Washington gerjesztette újabb konfliktus nyomán az oroszok és a kínaiak feltehetően dörzsölték a tenyerüket. A másik három aláíró fél, a franciák, a britek és a németek az alku újratárgyalását, megújítását javasolták. Felfogásuk szerint az iráni urándúsítás nem ért el kritikus mértéket, volna hát miről tárgyalni. A Bécsben folyó megbeszélések azóta sem hoztak eredményt. A Nemzetközi Atomenergia-ügynökség – ennek égisze alatt folytak a tárgyalások – többször végzett helyszíni ellenőrzést, és sokáig rendben találta a dolgokat.

A fölújított szankciók nyomán számos vezető nyugati cég válaszút elé érkezett. Márpedig a teheráni enyhülés éveiben olyan vállalatgigászok kötöttek ígéretes üzleteket Iránnal, mint az Airbus és a Total, a Renault meg a Volkswagen, a Siemens vagy a Daimler. Aztán riadtan levonultak a hatalmas iráni piacról, elvégre fontosabb volt számukra sokkal jelentősebb nyugati (főleg amerikai) kapcsolatrendszerük átmentése.

Irán körül ismét fokozódott az elszigeteltség. Hiszen az óriási ország gazdasági teljesítménye alapvetően függ a szénhidrogének kivitelétől. A teheráni kormány bevételeinek nagyjából a fele a nafta értékesítéséből származik. És ők már megtapasztalhatták, hogy a nemzetközi szankciók miatt fékezniük kellett autópári fejlesztéseiket, csökkent a termelés, nőttek az árak. Sokszor kínai járművekkel kellett felfrissíteni az amúgy kissé fáradt autóparkot.

Veszedelemes viszonyok – Irán és Izrael kapcsolata

Annak idején az iráni atomalku megkötésének legádázabb bírálója az izraeli vezetés volt. Teherán „ösel-

sége”, Netanjáhu konzervatív izraeli kormányfő már az egyezmény aláírását a legvehemensbben bírálta, „történelmi hibaként” kárhoztatta. Kijelentette: „Nem szabad gyufát adni egy piromán kezébe!” Azóta is váltig azt hangsúlyozta, hogy a teheráni vezetés folyvást hazudozott, kutatási és kísérleti anyagait rejtegeti, és továbbra is atomfegyver előállítására törekszik. (Több közzétett tény és akció igazolja, hogy az izraeli titkosszolgálatoknak ezek fölfedése az egyik fő csapásiránya. Egy bármit „megelőző izraeli akció” lehetőségét azóta sem lehet kizárni.)

Nem volt ez mindig így.

Az 1979-es iráni iszlám forradalom véget vetett az 1941 óta uralkodó Reza Pahlavi rendszerének. A sah emigrációba kényszerült, ott is halt meg. A császárság idején a perzsa és a zsidó állam szoros diplomáciai, sőt katonai kapcsolatokat ápolt. Azóta nagyot fordult a világ. A perzsa vallási állam vezetői nem ismerik el Izrael Állam létét, és bármilyen ellenük irányuló ottani támadás esetére a legsúlyosabb válaszlépésekkel fenyegetőznek.

Izraelt – a túlfűtött iráni nukleáris ambíciókon túl – nyilvánvalóan erősen zavarja, hogy Teherán az egész tágabb térségben igencsak aktívnak bizonyult. Nem kérdéses, hogy az iráni politikát jelentősen befolyásoló Forradalmi Gárda erői (például az Al-Kudsz/Jeruzsálem nevű elitalkulatai) számos környező országaiiban fölöttébb aktívnak bizonyultak.

A szélsőséges szunnita Iszlám Állam nevű terrorszervezet megjelenése csak hevítette az indulatokat – mind Izraelben, mind a síita Iránban. Élesen kivehető volt egy iráni stratégiai folyosó kialakítása Irakon és Szírián

keresztül a libanoni Hezbollahig, a radikális palesztin Hamász mozgalom istápolásáig, sőt a jemeni polgárháborúban a síita húszik (Anszarullah mozgalom) fegyveres támogatásáig. Az al-Kudsz vezérének tekintett Kászem Szolejmánit, a teheráni hatalom egyik, ha nem a legfőbb háttéremberét 2020 legelején egy amerikai dróntámadással meggyilkolták a bagdadi nemzetközi repülőtér mellett. Irán és a gyaur nyugati „sátánok” szembenállása újabb csúcspontjára járt.

A végletesen feszült szembenállás bármikor végzetessé válhat.

A szaúdi kiegyezés – kínai tető alatt

Nem kis meglepetést keltett, amikor Pekingben a vezető síita hatalom Irán és a többségi szunniták élére vágyó Szaúd-Arábia képviselői egyezsége jutottak. Bár tudott volt, hogy iraki közvetítéssel már régóta folytak köztük megbékítő tárgyalások, ám a bagdadi belpolitika fordulata folytán a közvetítő kényszerűen kifordult a körből. Peking boldogan állt a kör közepére. Nem teljesen önzetlenül.

A kínai kapcsolatépítést semmiképp sem nevezhetjük jótékonsági intézménynek. A mérhetetlen energiaigényű fejlesztés részeként a kínai égisz alatti megbékélést kezdő felek ugyanis Peking legjelentősebb olajforrásai. Szaúd-Arábiából származik az importolaj csaknem egyötöde, Irán hasonlóképp a legfontosabb szállítók közé tartozik. Kína olaj- és gázimportjának mintegy 40 százalékát biztosítja a két országból. Nem csoda, hogy szorult gazdasági helyzetében Ebráhim Raiszi iráni elnök pekingi látogatása idején 25 évre szóló stratégiai együttműködési egyezményt írtak alá.

Lehetne persze azzal színezní a dolgot, hogy az ukrainai agressziója miatt nyugati szankciókkal sújtott Putyin-rezsimnek ma már jelentős részben a kínaiak diktálhatják a lenyomott olajárakat, ezen a téren bőszesen versenyeztethetik velük az iráni-szaúdi egyezkedés részvevőit. Az olajexporttól nagyban függő közel- és közép-keleti birodalmak pedig gyaníthatóan kénytelenek igazodni az „új rendhez”. Cserébe Peking kínai beruházásokkal olajozza a gazdasági-pénzügyi terjeszkedésre irányuló Egy öv – egy út globális projektje kiteljesedését.

Az ebbe a keretbe – és az ukrainai agresszió kapcsán egyensúlyozó pekingi diplomáciába – illeszkedő orosz jelenlét is kézzelfogható Iránban. Kína nem ítélte el a Kreml invázióját, de az intenzív kétoldalú kapcsolataik közepette hivatalosan nem szállít érdemi támadó haditechnikát a támadó orosz félnek. Teherán viszont jól illeszkedik a mozaikba, és – bár Irán cáfolja – a külvilág egyértelmű tényként kezeli, hogy a perzsa állam olyan nagy hatótávolságú, stratégiai drónokkal segíti az Ukrajnában harcoló orosz hadsereget, amelyek feldeítésre és légicsapásmérésre is alkalmasak. Az Egyesült Államok és az Európai Unió emiatt újabb szankciók alá vonta Iránt.

Mínthogy Iránt – Oroszországhoz hasonlóan – kizárták a nemzetközi bankelszámolások SWIFT rendszeréből, az őket sújtó szankciók közelebb sodorták egymáshoz a két államot. A mostani pénzügyi évben Moszkva mintegy 2,7 milliárd dollárral a legfontosabb beruházó Teheránban. És az Iránt (is) sújtó súlyos infláció arra készítette a pénzügyi vezetést, hogy elszámolási rendszerüket megpró-

bálijk közelebb hozni az olyan nagy gazdasági hatalmakéhoz, mint Kína vagy India.

A külső és belső feszültség enyhítése érdekében idén februárban, az „iszlám forradalom” 44. évfordulója előtt Raiszi elnök több mint 80 ezer elítéltet rendkívüli kegyelemben részesített. Emberi jogi szervezetek utánajártak, hogy csak olyan személyek nyerhették vissza szabadságukat, akik ellen korábban már hivatalos vádat emeltek. Ha erre még nem került sor, maguk a letartóztatottak tehetnek terhelő vallomást – önmagukra. Márpedig a kormányellenes tüntetések során (a több mint ötszáz elhunyt kivül) több mint húszezer demonstrálót vettek őrizetbe. Az amnesztia egyedi „nagyvonalúság”, ám a szigor nem enyhül.

Itt nem árt megemlíteni, hogy az ellenzéki körökben csak „teheráni mézárósként” susogott egykori főügyész, Raiszi elnök égisze alatt 2022-ben 75 százalékkal nőtt a kivégzések száma az egy évvel korábbihoz képest, amikor államfővé emelték. A „húzd meg, ereszd meg”-ből egyelőre csak a srófok csavarása érződik.

Ebben a légkörben különös fejlemény volt a minap, amikor a néhai sah fia, a hasonnevű Reza Pahlavi a kiélezett iráni–izraeli kapcsolatok időszakában látogatást tett a zsidó államban. A „trónörökös”, aki mindössze 17 esztendő volt a császárság megdöntésekor, amerikai katonai iskolákba járt, azóta is az Egyesült Államokban él, és a közelmúltban egyre több közszereplést vállalt.

A sah első számú leszármazottja részt vett a holokauszt-emléknap ünnepein, találkozott az egykor virágzó, de a radikalizálódó iszlám forradalom elől Izraelbe menekült zsidó

közösség tagjaival. És mindmegannyiszor hangsúlyozta: az ő célja olyan alkotmányos monarchia helyreállítása (tehát nem az apjáié), amely megbecsüli a demokráciát, a többpárt-rendszert, a szólás- és gyülekezési szabadságot (tehát nem is olyan, mint a mai rezsim).

Aligha véletlen, hogy ezzel szinte egy időben Ebráhim Raiszi konzervatív iráni köztársasági elnök – nem először és nem is utoljára – bármilyen izraeli akció esetén Tel-Aviv és Haifa gemmissítésével riogatta az izraeli felet.

Jól emlékszem, amikor teheráni irodájában találkoztam Sirin Ebádi Nobel-békedíjas bírával, akit emberi jogi tevékenységéért, a rendszer következetes kritikájáért 2003-ban tüntettek ki. Korábban rokonait, férjét és barátait is bebörtönözték, ő maga is öt évig a rács mögött acélozódott. De mielőtt a kamera elé ült volna, a tükör előtt gondosan megigazította fekete fejkendőjét. Aztán diszkrétén, de szigorúan jogi érveléssel ostorozta a rezsimet.

Végül a hatóságok sorozatos zaklatásai elől mégis kénytelen volt elmenekülni hazájából. Amikor 2009-ben újraválasztották a legszélsőségesebb addigi elnököt, Mahmúd Ahmadinezsádot, biztosabbnak látta, ha külföldi előadó körútjáról nem tér vissza Teheránba. Azóta talán még keményebben ostorozza a teokratikus kormányzatot.

Alig egy hónapja *Míg szabadok nem leszünk* című filmje bemutatóján kijelentette: „Az emberek elnyomása és az emberi jogok megsértése olyan, mint egy vírus. Így mindannyiunknak el kell döntenünk, hogy hallgatunk-e róla, mielőtt fertőző módon tovább terjed. Mert a vírus nem ismer határokat.”

Csoportkép önmagáról

Kellerwessel Klaus első kötete, a *77 fejű herceg éneke* pályakezdő költőtől merőben szokatlan módon drámákat tartalmazott. Annak idején e hasábokon így fejeztük be a róla szóló kritikát: „Könyve több mint ígéretes indulás, amely után türelmetlenül és talán nem hiába várjuk a költő tisztán lírai darabokból álló első verseskötetét.” A *Hátam mögött a hulló porcelán* megjelenésére másfél évet sem kellett várni, ami a könyvkiadás jelenlegi állapotát ismerve semmiség.

Ráadásul a Magvető kiadó *Időmérték* című sorozatát, amelynek a könyv a negyvenedik darabja, éppen Kellerwessel Klausnak találták ki. A sorozat könyvei kemény kötésűek, de a méretük kicsiny, a telefonomnál két centiméterrel szélesebbek, és mindössze egy centiméterrel magasabbak. Egy vízilabdás tenyerében elvesznének. Ehhez a formátumhoz egyenborítójuk van, amelynek csak a színe változik: a szerzői név és a cím minden könyvön hasonló betűkkel szerepel. (A kötetek leginkább egy tábla csokoládé dimenzióit idézik: úgy érzem, a sorozat egyetlen igazán önazonos darabjának a színe lila lenne, és a *Milka* címet viselné.) A könyvek súlya csekély, van tízdekás darab is, úgyhogy a bizonyára átlagosnak mondható ötszáz példánnyal könnyen elbír két jobb kötésű költő. Ezt a nyomdai kivitel alighanem a szükség szülte: egyetlen komoly könyvkiadó sem engedheti meg magának, hogy ne adjon ki látható

mennyiségű kortárs lírát, de nyilván senki nem akar túlságosan ráfizetni.

Aki a fenti fejtegetésben kevesli a költészeti megfontolásokat, és sokallja a köteteket, ne felejtse el, hogy az irodalomtudomány az utóbbi évtizedekben kidolgozta a medialitás fogalmát, amely szerint nem mindegy, hogy egy-egy műalkotás milyen közvetítéssel jut el hozzánk. Az a gyerek például, aki a faluja központjában lévő Trianon-emlékmű négy oldalán Kölcseytől, Vörösmartytól, Petőfitől és Papp-Váry Eleménné Sziklay Szerénától olvashat idézeteket, joggal hiheti, hogy az utóbbi szerző minőségileg az előbbieket méltó párja. Az *Időmérték* kötetéről elmondható: mégiscsak keménytablások, és mégiscsak a Magvető adja ki őket. A könyvek jó társaságba kerülnek, és könnyű megtalálni őket a boltokban, eljutnak az olvasókhoz és a kritikusokhoz. A pályakezdő költőknek, mint Kellerwessel Klaus – aki a kötetből kimaradt egyik versében így kommentálja a nevét: „csak azért tudod, mert úgy hangzik, mint valami bődületes istenkáromlás” –, ez a formátum ideális.

Kívülről tehát semmi különös nincs a *Hátam mögött a hulló porcelánon*, ám annál színesebb odabent.

A kötetben találhatóak kötött formájú és szabadversek, több oldalas és egyszavas költemény, dalok és elmélkedések, minimalista, háromszavas húsvéti locsolómondóka

(„kölni / köll, mi?”), és még képvers is. A *[tetszőleges címer helye]* címet viselő vers egy kivágott közepű zászlót ábrázol, és könnyű képversnek értelmezni a remek *Szerda déli tájnak* ezt a strófáját is, amely egyébként egymás után, ugyanebben a formában, kétszer is szerepel a versben: „folt folt folt folt folt folt / folt folt folt folt folt folt / folt folt folt folt folt folt / folt folt folt folt folt folt”.

A kortárs lírában egy ideje uralkodó komoly, hovatovább komor regisztertől annyira elütnek Kellerwessel versei, hogy a bennük megképződő lírai én a többi költő között már-már valamiféle nagyon tehetséges, helyenként bájosan esetlen vagy szertelen mutánsnak hat. És mindenhol elég okosnak is – pedig egy költőnek nem muszáj különösebben eszesnek lennie (írónak már nem árt). Ráadásul Kellerwessel okosságában nincs se gyorseszűség – ami nem is okosság, csak annak látszik –, se fejszagúság: észjárása múzsai. Különben – költőként – nem is menne vele sokra.

Kellerwesselnek ez az esze a karcú kötet összesen harminchat versében különböző utakat jár be. A harminchatos szám úgy jön ki, ha a *Tömények* című szilánkok három külön kis csoportját egy-egy versnek vesszük. E versek egy része érdekes, koanszerű gondolatgyöngy, amelynek címe (*Kora tavaszi haikutöredék a halandóságról*) akár hosszabb is lehet, mint maga a versszöveg: „----- / ----- / ----- ősz”. Másik részük csupán olyan apró szellemesség, szójáték, ötlet, amit általában nem a költők első kötetében, hanem az utolsó

utániban, hagyatékból szoktak kiadni, mint például a *Húsvét* című, fent idézett bagatell vagy a *Jézus öl* című kétsoros: „feküdj vissza, Lázárom / nem több ez, csak lázálom”.

Ez utóbbiak kevésbé szolgálnak rá a *Tömények* címre, mert a költői ötlet nem olyan fajsúlyú bennük, hogy – és itt Kellerwessel egyik képével élek vissza – katartikus robbanással csapódnának be a földre: anyaguk már a légkörben ellobban. Mégis sajátos szerepük van, mert e kisebb sűrűségű darabok mellett jól látszik, hogy a kötet legtöbb darabja csupán könnyű, de nem könnyelmű. Kellerwessel verseinek világát ugyanis nem a vattacukor-akrobatika vagy a *ha akarom, a gyökerekig, és tovább* című versben megidézett pitypang-ejtőernyőztetés semmissége jellemzi, hanem a súlyos és nemes vagy legalábbis ellenálló anyagból való „márványlufikkal” (*Tömények 2. – Valentin-nap*) vagy „acélbuborékokkal” való (*Szerenáda*) virtuóz zsonglörködés könnyedsége. Mint a már az előző, két drámát tartalmazó kötetének élére is kiemelt programversnek, az *Erzsébetvárosi rapszodiának* a végén olvasható: mint ejtőernyős ernyőjét ledobva / várok én is a sietségben otthon / hagyom hogy keresztülzuhanjon rajtam / az ég”.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ebben a gyakran oly búvalbélélt magyar költészetben (és a jelzővel nem akarom azt mondani, hogy búra és bélelésre ne volna nyomós ok számos) milyen becses jelenség is a könnyedség, amit – még egyszer: – nem szabad összekeverni a könnyelműséggel. Hiszen legalább az *Esti Kornél éneke* óta tudhatjuk, hogy ha az élet nagy kérdéseire

adott könnyelmű válasz nem is érvényes válasz, maga a könnyedség nagyon is az.

Márpedig a költő az önismeret, a már-már pszichológusi alaposággal boncolt lélektani problémák kérdéseit is lefegyverző fesztelenséggel taglalja például az *am mizu?* című kötetzáró prózaversben, amelynek – egyben az egész könyvnek – a végén úgy fordítja vissza az olvasó felé a „mi újság?” oly sokszor minden különösebb érdeklődés nélkül feltett kérdését („veled?”), hogy a könyvet becsukva szinte felelni szeretnének neki, engedelmeskedve a *Gyorsan szelíden* című versben olvasható felszólításnak is: „Adjátok át ti is magatokat nekem, / keverjük össze titkainkat, felejtjük el, melyik kié”.

Kellerwessel alanyi költő, de lírai egója olyan bősséggel, olyan természetesen és annyi irányban árad, annyit társalog magával és magáról, hogy magánbeszédét szinte már dialógusnak érezhetjük. E frivolan meghökkenítő, a direkt őszinteség gesztusaival dolgozó költészetben az érzelmek többnyire a megfigyelő ész hűtő közegén át, elmélkedéseként, gondolatkísérletekként jutnak el az olvasóhoz. Kellerwessel verseinek ez a karaktere, illetve az olyan megfogalmazások, mint ez: „Néha / parancsot adok néhány szolgának, / hogy álcázza magát magát szolgának álcázó / énnekem” (*Mátyás*), a múlt század harmincas évei egyik legérdekesebb költőjének, Vándor Lajosnak az olyan versekben megnyilvánuló poétikájára emlékeztet, mint a *Csoportosulj önmagad köré*, a *Csoportkép önmagamról* vagy az *Egyes szám – többes személy*.

A kötet a programadóan kiemelt *Szerenád* után és a külön ciklusba sorolt utolsó vers, az *am mizu?* előtt hat kisebb ciklusra oszlik, amelyek helyenként öt, helyenként hat versből állnak. Az *Eltévedt katedrális* című első ciklus verseiben a lírai én mintegy bemutatkozik: „ha akarom, szívárványhártyáimon lepkeszárnyak / nyílnak, és a köldököm kipattan tövestül” (*ha akarom, a gyökerekig, és tovább*); Ma már tudom, / én vagyok az a meteor (*Becsapódás*); „honvágyam van / már nem is tudom hova” (*Erzsébetvárosi rapszódia*).

Ezután, *Mint kenyérnek a test* cikluscím alatt, szerelmes versek következnek. Sajátos összefüggéseket teremtő formai ötlet, hogy a cikluscímek olykor más ciklusok verseiből vannak: ezé például a *Könyvégetés*ben szereplő *Tetemrehívás* címűből. A finoman érzéki *táncban* külön érdekes az a két sor, amelyben a megszólaló annak a vágyának ad hangot (érdemes odafigyelni a látzólag odavetett „bármí” szó művészi erejére), hogy nagyon szeretne betakarózni: „az előbb még visuról beszéltünk / most ölni tudnék bármi takaróért”. A költő szenvedélyes racionálisságát jól szemléltetik a talányos *Khkxyjnbgyk-nek* címet viselő versnek ezek a sorai: „a bátyád macsó / a mercedesnél dolgozik, három műszakban / gondolom, focizik, és gondolom, csatár / ha ismerne, unna / apád tolerálna, anyád rajongana értem (amíg bele nem / olvasna a verseimbe, természetesen) / de előbb-utóbb mind megszokná, ha összejönne / csak téged nem tudlak elképzelni mint a barátnőmet”.

A *Bármí takaróért* című harmadik ciklus és az egész kötet egyik

legérdekesebb verse *A végső kétségbeesésről*, amely nagyszerű lételeméleti költemény. Apropiója ehhez képest nem is lehetne prózaibb: egy hajvágás. Az ökotudatosságtól („Nem bűn-e a futószalagon, ereje teljében legyilkolt borjúval és az ő szintén legyilkolt és -gyilkolandó szeretteivel szemben, megennem őt, mint gíroszt – *kócosan?!?*”) a formai virtuozitásig („maszktakarta zavart mosoly”) számos téma és regiszter keveredik benne, és áradó anyagában az olyan mondatok is elnyerik végső értelmüket, mint ezek: „Nekem itt vannak a könyveim, / amiket jóval kevesebben olvasnak, mint amennyien a hajamat látják”; „Lesz-e bármi impaktom erre a világra, vagy teher leszek csupán, a kozmikus entrópia önmaga számára is titkos titkosügynöke?”. Ráadásul – egy felületesen csevegő fodrászra és kuncaftjára utalva – még a közelmúlt egyik nagy sikerű regényének címével is eljátszik: „Sajnálom, fodrászom, / ezek mi nem leszünk sosem.” A vers olyan komplex, gondolatgazdag és eleven, hogy az olvasó már azt sem bánja, ha a költő az utolsó sorokban elhülyéskedi a végét: „Kérek-e vaxot vagy valamit? – / Hát, egy Móricz Zsigmond-ösztöndíj mondjuk jól jönne.”

A *Nincs miért szobrot állítani* közéleti vagy közérzeti verseket tartalmaz (a *Virrasztóvers* címe alatt ez a dőlt betűs megjegyzés szerepel: „*elhangzott 2020. 09. 30-án éjjelkor, a budapesti Egyetem Téren, az SZFE ellenálló hallgatóinak köszöntésére*”), de megtalálható benne a Kellerwesselre egyébként is jellemző gondolatkísérlet műfajának olyan újabb példája is, mint a

Hódolat („Ki állít szobrot azoknak, / akiknek nincs miért szobrot állítani? / Akikről utólag se derült ki, hogy igazuk volt, / talán mert nem is mondtak semmit”). Ugyancsak ebben a ciklusba olvasható a Kemény István *Búcsúlevelére* reflektáló *Zrínyi sokadik éneke*, amely úgy teremt kapcsolatot az alapszövegül szolgáló verssel, hogy idézi az annak élén olvasható emblemikus szókapcsolatot, egyben azonban, a szavak egybeírása révén, ironikus távolságot is tart tőle: „Édes hazám, te nem szereted magad, / és ezt rám fogod. Az fel sem merül, / hogy te árulsz el engem. Hogy hiába / a rendületlen vitamok és sanguinemek, / benned sincsen számomra hely.”

A *Könyvégetés* sajátos koncepció alapján született versek ciklusa. A *Tetemre hívás* klasszikus verses szövegek részleteinek kreatív újrendezése: „Hass, alkoss, felkötnek. Ágyban, párnák közt gyarapíts”. A *Gondtalankodás* és a *Vissza* pedig Závada Péter és Vajna Ádám egy-egy kötete verseinek utolsó soraiból összeállított „metavers”, verspuzzle, vagyis úgynevezett cento. Az alkotási folyamatról lábjegyzet ad felvilágosítást: „A tartalomn igyekeztem semmit sem változtatni, legfeljebb alanyokat és igeidőket egyeztettem össze, de az írásjeleket és a dőlt betűket szabadon kezeltem. A versek sorrendben követik egymást, nem maradhatott ki egy sem.” A „Magamnak” ajánlással ellátott *Hulló porcelán mögött a hátam* ugyanezt a munkát a költő saját kötetének versein végzi el, a „Turi Tímeának, Szegő Jánosnak és az Időmérték sorozat szerzőinek” ajánlott *Időtlen mérték* pedig a könyvsorozat eddigi negy-

ven kötetének utolsó soraival végzi el ugyanezt a kísérletet, ilyen zavarba ejtően érdekes részeredményekkel: „Esetlegességek közepette élek. / Mikor a víz a tudómba tódul, tudom, itthon vagyok. / Ha pálmákhoz sodródnék, sem hinném el, hogy partot értem, / és ők felidéznek a boldog időköt, és boldogok lesznek újra. / A kegyelem nem szorul gondolatra. / Addig is / könnyűvíz.”

Az utolsó igazi ciklus, a *hogy keresztülzuhanjon rajtam* egyik emlékezetes verse, az Örömóda magát a halált szólítja meg. „Régóta / tanulja már az anyag, / hogy kell kicseleznie téged, / újabb-újabb fajokat formál, // burjánzó stratégiákat, / amik már egymást is cselezik. / És én, az anyagból levő, / már én is tanulok,” az óceán pedig ismét gondolatkísérlet: „lehet, hogy pont aközben halsz meg / miközben ezt olvasod”. A *sivában* olvasható a könyv címének megtett szókapcsolat: „megtanultam ignorálni / a hulló porcelánt mögöttem”. Az olvasó igazat adhat a lírai énnak, aki így fogalmaz önmagáról: „nincs elég kezem megfogni / mit kezem mozgása lök le”, ami nemcsak lételméleti kijelentés, hanem Kellerwessel habzsoló, fesztelen, komoly témákat is páratlan könnyedséggel kezelő, okos költészetének tömör ars poeticája is lehetne. A *szóval ez lenne az cikluscímmel* is ellátott utolsó versről, a szinte az automatikus írás közvetlen vallomássá-

gával megszólaló – „nem hiszem el, hogy a műveim nélkül is szerethető vagyok, ők a kezeim, amikkel megragadom a nép húsos tőgyét, és szeretetet facsarok ki belőle” – *am mizu?*-ről már volt szó.

Kellerwessel Klaus kötete a szöveg minden szintjén érdekes nyelv-művészeti alkotás, a költő olyan szavakat vés ki a nyelv anyagából, mint – például a már idézett „maszktakartá”-n, „vitamok”-on és „sanguinemek”-en kívül – a „szlemest”, az „életszűz” vagy a „fejbőrönismeret”. Hétköznapi szavakat olyan meglepő szókapcsolatokba rendez, mint az „áhitatos esetlenségeim” vagy a „nőm nőietlen horkolása”, és olyan mondatokat alkot, mint ez: „Fertőzzön meg / engem is a fény”, vagy ez: „Világ szolipszistái, egyesüljek!”

Egyes nagyon jól sikerült első köteteket azzal szokták dicsérni, hogy tulajdonképpen nem is tűnnek első kötetnek. Bravúros teljesítménynek érzem, hogy a *Hátam mögött a hulló porcelán* általában is az egyik idej legjobb verseskötet, miközben – ettől érdekes módon valahogy függetlenül – kimondottan első könyvnek (a szerzője drámakötete utáni első verseskönyvének) olvasva is nagyon érdekes.

Kellerwessel Klaus: *Hátam mögött a hulló porcelán*. Budapest, 2023, Magvető. 88 oldal, 2999 forint.

A háború varázstalanítása

Pár évvel ezelőtt hasított a mozikban Sam Mendes első világháborúval foglalkozó filmje, mely mindent megmutatott a háború elviselhetetlen mindennapjaiból, ami miatt épeszű ember nem akarhat háborúzni. Most a Netflix globális mozijában láthatjuk Edward Berger Erich Maria Remarque egykor nagy sikerű regénye alapján megrendezett filmjét, mely a világháború nyugati frontján kialakult állóháború rémségeit mutatja be katalógusszerűen teljes felsorolásban. Két teljes órán át vér, sár, gáz, roham, halál, örültség képei peregnek előttünk, míg él, aki a végén meg nem hal, de aki élve marad, annak is a lelke ott hal meg a fronton.

Remarque saját élményei alapján írta meg 1929-ben frontregényét, művét korábban már kétszer tették át audiovizuális közegbe. Először az Egyesült Államokban 1930-ban került a történet filmvászonra. Másodszer 1979-ben filmesítették meg a regényt ugyancsak Amerikában. A harmadik változat nem követi hűen a regényt, de a légkörét jól érzékelteti. Berger helyesen úgy döntött, hogy kihagyja a regényben és az előző két filmben hangsúlyos kiképzőtábori részt. Ezáltal feszesebbé vált a szerkezet, az otthonukból kiragadt, sikeres életre teremtett fiúk vidáman énekelve menetelnek a halálba, mely kisvártatva meg is találja őket. A szemünk előtt párolog el a barátok, Paul, Ludwig, Kropp és Müller kezdeti lelkesedése, s vált át kétségbeesésbe, halál-

félelembe és kíméletlen öldöklésbe. Berger filmje a regény vizuális klónját tisztességesen, de teljesen fantáziátlanul hozta létre, amiért az alapanyagul szolgáló történetészövés is felelős, amiből hiányoznak a meglepetések, az izgalmas fordulatok. A nyomasztó háborús jeleneteket megtörhették volna a főhős álmai, kaphatott volna zaklató híreket otthonról, összetűzhetett volna a háborúban fanatikusan hívó század-társaival. Remarque regényét a író szavai éltetik, ezek képi referenciáit a film ugyan híven visszaadja, de nem tesz többet, mint meggyőzően közvetíti Remarque pacifista üzenetét: a fronton szemben álló német és francia katonák egymással felcserélhetők, mindegyikük halála értelmetlen, a harang, mint Hemingway egy másik háború kapcsán írta, mindenkiért szól.

Az író, mint a film hőse, Paul, tizennyolc évesen, egyenesen az iskolapadból vonult a frontra. Aki a hátszországban élt, annak fogalma sem lehetett a front véres valóságáról, bár a film azt sejteti, hogy a hazafias frázisokat pufogtató iskolaigazgató cinikus gazember lehetett, aki tudta, de nem mondta, hogy értelmetlen halálba küldi Pault és társait. Remarque nem halt meg a csatatéren, de súlyosan megsebesült. Az író 1917. június 12-én került a frontra, s másfél hónap múlva már mehetett is vissza a hátszországba. Bal lábát, jobb kezét és nyakát repeszdarabok szabdalták szét. Katonai kórházban érte 1918. november 11., amikor a

Compiègne-i erdőben Foch marsall vasúti kocsjában a német és a francia hadvezetés képviselői aláírták a fegyverszüneti egyezményt, s véget vetettek a harci cselekményeknek.

Berger filmje, akárcsak Mendes korábbi alkotása, hatalmas kritikai és közönségsikert aratott. A sikerbe minden bizonnal belejátszott, hogy a helyzet Keleten ma nagyon is változó, nap mint nap nyugtalanító háborús hírek érkeznek az ukrán-orosz frontról, s ez felfokozza az érzékenységet a háborús filmek iránt. A *Nyugaton a helyzet változatlan* a Brit Filmakadémia 2023-as seregszemléjén elnyerte a legjobbnak járó díjat a külföldi film, a rendező, a forgatókönyv-adaptáció, az eredeti filmzene, valamint a hang és a kép kategóriáiban. A díjeső Los Angelesben is folytatódott, ahol a film megkapta a legjobb külföldi filmnek járó elismerést.

Paul buta halálát látva a magyar nézőnek a zsenyei kastélyban született magyar költő, Békássy Ferenc juthat eszébe, aki Cambridge szellemi és szerelmi kényelméből a háború kitörése előtt Londonban indult utolsó vonattal Budapestre érkezett, majd bevonult, és 1915. július 25-én, 22 éves korában Bukovinában, Csernovic mellett elesett az oroszok ellen vívott harcban.

A filmre záporozó díjeső nincs arányban a film tényleges értékeivel. A rendező és a forgatókönyvírók ugyan derekasan igyekeztek, de meg sem karcolták a lényegét. Paul, Békássy és a hozzájuk hasonló idealisták lelkesen vonultak be a hadseregbe, s mire rájöttek, hogy hova kerültek, addigra már késő volt. Meghaltak, megsebesültek, vagy ha szerencsájukra életben ma-

radtak, traumájuk élethosszigan végigkísérte őket. A lelki hajléktalanok azonban a háborúban otthonra találtak. Nem féltek a haláltól, nem riadtak meg a vértől, a sártól, a kegyetlenségtől, szembenéztek az emberi húsrá éhes szörnyvel, ami annál is könnyebben ment nekik, hogy a szörny eleve bennük volt. Adolf Hitler a legjobb példa, akiből a háború iszonyata csalta elő a fanatikus démont, mely utóbb rabul ejtette egész népét.

Hérakleitosz sokat idézett mondanása szerint a „háború mindenek atyja és mindenek királya. És egyeseket istenekké tett meg, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká tett, másokat szabadokká.” A háború rettenetét illusztráló filmek csak azokra hatnak, akik eleve pacifisták, iszonyodnak az iszonyattól, s a hérakleitoszi mondatnak csak a második felére figyelnek, de félnek belegondolni a hérakleitoszi mondat kezdetének mélységeibe, és nem teszik fel a kérdést, hogy mi lehet a háborúban az, ami „egyeseket istenekké tesz”. A háborúk elméletének felülmúlhatatlan klasszikusa, Clausewitz szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. Ha e kijelentést komolyan vesszük, akkor el kell érkeznünk a legkényelmetlenebb politikatudós, Carl Schmitt álláspontjához, aki a „politikai” szó jelentését háborús metaforával, a barát és az ellenség közötti viszonyból bontotta ki.

Nem kétséges, hogy a napjainkban Európa keleti fejlődési régiójában zajló háború minden bizonnal belejátszott a *Nyugaton a helyzet változatlan* sikerébe, melynek örülve a világ békében élő fele levethette magáról a kertek alatt kísértő

háború valóságával való szembenézés terhét. A számvetésre annál is inkább szükség lenne, mivel ha Hérakleitosznak és Clausewitznek igaza van, akkor a most zajló háború csak főpróbája a világ esedékes újrafelosztásáért folytatandó új világháborúnak, mely persze teljesen más lesz, mint az előző kettő. Sokan úgy vélik, hogy a harmadik világháború már el is kezdődött, s a különbség az előző kettőhöz képest csak az, hogy a hadi cselekmények kezdete nincs naptári dátumhoz kötve. A háború lassan, észrevétlenül lopakodik hétköznapijainkba, mindig csak egy kis darabot szakítva ki a békéből, míg valamennyien ott nem leszünk a csatatéren, mint Paul és barátai a filmen, de anélkül, hogy egy pillanatra is lelkesedtünk volna.

A lelkesek, az új, intelligens fegyverek kiagyalói, a hamis hitek prófétái biztonságos bunkereikből nézik majd, hogyan gyengül és pusztul az ellenség, csak azt nem veszik észre, hogy az új háborúban már nem lesznek győztesek és vesztesek, nem lesznek barátok, mindenki mindenkinek ellensége lesz, s a végén mindenki odavész. Olyan filmekre, írásokra lenne szükség, melyek nem elégednek meg a rémségek illusztrálásával, hanem megmutatják a háborúkat koholó

boszorkánykonyhát a lelkekben. A lopakodó világháború nem szükségszerű, ma még visszafordítható. A háború szükségszerű antropológiai valóságát felülírhatja a világbéke globális akarása. A kiutat Kant már megjelölte 1795-ben, amikor a közelgő nagy napóleoni háborúskodás kilátásaival nem törődve közzétette az örök békéről szóló nemzetek közötti szerződés tervezetét.

Még nem késő visszafordulni. Kant a játékelmélet igazságát előre látva azt jósolja, hogy lesz egy pont a háborúskodás végeláthatatlan történetében, amikor az embereknek elégük lesz a pusztításokból, a szenvedésekből, a háború lelkes hamis prófétáiból, s kénytelenek lesznek együttműködésre lépni egymással. A háború pusztító érzés, melynek ordítása elnémítja az emberszeretetet. De az örök béke erkölcsi igazságát nem lehet túloldítani. A háború varázstalanítható.

Nyugaton a helyzet változatlan. Amerikai–német történelmi dráma, 2022, 120 perc. Rendező: **Edward Berger**. Forgatókönyvírók: **Lesley Paterson, Ian Stokel**. Operatőr: **James Friend**. Szereplők: **Daniel Brühl, Felix Kammerer, Aaron Hilmer, Edin Hasanovic, Albrecht Schuch, Sebastian Hülk**.

Egy nyughatatlan elme útjai

Gnóthi szeauton – ismerd meg önmagad. A delphoi jósva homlokzatára vésett mondat arról a fogalomról szól, amelyet mai szóhasználattal *reflektáltságnak*, az önmagunkra való rálátás képességének nevezünk. Az igazi, teljes rálátás, tudjuk, nem lehetséges. Ennek hiányában bizonyos értelemben mindnyájan élethosszig az *Apró képek balladája* refrénjét ismételve tengődünk („csak azt nem tudom, ki vagyok”) – de hát erről szól minden: halálig keresnünk kell a választ arra, kik vagyunk, s eközben érdekes módon nem magunkat ismerjük meg, hanem a világot. Persze – bibliai szóhasználattal élve – azt is csak *rész szerint*.

Fordítva is igaz mindez? Aki önmagát akarja megismerni, megismeri a világot – de aki a világot akarja megismerni, megismeri-e önmagát? A (lehet, csalóka) látszat az, hogy Ligeti György (1923–2006) egész élete során nem befelé, hanem kifelé figyelt. A nyilvánosság sokszor és sokféle módon értesülhetett a zeneszerző gondolkodásmódjáról: interjúkötetektől, Ligeti írásaiból, és persze magukból a kompozíciókból. Mindez a tapasztalat egyértelművé tette, hogy Ligeti intellektuális, töprengő, filozofikus alkotó (amellett persze, hogy játékos, kiszámíthatatlan és szélsőséges), erősen érzelmeszegény és igen logikus gondolkodással. Minden érdekelte: tudományos teóriák, matematika, fraktálmélet, az elenyészően apró és a hatalmas, a felismerhető és a felismerhetetlen,

a tagolt és a tagolatlan dialektikája, a folklór, az egzotikum, a groteszk, a makabreszk, az abszurd és még sok egyéb, Jevgenyij Koroljov *Die Kunst der Fuge*-felvételétől, amelynek mániákus hallgatója lett, a San Franciscó-i *cable carok* működési elvén át a King’s Singers Beatles-feldolgozásaiig, amelyekért annyira lelkesedett, hogy a szextett tagjaival való első találkozásakor (darabot írt nekik: a *Nonszensz-madrigálokat*) rögtön ezzel az élményével hozakodott elő.

Előítéletektől mentesen és háttértalan nyitottsággal kereste az ismeretlent, szellemi felfedező utakon járt (és nemcsak szellemieken: földrajzilag is sokfelé vetette a sors, élt az erdélyi Dicsőszentmártonban, majd Kolozsváron, Budapesten, Bécsben, Hamburgban és végül újra Bécsben, karrierjének alakulására hatással volt Köln, Stockholm, Darmstadt, Donaueschingen, Berlin, Stanford és San Francisco), és minden jelenségnek, elméletnek, logikai törvénynek, amellyel megismerkedett, megpróbálta megalkotni a kódolt zenei lenyomatát – ezek a művei.

A reflektáltsággal kapcsolatos kérdéshez visszatérve: a jelek szerint, miközben megismerte és zenévé változtatta át a világ jelenségeit, Ligeti feltárta önmaga számára önmagát is, erről tanúskodik több interjúban is megismételt *bonmot*-ja, mely szerint az a kívánsága, hogy ha egyszer közterületet neveznek el róla, annak neve legyen Ligeti György *tévút*. Ez

a rá oly jellemző fintorszerű teatralitással eltúlzott önkritika arra utal, hogy nagyon is tudta felülnézetből és bizonyos távlat birtokában szemlélni saját tevékenységét, tisztán látva annak szüntelen egzaltációban kereső-kutató, lázasan nekilendülő, majd megtorpanó, stílusváltásokat bőven tartalmazó, a „fejlődés” megnyugtató linearitását nélkülöző jellegét. Interjúiban visszatérő tapasztalat, hogy önmagát szakítja félbe, a saját szavába vág, hogy valami újba kezdjen. Ugyanezt tette zeneszerzői életművében is.

A *Budapesti Fesztiválzenekar* rendkívül informatív műsorú, nagyszerűen kivitelezett koncerttel tisztelgett a zeneszerző születésének centenáriuma előtt. A műsor összeállítójaul és az est karmesteréül olyan muzsikust sikerült megnyerni, aki Magyarországon az előadóművészet területén mindeddig a legtöbbet tette Ligeti zenéjének megismertetéséért és elfogadtatásáért: *Rácz Zoltánt*, aki az UMZE Kamaragyüttes élén *Hommage à Ligeti* címmel 2006-tól 2014-ig minden évben ünnepi hangversenyt vezényelt a Müpában a zeneszerző születésnapján, május 28-án, e több évre elnyújtott, sajátosan epikus „fesztivál” eseményeinek során végighaladva az életművön, és elősegítve így módon azt, hogy a nagyközönség megismerhesse ezt a kivételes *oeuvre*-t. Rácz mellett – aki a BFZ koncertjén nemcsak vezényelt, hanem az énekhangra és ütőkre komponált nyitódarab megszólaltatásában hangszeres előadóként is közreműködött a zenekar ütőseinek társaként – hallottuk *Károlyi Katalint*, a hajdan William Christie irányításával a barokk repertoár előadójaként híressé

vált mezzoszopránt (*Rácz Zoltán* kitarató rábeszélése nyomán neki és az Amadinda Ütőegyüttesnek komponálta Ligeti életművének utolsó befejezett alkotását, a *Síppal, dobbal, nádihegedűvel* című dalciklust), valamint *Perényi Miklóst*. A korszakos csellistáról tudja a közönség, hogy nemcsak a barokk–klasszikus–romantikus repertoár elhivatott előadója, de Lutoslawskitól Kurtáig a kortárs zenéé is, sőt maga is komponista.

Az egységesen kiváló előadásokról elég annyit írunk, hogy mint a legjobb koncertek esetében, a megszólaltatások ezúttal is olyanok voltak, mint maguk a művek. (Egyetlen darab, a száz mechanikus metronómra komponált *Poème symphonique* esetében nem beszélhetünk a szó hagyományos értelmében vett *előadásról*, hiszen ez egy „embertelen” mű, amelyet az élettelen eszközök „adnak elő”). Az öt számból álló műsor egyik legnagyobb erénye az volt, hogy tartalmazta Ligeti legutolsó befejezett alkotását, a *Síppal, dobbal, nádihegedűvel* című dalciklust mezzoszopránra és ütőegyüttesre, a Ligeti számára alapélménynek számító rokonlélek, Weöres Sándor verseire (2000), de felvonultatta az egyik igen korai, ám már „felnőtt munkának” minősülő alkotását is: ez volt a *Concert românesc*, a Román koncert (1951). Tehát egy estén pillanthattunk rá, ha úgy tetszik, a pálya két szélső pontjára, a végre és a kezdetre. Ezenkívül hallhattuk a Siegfried Palmnak írt *Csellóversenyt* (1966), a *Poème symphonique*-ot (1962) és befejező számként a *San Francisco Polyphonyt* (1973–74) – vagyis a válogatás sikerrel érzékeltette az alkotói termés sokféleségét.

Károlyi Katalin és az ütősök bravúros előadását hallgatva rácsodálkozhattunk a kései Ligeti-stílusban tapasztalható letisztultságra, egyszerűsödésre, arra, hogy mint más kései művekben is (például a *Hegedűversenyben*), Ligeti visszatér a népdalhoz, arra, hogy játszik, incselkedik a tonalitással, az olykor hideglegelősen, máskor simogatóan konzonzáns harmóniákkal – és mindenekfelett megragadhatta a hallgatót az eszköztár sok-sok színpadias eleme. („*Kuli neem tud meghal!*”) Olyan bátran invenciógazdag előadásban, mint a Károlyi Kataliné, a *Síppal, dobbal...* hét dala akár hét jelenetként is felfogható. Nem új dolog ez: számos Schubert-dal is miniatűr jelenet. A *Csellóverseny* két tétele közül az elsőben a cselló „hallhatatlan” indítása sajátos minimalizmussal szembesít, egyikeként Ligeti szélsőséges megoldásainak: jó megfogalmazás az, amely szerint a darab elején már *látjuk*, hogy a csellista játszik, de még nem *halljuk*. Aztán a második tételben ott a szólóhangszer sok izgatott mikromozgása. De hát micsoda szóhasználat ez? „Szólóhangszer”? Ugyan! A *Csellóverseny* egyik fő gesztusa az, hogy – ahogy nevezték – „anti-versenymű”: zenekar helyett ensemble, kamaragyüttes játszik, a szólóhangszer többnyire nem emelkedik ki a hangzás szövetéből, hanem abba ágyazva muzsikál, a magánszólam nem virtuóz, inkább kamarazenei, úgyhogy a mű szinte mindenben a műfaj tagadása vagy inkább gesztus: a szerző könnyedén átlép a hagyományon.

A *Poème symphonique*-ban, mint tudjuk, az történik, hogy tíz „előadó” előzetesen beállítja a száz metronómot 52 és 144 ütés/perc között

különböző értékekre (ezúttal Rác egyedül állította be őket), és egyszerre hozzák működésbe az eszközöket. Ez először hatalmas, sűrű zúgású hangfelhőt eredményez (nem más ez, mint a Ligeti-féle mikropolifónia mechanikus, dehumanizált változata), majd lassan hallhatóvá válnak különféle ritmikai mintázatok, a folyamat az áttekinthetelenségtől az áttekinthetőség felé halad, a különböző sebességgel ketyegő metronómok közül egymás után szállnak ki előbb a leggyorsabbak, majd a kevésbé gyorsak, végül a lassúk, míg legvégül csak egyetlenegy marad, majd az is elhallgat. (*Ist dies etwa der Tod?*) A mű keletkezéstörténetéhez tartozik, hogy Ligeti John Cage hatása alatt rövid időre kapcsolatba került a részben Cage által inspirált Fluxus mozgalommal. Kezdetből máig sokan félreértik, „félrehallgatják” a *Poème symphonique*-ot, polgárpukkasztásnak, happeningnek véelve azt, ami inkább kísérlet, költészet, filozófia. Pedig hihetnének a darab címének, amely ironikus, de pontos. A darab valóban szimfonikus, és valóban költemény. Akár Haydn is eszünkbe juthat róla: a *Búcsú-szimfónia*. Ligeti és a hagyomány? Ha azt mondtuk, hogy Ligeti „átlép” a hagyományon, be kell látnunk, hogy ez nem igaz. Nem tud átlépni rajta: nyakig benne van.

Nyakig benne van a hagyományban a *Concert românesc* is. Ligeti a román népzene csodájáért lelkesedik ebben a korai darabjában, mint tette azt előtte Bartók, és a zene magatartásformája, gondolkodásmódja is idézi olykor Bartókot, miközben felfedezhető itt az experimentalizmus szándéka is: az a mód, ahogyan az archaikus népi hangszerjáték

megidézéséből a hangzással való modern kísérletezés lesz. Több mozzanatában a hangzással és a színekkel kísérletezik a *San Francisco Polyphony* is, amelynek azonban ezen a koncerten alighanem inkább az volt a funkciója, hogy ízelítőt adjon a hallgatónak a Ligeti-féle nagy, összefüggő hangzásfelületek, a belső mikromozgásokkal tagolt hatalmas többszólamú struktúrák sok műben visszatérő, alaptoposzként értelmezhető élményéből (ez már nem a mikropolifónia, inkább an-

nak későbbi, áttetszőbb, tagoltabb változata, itt-ott kiemelkedő individuális dallamokkal), amely csábítja, hívogatja a hallgatót, hogy merüljön bele, induljon felfedező útra benne, felismerni és megragadni próbálja a nagy, zsongó szólamuniverzumban az apró részeket, amelyekből az Egész összeáll.

A Budapesti Fesztiválzenekar Ligeti-estje.
Zeneakadémia, 2023. március 28.

Stuber Andrea

Az elejtett világ

A Budapest Bábszínház *Dekameron 2023* című produkcióját meg kellene néznie minden felnőttnek – felnőttelőadás ugyanis –, aki gyerekként hagyott fel a bábszínházi műfajjal, s látott egykor *Misi mókus kalandjait* vagy hasonló, paravános előadást. Rácsodálkozna, mivé nőtte ki magát a bábos színházművészet, hová fejlődtek a színészek, a technikák, a vizualitás, a stilizáció. És talán ami a legvarázsosabb eleme az egésznek: a lehetetlen megjelenítése a színpadon.

A koronavírus-járványnak nem sok dolgot köszönhetünk – kivéve néhány jól körülhatárolható, ám ködbe vesző üzleti vállalkozást, mert azok igenis sokat köszönhetnek neki –, de azt az egyet mégis, hogy a karanténos időszokról kézenfekvően eszünkbe juthatott Boccaccio *Dekameronja*. Apropót is teremtett a 14. századi mű a Bábszínház nagyszabású vállalkozásához.

Kilenc szerzőt kért fel a Bábszínház és Szikszai Rémusz rendező, írának korunkra reflektáló történetet egy színdarabba. Talán „a tizedik te magad légy” alapon, maga a rendező alkotta meg a keretet, vagyis a nyitó- és a zárójelenetet. Mivel ez a merítés igen nagy fogás, el is tart az előadás fél tizenegyig. Nem mondom, hogy nem értük volna be nyolc mesével, de belátom, hogy az Oktameron cím aligha bírna a Dekameronéhoz hasonló vonzerővel. Még mindig ott lett volna az a lehetőség, hogy egyik vagy másik szerző szünetet írjon bele a darabba, de nem ragozom tovább. Ha fél tizenegy, hát fél tizenegy. Színes, változatos, nagyszabású kaland ez a hosszú este, a Budapest Bábszínház társulatának virtuóz teljesítménye.

A különböző történetek – sorrendben: Jászberényi Sándor, Závada Péter, Háy János, Székely Csaba, Parti

Nagy Lajos, Tasnádi István, Gimesi Dóra, Fábíán Péter és O. Horváth Sári írásai – természetesen függetlenek egymástól. Nem mutatnak egy irányba, és nem teremődik köztük kohézió. A rendezés formailag úgy köti össze ezeket, hogy a játék helyszíne egy repülőtér. (Nem lehetetlen, hogy Tasnádi István „súgott”, vagy legalábbis ihletet adhatott, neki ugyanis ment Zalaegerszegen egy *Tranzit* című reptéri darabja. Ámbár Schilling Árpád is készített olyan nemzetközi előadást Temesváron, amelynek szereplői egy londoni reptéren csoportosultak.) A repülőtér ideális helyszín a pikareszk jelleghez: itt bárki megfordulhat, bárki találkozhat akárkivel, hiszen ez az utazók, az átmenők, a várakozók és a veszteglők terepe. A Bábszínház bemutatója elé készült felvezető filmcskét a bezárt Ferihegy 1. repülőtéren forgatták, s már az a videóklip is messzemenően ígéretesnek és izgalmasnak mutatkozott. Az Andrásy úti színházban pedig nem is adták alább a látványt: Zöldy Z Gergely díszlete, Varga Vince és Horesnyi Máté mozgóképtervezése, Szondi György fénytervezése és Hoffer Károly bábjai lenyűgözően elegáns és sokarcú képi világot teremtenek a darab köré.

Ha a cím alapján azt feltételezzük, hogy az előadásban meghatározó elem a pajzánság, akkor tévedünk. Nem állítom, hogy teljes mértékben hiányzik, hiszen Székely Csaba ironikus-piknikus-társadalomkritikus *Saját kis koronavírusunk* történetében például ott van, de az összműben mégis erősebb a vonzódás, a kötődés a mitológiához. Vagy mitologikus személyekhez, Vénusztól Pallasz Athénén át Marilyn

Monroe-ig és a Supermanig. Problémafelvető darabkák is illeszkednek a sorba – Jászberényi Sándor tudósítása az ukrán–orosz frontról vagy O. Horváth Sári *Lehet, hogy ez az utolsó* című, a várható környezeti katasztrófával számoló szcénája –, ugyanakkor a színházilag túlterhelt néző talán még némi hálát is érezhet, amiért a *Dekameron 2023* nem válik minden aktuálgondot érintő válságkatalógussá.

A kilenc mű nem egyenletes színvonalú, bár az simán lehet egyéni beállítottság és diszpozíció kérdése, hogy kit melyik mese érint vagy szólít meg. (A magam részéről a leggyengébbnek Závada Péter *Levél Mantovába a veronai karanténból* című írását találtam. Jóllehet az alapötlet igazán remek; a szerző arra kínál megfejtést, hogy a levél, amit Lőrinc barát Mantovába küldött Rómeónak, miért is nem jutott ki Veronából, tragikus kettős halált okozva végül. A kifejtés azonban, minek során az Ács Norbert alakította biztonsági őr effektíve megerőszakol egy teleírt levélpapírt – amelyet Podlovics Laura játszik el kecsesen –, a nem jóféle nevetségesség határát súrolja.) Az határozottan állítható, hogy Szikszai Rémusz rendezőnek és a tizenhárom fős színészcsapatnak sikerült mindegyik darabot magas technikai és művészi színvonalon előadni. (Kedves bakikkal egyébként. Az a minimum, amikor az egyik színész nő lófarka tánc közben kirepül a pódiumról.) A színházi alkotók a gyengébb írásműveket feljavították, az erősebbeket kiteljesítették. Ráadásul úgy, hogy ezenközben a megjelenítés során impozáns bemutatót tartanak a bábszínház változatos fajtáiból. Láthatunk maszkos

játékot, kesztyűsbábot, óriásbábot, árnyjátékot és bunrakut. És ha valaki nem gondolná, hogy ezek a műfaji lehetőségek mennyire felszabadítják és határtalanná teszik az ábrázolást, akkor próbálja meg elképzelni, hogy vajon melyik színésznőnk tudna eljátszani olyan földöreg nénit, akinek a szeméből könny helyett naprafor-gómagok záporoznak. Na ugye.

A részdarabok legnagyobbjé-je (szerintem) Háty János *Istenháta* című műve. Nem lehetetlen, hogy a születéséhez a „drusza”, Háty Gyula *Tiszazug* című drámája adta az ötletet, de Pipás Pista is megfeleltethet kiindulási pontnak. Falun vagyunk, az első világháború után, amikor már semmi nem lehet úgy, ahogy eddig. A férfiak hazajöttek rokkantan a frontról, és nem bírnak beszélni, csak inni. Az asszonyok pedig rájöttek, hogy megvannak ők a férfiak nélkül, akik csak nehezítik az életüket. Ennek drámája megkapóan érződik, dacára annak, hogy nem sokat beszélnek a hősök. Az írásmű a *Dekameron 2023*-ban háromrészes tévésorozatként jelentkezik, fekete-fehérben, skandináv stílusban. A színpadon látjuk a feketeszínház játzó bábszínészeket Hoffer Károly gyönyörűen megmunkált, arcukon személyiséget hordó fabábjával a kezükben, fölöttük pedig kivetítőn megy közvetítésként a „tévésorozat” a közeli képekből. Megvehetné a magyar HBO.

Szívesen felemlégetem Gimesi Dóra *O. továbbáll* című darabját is, amelyben öt nő (Pénélopé, Kírké, Kalüpszó, Nauszikaá, Pallasz Athénéé, vagyis Kovács Judit, Spiegl Anna, Ellinger Edina, Podlovics Laura, Pallai Mara – a színésznői sora különösen erős az előadásnak)

ül a görögök gyógyító istenéről elnevezett Asklepios Medical Center várójában. Még nem tudják, hogy mind az öten ugyanarról a betegről, Odüsszeuszról várnak hírt, líraian elbeszélve ugyanazokat az érzelmeiket ugyanazon férfi iránt. Végül Kírké elvágja a darabos Odüsszeusz-báb életének fonálát jelképező piros lufi zsinórját. Sodró lendületű, parádés része a produkciónak a Fábíán Péter írta *Hiddel Béla* előadása. Itt egy repülőgép teljes személyzete és utasgárdája éneklő és táncolja el az ózdi zombi történetét, aki attól vált zombivá, hogy mindig mindent elhitt.

A történetek és a játékmód kapcsán megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy az előadás minden ízlést kielégít. Ez alatt azt is értem, hogy például annak a kis magánszámnak, amit Pethő Gergő mutat be a mikrofont a sliccébe dugva, vagy a *Saját kis koronavírusunkban* fellépő par excellence seggfej, faszfej és picsafej báboknak talán nem ugyanazok a nézők örülnek, mint akik a Marilyn Monroe-Ariadne pamutgombolyításának Minotaurosszal. A kiindulópontként szolgáló repülőtér ugyanis olyan dekoratív helyszín, ahol a legfurcsább dolgok is megeshetnek, például hogy az automatából nem dobozos üdítő jön ki, hanem egy komplett pianínó. Remek a tér a mozgalmas kavalkádkhoz. A színészek feltehetőleg egy teljes kamionnyi ruhát és kelléket használnak fel sűrű gyorsöltözések közepette. Számos vicces ötlet és geg tölti be az összekötő jeleneteket. Hol Krisztus (Bartha Bendegúz) érkezik, átjőve a fotocellás ajtón, keresztrefeszítéses mezben, praktikus, összehajtható kereszttel, hol Podlovics Laura születik meg Vé-

nuszként, a csomagszállító szalagon lassan körbemenő kagylóból kiemelkedve. Máskor arab férfi jár erre két burkás nővel, akik közül az egyik megszökik, kibújva a leple alól, a másik pedig álcázásként viszi tovább maga mellett a burkát. Vermeer- és Magritte-festmények alakjai mászkálnak keresztbe-kasul. Ezenközben a reptéri kivetítőkön célállomások vagy szellemes reklámok futnak, az egyik például Messiah nevű eau de toilette-et hirdet, a másik femina principiumot: know your place. A színészek odaadó, a lehető legprecízebben kusza forgatagában két biztos pont van: a takarítót játszó Fodor Tamás és a biztonsági őrt alakító Blasek Gyöngyi. (Nem fordított szereposztásban.) Kettejük bölcs, ironikus, sőt gyakran kaján közre-

működése, a különszámaik avagy „műsorvezetésük” értékes sorvezetője az előadásnak, egészen az utolsó, bájosan blaszfém Pietà-képükig. Korelnökként, színészileg ők teszik fel a koronát a Budapest Bábszínház bravúros bemutatójára.

Dekameron 2023. A Budapest Bábszínház előadása. Író: Jászberényi Sándor, Závada Péter, Háy János, Székely Csaba, Parti Nagy Lajos, Tasnádi István, Gimesi Dóra, Fábrián Péter, O. Horváth Sári, Szikszai Rémusz. Szereplők: Ács Norbert, Barna Zsombor, Bartha Bendegúz, Blasek Gyöngyi, Ellinger Edina, Fodor Tamás m. v., Hannus Zoltán, Kovács Judit, Pallai Mara, Pethő Gergő, Podlovics Laura, Spiegl Anna, Tati Zsolt. Zeneszerző: Dinyés Dániel. Díszlet: Zöldy Z Gergely. Jelmez: Szelei Mónika. Mozgás: Hojsza Brigitta. Rendező: Szikszai Rémusz.

Vadas József

Atrium-sírató

Közel hároméves tetszhalott állapotából február közepén egyszer csak feléledt az Atrium-Hyatt szálloda, a mai Sofitel Hotel. Mintha aknavető gránát kaszálta volna le az erkélyeket, megnyíltak mögöttük az emeletek. Hamarosan kiderült, hogy nem renoválás vagy rekonstrukció kezdődött, ami akár a lehető legtermészetesebb is lehetne egy több mint negyvenéves létesítményben. Zalaváry Lajos (1923–2018) művét ugyanis 1982-ben avatták. A palánkokra kiragasztott látványtervek tanúsága szerint hamarosan új – a korábbtól nagyban különböző – külsőt kap a ház.

Több évtizeden át laktam a szomszédságában. Munkába menet és onnan jövet naponta elsétáltam mellette. Házasságkötésünkre történetesen nem az ugyancsak közeli Gerbeaud-ban koccintottunk a tanúkkal, hanem a hotel attraktív belső terében, ahol később a gyerekeink is megcsodálhatták a magasba surranó piros lifteket és a soha le nem ereszkedő műemlék repülőgépet. Noha ily módon a szálloda kultikus helyet kapott az életemben, a személyes veszteségre könnyen legyintenek. Csakhogy ezúttal a várost készülnek megfosztani az

emlékeitől, és nem első alkalommal. Egymás után tűnnek el a közelmúlt nevezetességei: a Kossuth térről a MTESZ irodablokk, aztán a Váci utcai elegáns Fontana Divatház, majd kőhajításnyira az OMF B rezidenciája, hogy csak kis körben nézzünk szét. Különösebb ellenkezést egyikük ledózerolása sem váltott ki, komolyabb tiltakozás csupán a budai vár bontásait követte a Virág Csabaféle villamos teherelosztó, Jánossy György Diplomataháza esetében.

Most azonban példát mutatva az egységes fellépésre a szakma mint ha felocsúdott volna. Az Atrium-Hyatt újrafazonírozásának hallatán minden érintett szervezetük gyorsan és egyöntetűen heves elutasítással reagált. Elsőnek a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöksége nyilatkozott február 23-án: „Ma már egyértelműen kirajzolódó tendenciáról van szó, ami szerint az üzleti és/vagy ideológiai érvényesülése következtében egy korszak emblematisztikus épületei sorozatban semmisülnek meg. Ez a tendencia rossz, egyaránt káros a magyar építészeti hagyományokra és kultúrára, meg kell állítani.” Nem fogalmazott finomabban a kormányzattal legkritikább esetben ütköző Magyar Művészeti Akadémia illetékes tagozatának valamivel későbbi közleménye sem: „Ezúton adunk hangot megütközésünknek”, mivel „[a] tervezett átalakítás [...] sérti [...] a[z] építészeti] kontextust, méltatlan és elfogadhatatlan magatartást képvisel.” Nem egyszerűen a testület egyik tagjának, a nemzet művésze presztízsének védelmében fordultak a nyilvánossághoz, azt érzékelve, hogy immár szakmai szuverenitásuk a tét. Mással aligha magyarázható a március 1-jei harmadik

tiltakozó akció, tizenkét Kossuth-díjas építész (köztük Dévényi Sándor és Skardelli György, továbbá Vadász György és Rubik Ernő, valamint Finta József és Zoboki Gábor) közös fellépése, holott különböző szemléletű emberekről van szó, közülük többen kifejezetten jó kapcsolatokat ápolnak a NER prominenseivel. Alighanem ez indokolja elszántságukat: „Megütközéssel értesültünk arról, hogy [...] a tulajdonos teljesen új, az eredeti épülethez és a Széchenyi térhez méltatlan homlokzat kialakítását tervezi [...] Alulírott Kossuth-díjas építészek határozott állásfoglalása az, hogy az eredeti homlokzat méreteit és arányait követő módon kell visszaépíteni a homlokzatot, mivel a tervezett új homlokzat e helyen méltatlan és elfogadhatatlan.” A Klubrádió Utcafront műsorában Finta József március idusán személyesen is megerősítette kifogásaikat.

Nevezettek jól tudják és olykor szóba is hozzák, hogy a szálloda helyén több mint száz éven át hajdan ugyancsak nevezetes ház állt. A szerény méretű kétemeletes épület a tizenkilencedik századi magyar építészet ikonikus alkotása. Egyike annak az 1822 és 1835 között emelt hat palotának, amelyekkel Hild József hozzálátott az akkor még szabályozatlan Duna homokos árterületének a hasznosításával Lipótváros rendezési tervét megalkotó édesapja szellemi hagyatékának valóra váltásához. Egységes és európai rangú megjelenést adva a királyi palotával pontosan szemben elhelyezkedő, jobb sorsra érdemes partszakasznak, amely eredetileg a folyón érkező hajók kiszolgálására rendezkedett be. Az úgynevezett Kirakodó téren emelt házak nem egyszerűen életké-

pességüket bizonyították az 1838-as nagy pesti árvíz során, a raktárakat és a sóhivatalt is sikeresen kiszorították a területről. Nem kis szerepük volt abban, hogy a Budát és Pestet összekötő első állandó híd éppen ide vezessen. Ebből a parádés együttesből pedig megformálásának minőségével már létrejöttekor kiemelkedett a tér déli oldalán a kis palota, amely 1827 és 1830 között létesült. Kvalitásának aranymetszéshez igazodó kiegyensúlyozott arányrendszere és finomra hangolt portikusos üveghomlokzata a szerény méreteit meghazudtoló záloga. Jelképesnek tekinthető, hogy Széchenyi István itt bérelt magának kétszázötven négyzetméteres lakást a harmincas évek elején; csak később, a Lánchíd építéskor költözött át a mai József Attila utca sarkán álló szomszéd házba, hogy szemmel követhesse álma megvalósulását. Az épület mindazonáltal a tizenkilencedik századi magyar történelemnek is ikonikus helyszíne; a Pesti Kereskedők Testülete emeltette a reformkorban megpezdülő honi gazdaság egyik központjának. Falai között kezdte meg működését Gabonacsarnok néven a hazai tőzsde és az első magyarországi pénzügyintézet, a Kereskedelmi Bank. A polgárosodás fórumaként adott otthont a Nemzeti Kaszinónak és a nagykereskedők hasonló szervezetének. Bár a szabadságharc idején az osztrák ágyúk nagy kárt tettek benne, 1850-re helyreállították. Ezt követően az itt tanácskozó iparmágánások testületéről kapta a közkeletű Lloyd-palota nevet. Politikai szerepe sem elhanyagolható: több alkalommal ülésezett itt a felsőház. Utóbb a Deák-féle Szabadelvű, majd a Nemzeti Munkapárt rezidenciája; Deák

Ferenc és Tisza Kálmán törzshelye. 1867-ben az emeleti loggiáról szemlélte Erzsébet királyné Ferenc József megkoronázását a szemközti téren kialakított királydombon.

Hogy aztán az emberi gyarlóság újratermelődése révén a kapzsiság és a hiúság szövetségében ismét bebizonyosodjék a régi tapasztalat, miszerint a történelem gyakran ismétli önmagát. Hiába fűződött a házhoz a kortársak jó részében akkor még megannyi eleven élmény, már nagyon korán megfogant eltakarításának gondolata. A Vasárnapi Újság 1913. augusztus 13-i száma adja hírrül az erősen málló vakolatú palota nagy méretű fotójának közlésével mindjárt a címlapon, hogy hamarosan lebontják. „A Munkapárt költözködik” – kezdődik a ház történetét a belső oldalakon fényképek kíséretében alaposan és részletesen (a mai olvasó számára fárasztóan hosszan) ismertető írás. A cikk szerint az „elégé impozáns palotaszerű épületet [...] le fogják bontani, hogy annak és a szomszédjában lévő háznak a helyén a Generali Biztosító Társulat egy új, nagyszerű palotát építhessen.” Mintha csak egy mai újság panaszkodna a Sofitel kapcsán: „Ezzel a lebontással és új építkezéssel a régi Pestnek ismét egy közismert épülete tűnik el, mégpedig egy olyan épülete, amely sok vonatkozásban kapcsolatba jött (sic!) Magyarországgal legújabb kori történetével.”

A lemondóan szkeptikus megjegyzéshez ugyanis magyarázatként az kívánczik, hogy amikor ez a mai olvasó számára ugyancsak több mint ismerős körleírás megfogalmazást nyert, a Hild által beépített tér hat épülete közül egy sem létezett eredeti formájában. Srégen átellenben

az Atrium-Hyatt (jelenlegi nevén Sofitel) tervezésére.

Nem találtam nyomát annak, hogy az építészeti programot a tervező vagy a beruházó állította-e össze, netán közösen készült. A pályája zenitjén álló Zalaváry Lajos mindenestre találóan adott a szállónak elődére utaló palotajelleget. A tízszintes, 365 szobás épület párkánymagasságával szintúgy szerencsésen illeszkedik környezetébe, noha a dicséretével nem fukarkodó pályatárs, Szrogh György „egy emeletnyi fölösleget” azért érzékelt. Az átellenben álló MTA székházához mérhető tömege révén ezáltal optikai értelemben kellő eréllyel zárja le a teret. Ezt a szerepét szintén pozitívan kell értékelnünk: annak idején a Közmunkatanács történetesen azért késleltette (sajnos végzetesen) a Lloyd-palota helyreállítását, mert az „mint tértároló elem nem fogható fel”. A klaszszicizmus stíluslemeleinek felelevenítése a világias Kádár-korban szóba sem jöhetett, annak antikizáló szellemiségét azonban Zalaváry sikeresen érvényesítette, szavai szerint „a hossz méret és magassági méret aranymetszés szerinti megválasztásával”. Klasszikus harmóniára törekedve, hogy „az építészeti elemek egymáshoz és az egészhez való viszonyában azonos törvény uralkodjék”. Munkája ekként önálló entitás; modern megjelenésével eleve nem konkurál az Akadémiával, miközben az előtte álló szállótól is alapvetően különbözik. A Kritika hasábjain József Dénes már az épület átadásakor jó érzékkel mutatott rá, hogy a Forum horizontális szerkezetével szemben itt a függőlegesek dominálnak. Annak szabad és mozgalmas látványától eltérően visszafogottságával

az Atrium-Hyatt arisztokratikusan „előkelő”. Homlokzatának betonlapokkal burkolt felületét pusztán a bronzírozott alumíniummal burkolt zárterkélyek párhuzamos csíkjai élénkítik. A kissé „merev” külső után annál nagyobb meglepetés a szökőkutas kávézóteraszával kifejezetten hangulatos enteriőr (Németh István és Hefkó Mihály); e nagyvárosi oázisként ható belső térfelfogás okkal talált követésre a Hyatt-láncban.

Szó sincs róla, hogy az átalakításra kiszemelt hotel maga volna a tökély. Akármilyen kiváló mester volt is téglaburkolatos középületeivel és sokerkélyes lakóházaival Zalaváry, kövessenek meg, de talán nem tartozik a magyar építészet halhatatlanjai közé; elég egy pillantást vetni az Astoriával szemközti East-West Center (1992) zaklatott posztmodernizmusára; nem mentség, hogy később maga is közreműködött gagyivá züllesztésében. Az Atrium-Hyatt pedig nem a legjobb munkája. Amikor a kétezres évek elején két kiváló építészettörténész az elmúlt 111 év kiemelkedő emlékeiből válogatást publikált, abban Zalavárynak egy jóval kisebb volumenű, annál remekebb korai darabja szerepel: a jászberényi fürdő (1958–1963). Ha Henszlmann Imre (a magyar művészettörténet-írás legendás alakja) vette magának a bátorságot, hogy 1839-ben „finom arányrendszer” mellett szóvá tegye a Lloyd-palota hibáit, mondván: az árkádok fölé emelt oszlopsor valójában pleonazmus, akkor a helyére került épületről sem kell feltétlenül elragadtatással nyilatkoznia az utókornak. De ebből korántsem következik, hogy ne értenék egyet a felháborodókkal, vagy hogy rokonszenveznünk kellene az

átalakítással. A magasságát megtoldó kilátóterasszal és az ingerlően egzotikus új homlokzattal ugyanis eltűnnek az épület legfőbb értékei. A főbejárat a Dorottya utcába kerül, amivel fokozódik elszigetelődése a várostól és lakóitól, beteljesedik a valahai korzótól való elzárkózása, amit negyven éve ugyancsak szóvá tett néhány kritikusa, és ma is bírálják ezért azok, akik a „hatalmi elit projektjeként” tekintenek a nyilván véletlenül kiemeltté nyilvánított beruházásra. Nem tegnapi folyamat minapi fejleménye ez: féltő, hogy az értelmes tér- és vele közösségszer-

vezés ellenében csalogatóan látványorientálttá szegényedik hovatovább kortárs építészetünk. Az aktuálisan érintett Zalaváry Lajos mintha megsejtette volna a munkájára árnyékot vetítő szomorú jövőt: már jóval halála előtt, 2002 tavaszán arról beszélt, hogy az autonóm egyéniségek és gondolkodók kora lejárt, „s mára elérkezettünk ahhoz a ponthoz, amikor színházi díszlettervezők lettünk”. Érteni vélem a protestálókat.

Az Atrium-Hyatt (Sofitel) szálloda átalakítása miatti tiltakozások apropóján

P. Szűcs Julianna

Végre egy őszinte szobor!

123

Több mint tizenöt tonnát nyom, a talapzat több mint hatméteres, a rajta álló szarvas pedig öt méter magas. A szarvas agancsa polírozott bronzöntvényből készült, teste több ezer bronzból hajlított aranyászor lemezből áll. Mellesleg a programhoz tartozó „aranyvonat” is, hivatalos címén a *Robogás*, tizenhárom tonnás, az is a Pénzmúzeumhoz tartozik, valamint a Széll Kálmán téri átjáró díszje is Szóke Gábor Miklós alkotása. A hétezer, futurisztikusan elcsúsztatott aranyrudat imitáló kompozícióhoz ikonográfiailag szervesen hozzátartozik a szarvas, a 2022-es év legfigyelemreméltóbb hazai botrány-élmélműve, de erről lejjebb.

Az *Aranyszarvas* – hogy képzavarral éljünk – már jelenünkben sem „magányos farkas”. További

képzavar: az ingerküszöböt átütő „első fecske”, az úgynevezett Fradisas krómaccél szoborkompozíció volt (2016), megtámogatva egy világhírt bizonyító megrendeléssel, az atlantai stadion mellé került gigászi madárral, minden idők legnagyobb szárnyfesztávolságát átívelő sólyomszoborral (2018). A szintlépés következő állomása (sok más részecskéből összeszerelt köztéri szobor mellett) a vadászati vilákiállítás úgynevezett „agancs-kapuja” (2021, szintén csodaszarvast imitálva, később a keszthelyi kastély parkjába felállítva), ráadásként az expó körpavilonját ékesítő – több Sz. G. M.-állatszobor mellett –, a Zrínyire emlékező véres vadkan. Innen csak egy ugrás a jelenbe, sőt a jövőbe, és címadó szoborunk az invazív fajokra jellemző sza-

porulattal véteti magát észre. Mint azt a *Telex* cikkírója némi iróniával megjegyezte, a szarvas utánra tervezett és már felavatott művek következtében a „MOM felé, a Krisztina körúton az Alkotás út–Csörsz utca sarkán álló Hillsdale irodaházig haladva... (ez a „méhecskés” szobor – P. Sz. J.) valóságos Szőke Gábor Miklós tanösvényt lehet majd létesíteni”. A felvázolt életműállomásokon túl a művésszel foglalkozó bulvárirodalom sajtóúton részletezi e presztízsberruházások forintosított költségvetését, a csepeli vasmű loftjában létesített „Factory”-nak, a warholi életműből ellesett szerelóműhely-imitáció dőbenetes arányainak a méltatását, az általános szakmai irigység légkörének érzékeltetését, továbbá nem győzi hangsúlyozni a művész személyes politikai kötődéseit államtitkárokhoz, miniszterekhez és egyáltalán, a hivatalos szférához. Mélyi József és György Péter írásain kívül a vele való foglalkozás jóformán ki is merül a kézzelfogható és számszerűsíthető dolgok ismertetésében. És mindegy is, hogy a mérleg pozitív vagy negatív minősítésű. Szobrászatának érdemi részét általában kerülik.

Pedig a centiméterek és a dekák, a honoráriumi összegek és az önköltségek számadatai legföljebb fontos és kisbetűvel szedett lábjegyzetek lehetnének az üzenet lényegi tartalma mellett-alatt-után. Sz. G. M. ugyanis nemcsak méretben, súlyban, összegben lépett túl a jelenleg hazai köztéri szobrászaton, hanem felkínált látványával finánciális szerencsésével együtt üstökön ragadta a rezsím legelfojtottabb titkos vágyait is. A hön áhított stílus és kánon megvalósulását. Mert erősen megérintette a rendszer ízlését.

Terepszemle, azaz milyen volt a táj Sz. G. M. előtt?

Öt stílári csoportba kívánkoznak a 2010, azaz a NER kiépülése és megszilárdulása utáni köztéri szobrászat zsákutcás alkotásai, lett légyenek azok akár ideologikus természetűek, akár csupán csak „hangulatjavító intézkedések”. (Bizonyára mások másféle csoportokkal kísérleteznek, kritikusi tapasztalatom terelt e megoldás irányába.)

Valamennyi rezsím eleinte abból főz, amit a kamrában talál.

Egy. Ötnegyed méretarányban készített történelmi figura deheroizáló, hétköznapias pózban, inkább plasztikai blikkfangokkal bővített realiztikus részletekkel bővítve, semmint klasszicizáló sémákkal bíbelődve. Ez a típus a pártállam „emberarcú” stigmáját hordozza, fő képviselőjének egykor Varga Imre számított (legtehetségesebb darabjának a mohácsi Lenin-emlékművet tartom), de – a példák hosszú csóváját vonva maga után – számtalan utánzója ma is dolgozik a köztterek benépesítésén. Célcsoportja a történelmi emlékezet plasztikai frázisain felnevelt rendszerváltó, középkorúnál idősebb közönség. (Stremeny Géza Bethlen Istvánjától Majoros István Cseh Tamásáig ezernyi az analógia.)

Kettő. Négynegyed méretarányban készített zsánerszobor, panoptikum-szerű naturalizmussal kivitelezve és a fotózkodó közönségre ellenállhatatlan csáberőt gyakorolva. A második típus nálunk meghonosodott archetípust Marton László alkotta (Kiskirálylány a Dunakorzón), de utánpótlásokból azóta sincs hiány. Erre ösztönöz a populárisan urbánus világdivat, a tömegkultúra globális gusztusa, valamint a demokrácia

félreértésén alapuló zsűrikontroll szánalmas leépülése. Fogyasztói az egyszerű járókelők, a bús városi nép, amely egy sznobmentes vidám pillanatot kedvéért nem csak a múlt magasztos eszményeit, de az esztétikai komolyságot is boldogan beáldozza. (Fekete Géza Columbója és Kodelko Mihály Roskovics festő palettát tartó bronznippje jellemző esetek, de egy belvárosi vagy megyeszékhelyi séta után a lista tetszőlegesen bővíthető.)

Három. Inkoherens kompozíciójú „látomásos plasztika”, amely – festői, iparművészeti, sőt építészeti eszközöket is mozgósítva – agresszíven és díszletszerűen lakja be a rendelkezésére álló teret. Spiritus rectora Melocco Miklós volt, aki a pártállami deheroizáló emlékmű típusával szemben némi pop-artos csavarral visszacsempészte a fantáziát és a hősi attitűdöt (legerősebb emléke a gipszben maradt Ady-oltár még 1977-ből), de utódjaiból – és saját túlváriált későbbi műveiből – a mérték, az ízlés és főként a környezet empátiás tisztelete végképpen kiveszett. Párkányi-Raab Péter művei képviselik leginkább e műcsoportot (élén a joggal elhírhedett német megszállási emlékművel vagy a méltán agyonbíralt ferencvárosi Malenkij robot-kompozícióval), de a kommunizmus áldozatait megörökítő Nagy Lajos Imre nyíregyházi emlékművétől az elhurcolt soroksári németeket ábrázoló Klígl Sándor-plasztikáig magas számú rokon példa bizonyítja e stílus rezsimbarát jelenlétét. Ők az átírt vagy átírásra váró történelem szobor-propagandistái. Célcsoportja a hivatalos sajtóorgánumok leadjeire fogékony kemény-mag szavazók.

Négy. A tömbösített, archaizáló szobor, amely egy vélelmezett ősi

vizuális anyanyelvre, a „hungaroplasztika” hagyományaira épít. Ideálja a „faji” és kevésbé a „népi” karakter kidomborítása. Eredete még a harmincas évek második és a negyvenes évek első felének „turáni” karakterű formaképzéséből vezethető le. (Talán Csorba Géza, Borberek Kovács, esetleg Sidló Ferenc az ősforrás eredője, és megújítója a korán elhunyt Kó Pál mellett a Szabó Dezső óriásfejét megfaragó Szervátiusz Tibor.) Cser Károly–Mihály Gábor váci Attila-szobra vagy Koszti István László szőládi Koppányja is jelzi, hogy van még e manírban tartalék, bár a NER hivatalos nyelve elsősorban nem ezen a regiszteren szokott játszani. E szobrok a rendszereken átívelő „keleti nyitás” híveinek körében számíthatnak – vagy ha a dolgok még rosszabbra fordulnak – fognak majd igazi sikerre számítani.

Öt. Ennek előzményeit nem találtam a kamrában, ez a NER „alant állók” számára szorgalmazott és gyorsított eljárással kivitelezett szükség-szobrászata. Ők a változó arányrendszert alkalmazva, kőből, fából és különféle fémekből – esetleg mindháromból – összeszerelt pseudo-kultusz plasztikák, amelyek a nonfiguratív alakzatoktól a heteronóm mitológémákig valamilyen eszközt és motívumot begyűjtenek, hogy a mindenkori koszorúzások, ünnepek, esetleg tüntetések színhelyei számára ideális tereptárgyakká válhassanak. Az ötödik típus megjelenítői a millicentenárium idején léptek a nyilvánosság elé. Nem is csak az országos Szent István-boomnak köszönhetően, hanem mert az Isten – Haza – Család absztrakt elvárásrendszere szükségképpen olyan új ötletek bevetésére

ösztönzött, amely minden korábbi ízlés-norma alól fölmentette az emlékállítókat. Ők az alig-szobrok, és inkább szekularizáción átesett tárgyaknak, semmint autonóm műalkotásoknak minősülnek. Köztéri álereklyék, amelyek úgy rázták le magukról a szobortradíció minden konvencióját, hogy egyben megtagadhatták a modernitás legfélényesebb eszköztárát is. (Markáns példái a „tárgy-szobrokra” szakosodott Mihály Gábor „igazi” Szent Koronája Balatonfüreden vagy Farkaslaki Jakab György Trianon-émlékműve Lengyeltótiiban, amelyben valódi harang és faragott Mária-kéz, térkép és márványhold közösen vesznek részt a rituális befogadásra számító kompozícióban. Nagy-Magyarország-idézetek és székeley kapuk, kettős kereszték és kopjafák, mint beszédes szoborpótlék-jelek, országszerte azóta is hirdetik a negyedszerre kivívott kétharmados győzelmet.

Mit tud a szarvas

(és a többi Sz. G. M.-állat)?

Főként annak felismerését, hogy *a méret a lényeg*. Ha egy korábról nem ismerős vizuális frázist sokszor és sokkoló erővel ismételnék, az akkor is legitimációra számíthat, ha a befogadó a súlykolt tartalmat kezdetben kitüntetett ellenszenvvel fogadja. Hátha még helyesli is. Minden politikai kampányszakember és valamennyi marketingstratéga ismeri e törvényszerűen működő hatást. Ez a tömegkommunikáció legelcsépeltbb közhelye. Az országutak mentén a felfújható gumikerekekből komponált Michelin-babáktól a piros-sárga Cola-bohócokig vagy a totális diktatúrák toronymagas „kedves vezér”-szobraitól a hatalmas

monopóliumot szimbolizáló középületekre helyezett orbitális önkényuralmi jelképekig a példák szinte rendszeremlegesek. Mind nagy, mind uralkodni vágyik környezetén, mind tiporja nézőjét. (Írom ezt némi félelemmel, mert tisztában vagyok a piaci *nyomulás* humoros és az *elnyomó* apparátus agresszív volta között a fényévnnyi távolsággal. Nem vérronok, csak az alaki hasonlóságuk teremti közöttük fura kapcsolatot.)

De mit tegyen szegény NER, ha a fentebb vázolt öt csoport, azaz a jelen létező közpénzből finanszírozott szobrászatának hatásfoka, meggyőző ereje, tetszési indexe messze elmarad akár a hivatalból vezérelt média, akár a törvénygyárrá egyszerűsödött parlamenti munka, akár a katonásan centralizált nagy ellátórendszerek átütő erejétől?

A NER és Sz. G. M. egymásra találása elsősorban nem a véletlen műve, nem a korrupt és pazarló presztízsberruházások terméke, és még csak nem is egy megalomán művészi ambíció lenyomata. (Noha azok sem kizárhatóak, de írt róluk a napisajtó eleget.) A szarvas sikere mögött két kultúrszociológiai és egy művészettörténeti eset megszívlelt tanulsága húzódik.

Első – rövid ideig tartó – munkahelyem idegenvezetőként a magyar országgyűlés épületéhez kötött. Itt figyeltem meg, hogy a látogatók mekkora közönnyel fogadták a historizáló épület dekorációs kellekeit, és milyen figyelemmel, sőt elragadtatott örömmel nézegették a társalgóban kiállított, sok ezer gyufaszáלבól összeszerelt Parlamentmakettet. Később – mint fiatal anyuka – tapasztaltam, hogy gyerekeim számára a játékbolt legszenzáció-

sabb látványának nem is a konkrét kisautók meg a gumi szuperemberkéék számítottak, hanem az a gölem nagyságú Miki egér vagy Bambi borjú a bejáratnál, amelyet a szorgos alkalmazottak legókockák tömkelegéből hoztak létre. Még később mint műkritikus azon döbbsentem le – történetesen a Bilbaói Guggenheim Múzeum mellett –, hogy a járókelőkre miféle hatást gyakorolt Jeff Koons amerikai szobrász behemót West Highland terrier szobra, melynek acéltestét apró virágok sokasága fedte el. E két művészetén kívüli és egy tudatos – communicate with the masses – artisztikus program jegyében alkotott késő pop-art mű ébresztett rá, hogy a *kézügyességel* fabrikált *részekből* összeállított nagy *egész* illúziójának sikere felülmúlhatja akár egy gránitsziklából kifaragott monumentum, akár egy túlrészletezett homunculusbábu, akár egy precízen kimunkált kultikus hasznosítású térbeli díszlet karizmatikus erejét is. Mintha a nézői fejben lejátszódná: „Egy picinyke részlet önmagában még semmi. Egy összecsavarozott (összeragasztott, összenyomott) figura már teljesítmény. De ha a szerelvény végső állaga a szokásostól eltérő méretben és kockázatos statikával lép közönsége elé, az bizvást számíthat lenyűgözött befogadóra. Mire is, mire is, mire is hasonlít ez a technika?

Csak a mostani magyar világban vált aha-élménnyé: hiszen ez a módszer maga a Nemzeti Együttműködés Rendszerének testté vált szimbóluma! Egy új stílus vagy még annál is több, egy új kánon ígérete. Arról regél ugyanis, hogy az apró és amúgy külön-külön jelentéktelenül gyarló részlet, a „tömeg-egyed”, ha

összeáll valami kolosszális akarat-tá, például egy sassá, egy medvévé, vagy esetünkben egy komolyan veendő – tehát nem vicces kutyuskát imitáló – szarvassá, és ha az a szarvas történetesen egy gravitációval incselkedő mímelt ugrással még a villamossínekre esés lehetőségét is eljuttatja, akkor a néző alig tehetne mást, mint hogy tátott szájjal, zsidbadt végtagokkal figyelje és szurkolja végig a produkciót. Majd szavazzon. Az már csak ráadás, hogy a felület – rímelve az aranyvonatra – csillogjon, mint Salamon töke, és hogy a posztamens fémbőrét gazdagító zöld patina megejtően hasonlítson a karácsonyi vásárok királyára, a hóeséses üveggömbökre (a snow ballokra), a beléjük helyezett bővli „természetek” faktúrájára. E részletkellékek ugyanis a tömegekkel való kommunikáció leghasznosabb, legsikeresebb és leglátványosabb bónuszaivá váltak a Vérmező és a Várlejtő találkozási pontján.

Sz. G. M. pontosan megérezte, hogy a deheroizált emberfigura kora lejárt, egy monumentális állattal messzebbre lehet vetődni. (Ennyit a poszt-Varga Imre-stílusról.) Azt is felismerte, hogy a túlzásba vitt naturalizmus a fenségesség rovására mehet, s hogy az ár-érték viszonylatban a megrendelő is hoppon maradhat. (A pszeudo Marton László-karakter is kiürülőfélben van tehát.) Rájöhetett arra is, hogy a konkrétumokkal operáló történelmi díszlet erősen megosztó, a kritikusok mindig dühösebbek, mint amekkora a helyeslők öröme. (A Melocco teremtette aura is kifutó modellé válhat.) Szerencse, hogy az „ósmagyarkodó” és a „ereklyéskedő” vonulat (tehát a negyedik és az ötödik szekció) körünkben eddig annyira jelentéktelen

eredményeket mutatott föl, hogy legfőképpen a bennük szunnyadó tematikai energiákat tudta kiszívni a tagadhatatlanul képes, ámde kulturális skrupulusoktól nem terhelt mester. A csodaszarvasban – és a többi mitikus állatban, a kerecsensólyomban, a gyilkos vadkanban (talán egyszer majd a tártosban, a sárkányban, az alföldi szürke marhában) még benne van az a fantáziát mozgósító nemzeti büszkeség-elem, amely miatt a szobrászi másod-, harmadvonalnak a turáni típusplasztikákba és a műtötemekbe egyáltalán érdemes volt munkát fektetni, de már nincs benne az a karikatúra-Verecke és gagyi-Aranybulla, amelyet minden valamirevaló hivatalos kultuszfelelősnek ajánlatos elkerülnie.

Szóke Gábor Miklós ügyes szobrász. Ez azonban nem a dicséret helye. Összefoglalva a címadó mű „titkát”: mesterünk nem csak a rossz szobrászat hagyományain lépett túl, de túllépett magának a komolyan vehető *szobrászatnak* a lényegi hagyományain. Sőt, elhagyta a magaskultúra terepét is a „szavatmaximálás” és a „tetszési index” emelésének kedvéért. Utolsó kézzel élve: lement kutyába. Azaz a konkrétumnál maradva: felszökött szarvasba.

Szóke Gábor Miklós: Csodaszarvas. Köztéri plasztika a Pénzmúzeum körletében. 2022.

Urbán Ádám: Idős artisták (Schneller László „Perinyó”)